

**HISTORIA
UNIVERSITATIS
CAROLINAE
PRAGENSIS**

TOMUS XXXIX. Fasc. 1-2

Příspěvky k dějinám
Univerzity Karlovy

OBSAH

9	Josef Petráň, Úvodem
	<i>Jubilující univerzity</i>
13	Jiří Pulec - Jiřina Kalendovská, Ohrožení celistvosti Masarykovy Univerzity
23	Lubica Kázmerová, Profesor Anton Štefánek - politik, vedec, vysokoškolský pedagog
35	Jaroslav Šebek, Robert Mayr-Harting. Profil univerzitního profesora a politika česko-německého sblížení, odpůrce hnědé totality
	<i>Články</i>
51	Bohdana Buršíková, Konsiliární literatura a Jan Marek Marci z Kronlandu
65	Kateřina Bobková, Každodenní život jezuitského gymnázia. Klementinum ve 20. letech 18. století
93	Ludmila Hlaváčková, Z historie českých medicckých plesů
	<i>Materiály</i>
115	Blanka Zilynská, Ministr Nejedlý o sobě a Sovětském svazu
125	Blanka Zilynská, Rezignace Karla Engliše na funkci rektora UK 26. února 1948
	<i>Ohlédnutí za 650. výročím Univerzity Karlovy</i>
131	František Kavka, O počátcích práce na velkých dějinách UK
137	Marie Štemberková, Jubilejní rok Univerzity Karlovy
140	Stanislav Petr, Mířtři a studenti Karlovy univerzity ve středověku a jejich dílo v dobovém kontextu
	<i>Recenze a referáty</i>
147	G. B. Cohen, Education and Middle-Class Society in Imperial Austria 1848-1918 (J. Pešek)
152	Universitas. Revue Masarykovy univerzity v Brně (B. Zilynská)
154	F. X. Halas - F. Jordán, Dokumenty k dějinám MU v Brně I-II (B. Zilynská)
156	Půlstoletí Pedagogické fakulty MU v Brně (B. Zilynská)
158	Výroční publikace Palackého univerzity v Olomouci (B. Zilynská)
162	Universitas Olomucensis 1573-1946-1996 (I. Čornejová)
163	Historická Olomouc XI. (K. Bobková)
165	Dva příspěvky k dějinám české a slovenské právní vědy (K. Litsch)
167	Trnavská univerzita 1635-1777 (I. Čornejová)
169	Dvě konference o vědě v českých zemích ve 20. století (M. Pokorná)
	<i>Zprávy</i>
175	T. Krejčík, Pečeť v kultuře středověku (M. Svatoš)
177	Dva příspěvky k dějinám filozofické fakulty pražské univerzity v 17. století (I. Čornejová - M. Svatoš)

- 179 | Rodrigo de Arriaga (1667), Philosoph und Theologe (I. Čornejová)
 180 | H. Kuchařová, Premonstrátská kolej Norbertinum v Praze (I. Čornejová)
 182 | J. Hanzal, Ferdinand Kindermann von Schulstein (1740-1801), školský reformátor a osvěcenský duchovní (I. Čornejová)
 183 | P. Svobodný - L. Hlaváčková, Pražské špitály a nemocnice (I. Čornejová)
 185 | V. Duránik - E. Sedláčková - M. Tichý, Z kroniky I. stomatologické kliniky LF UK v Bratislavě (H. Mášová)
 186 | M. Laštovka - B. Laštovková - T. Rataj - J. Ratajová - J. Třikač, Pražské spolky. Soupis pražských spolků na základě úředních evidencí z let 1895-1990 (T. Jelínek)

Cizojazyčná shrnutí

- 21 | Jiří Pulec - Jiřina Kalendovská, Die Bedrohung der Einheit der Masaryk-Universität
 32 | Ľubica Kázmerová, Professor Anton Štefánek - Politiker, Wissenschaftler, Hochschulpädagoge
 47 | Jaroslav Šebek, Robert Mayr-Harting: das Profil eines Universitätsprofessors, Politikers der tschechisch-deutschen Annäherung und Widersachers der braunen Diktatur
 62 | Bohdana Buršíková, Die Konsilienliteratur und Joannes Marcus Marci von Kronland
 91 | Kateřina Bobková, Der Alltag eines Jesuitengymnasiums. Das Klementinum in den 1720er Jahren
 112 | Ludmila Hlaváčková, Aus der Geschichte der tschechischen Medizinerbälle
 124 | Blanka Zilynská, Minister Nejedlý über sich und die Sowjetunion

Autoři

- Mgr. Kateřina Bobková, Ústav dějin - Archiv UK, Praha
 Mgr. Bohdana Buršíková, Ústav dějin lékařství a cizích jazyků 1. LF UK, Praha
 Doc. PhDr. Ivana Čornejová, CSc., Ústav dějin - Archiv UK, Praha
 PhDr. Ludmila Hlaváčková, CSc., Ústav dějin lékařství a cizích jazyků 1. LF UK, Praha
 Mgr. Tomáš Jelínek, Archiv hlavního města Prahy
 PhDr. Jiřina Kalendovská, Archiv Masarykovy Univerzity, Brno
 Prof. PhDr. František Kavka, DrSc., Praha
 PhDr. Ľubica Kázmerová, CSc., Historický ústav SAV, Bratislava
 Doc. JUDr. Karel Litsch, CSc., Praha
 PhDr. Hana Mášová, Ústav dějin lékařství a cizích jazyků 1. LF UK, Praha
 Doc. PhDr. Jiří Pešek, CSc., Institut mezinárodních studií FSV UK, Praha
 Mgr. Stanislav Petr, Archiv Akademie věd ČR, Praha
 Prof. PhDr. Josef Petráň, CSc., Ústav dějin - Archiv UK, Praha
 PhDr. Magdaléna Pokorná, CSc., Archiv Akademie věd ČR, Praha
 PhDr. Jiří Pulec, Archiv Masarykovy Univerzity, Brno
 PhDr. Michal Svatoš, CSc., Ústav dějin - Archiv UK, Praha
 Mgr. Jaroslav Šebek, Historický ústav AV ČR, Praha
 PhDr. Marie Štemberková, Ústav dějin - Archiv UK, Praha
 PhDr. Blanka Zilynská, Ústav dějin - Archiv UK, Praha

ÚVODEM K TOMUTO DVOJČÍSLU

V letech 1998 a 1999 slavila výročí svého založení nejen Univerzita Karlova v Praze, ale rovněž univerzity v Brně a Bratislavě, od samotných počátků s ní úzce spjaté. Během příprav čtyřsvazkových *Dějin Univerzity Karlovy*, jež se podařilo vydat v letech 1995-1998, se ukázala místa v dějinách našeho učení málo zpracovaná a bádáním téměř nedotčená. Bilancování také znovu zvýraznilo skutečnost, že bádání o dějinách univerzity nezbytně překračuje úzké institucionální pojetí a směřuje k dějinám vzdělanosti, včetně hledání společných rysů západoevropských univerzit a jejich srovnání v podmínkách regionů.

Toto dvojčíslo časopisu *AUC-HUCP* není proto pouhým ohlédnutím za jubileem Univerzity Karlovy a připomenutím osudů druhé pražské univerzity (dnes neexistující německé), ale i zdvořilým a upřímným blahopřáním mladším příbuzným v Brně a Bratislavě. Chceme nadále zaměřovat svou pozornost na dějiny vysokoškolské vzdělanosti v českých zemích v širším kontextu regionálním a evropském. Má být zároveň výzvou ke spolupráci mezi univerzitami a badateli o jejich dějinách, včetně nejmladších, poměřujících svou odbornou zdatnost v pracích diplomových a disertačních. Doufáme, že navážeme nové kontakty a budeme je nadále udržovat, což chceme zvýraznit i v posílení oddílu materiálů, zpráv a recenzí.

Josef Petráň

Jubilující univerzity

OHROŽENÍ CELISTVOSTI MASARYKOVY UNIVERZITY

JIŘÍ PULEC - JIŘINA KALEDOVSKÁ

Před osmdesáti roky, přesněji 28. ledna 1919, byla zákonem Národního shromáždění č. 50 založena Masarykova univerzita v Brně o čtyřech fakultách. Právnická a lékařská zahájily činnost ještě na podzim roku 1919, přírodovědecká a filozofická byly aktivovány až ve studijním roce 1921/1922. Vznikem Masarykovy univerzity se završilo dlouholeté úsilí o vytvoření české univerzity na Moravě jako druhého střediska české vědy a vzdělanosti, jehož naléhavou potřebu si uvědomovali představitelé politického, vědeckého a kulturního života a podporovaly nejširší vrstvy české společnosti. Očekávání, že nová univerzita, o niž usilovaly celé generace, bude mít v samostatném Československu optimální podmínky pro svůj všestranný rozvoj, se naplnilo pouze částečně. Situaci totiž zkomplikoval nejen vznik dalších dvou vysokých škol v Brně, Vysoké školy zvěrolékařské a Vysoké školy zemědělské,¹ ale především to, že téměř současně s brněnskou univerzitou, zákonem č. 375 z 27. června 1919, byla založena i univerzita v Bratislavě.

Vybavování dvou nových univerzit, a to jak po stránce hmotné, tak personální, se ukázalo být pro mladý stát náročné a při nedostatku státních financí vyvstávalo nebezpečí, že integrita jedné z nich bude narušena. Protože bratislavská univerzita, ač personálně hůře připravená, byla důležitým předpokladem pro postupné kulturní vyrovnávání Slovenska s českými zeměmi a její existence tudíž představovala výrazné politikum, nepříznivý stav státní pokladny se, jak ukáže následující text, projevoval negativněji vždy v případě univerzity brněnské.²

Poprvé byla ještě mladičká Masarykova univerzita vážně ohrožena už na podzim roku 1923. V souvislosti s projednáváním rozpočtu ministerstva školství a národní osvěty na další rok se objevily v denním i poloúředním tisku články o zamýšleném zrušení nebo přenesení filozofické fakulty Masarykovy univerzity do Bratislavy.³ Na tyto poplašné zprávy vycházející z ministerstva školství, ale jím samotným zprvu ani nepotvrzené ani nedementované, reagoval téměř okamžitě nejvyšší orgán univerzity, Akademický senát, který ve svém usnesení z 12. listopadu 1923 zasláném ministerstvu

¹ Vysoká škola zvěrolékařská byla zřízena zákonem č. 96/1918 Sb. z. a n. z 12. 12. 1918, Vysoká škola zemědělská zákonem č. 460/1919 Sb. z. a n. z 24. července 1919.

² Tento příspěvek je prohloubenou verzí našeho článku Pokusy o rušení fakult Masarykovy univerzity v meziválečném období, *Universitas* 1994, č. 3, s. 37-43.

³ *Prager Presse* 10. 11. 1923; Československá republika 10. 11. 1923.

a uveřejněném v tisku důrazně odmítl všechny snahy vedoucí k roztržení uceleného univerzitního studia v Brně.⁴

Stranou pochopitelně nezůstala ani sama ohrožená fakulta, na jejíž půdě se konala 13. listopadu protestní schůze Spolku posluchačů filozofie, na níž nechyběli ani členové profesorského sboru filozofické fakulty. Ti se sešli v pohnutých listopadových dnech hned několikrát a na svých zasedáních přijali a potom oficiálním místům i nejširší veřejnosti předložili usnesení, ve kterém trvali na celistvosti univerzity a pokládali za nepřijatelné, aby byla zbavena právě filozofické fakulty.⁵

Univerzitě se po bok do boje proti nebezpečnému ministerskému záměru postavila celá brněnská akademická obec. Na veřejné schůzi brněnských fakultních spolků, která se konala za spoluúčasti pedagogů 20. listopadu 1923 před budovou Zemské správy politické v Brně, vystoupilo na obranu filozofické fakulty několik řečníků, mj. i její profesor Antonín Beer.⁶ Účastníci tohoto protestního shromáždění potom vyslali delegaci sestávající z rektorů všech českých brněnských vysokých škol a ze zástupců studentů, aby odevzdala zemskému prezidentu Janu Černému dopis proti přeložení fakulty do Bratislavy a požádala ho o podporu.

Masarykovu univerzitu zaštitila už tradičně i nejširší moravská veřejnost. V průběhu listopadu a prosince 1923 adresovaly moravské obce, města, kulturní spolky a politické organizace ministerstvu školství řadu rezolucí, v nichž trvaly na celistvosti brněnské univerzity a připomínaly, že tato škola, nesoucí jméno filozofa Masaryka, nesmí být zkomolena o tak podstatnou část, jakou je její filozofická fakulta.⁷

Společný odpor univerzity a jejích příznivců nebyl marný a záhy přinesl výsledky. Deputaci Masarykovy univerzity, složenou z rektora Františka Weyra, děkana Jana Krejčího a proděkana Stanislava Součka, která se na žádost profesorského sboru filozofické fakulty odebrala do Prahy informovat se o stavu věci přímo na ministerstvu školství, ujistil 21. listopadu 1923 ministr Rudolf Bechyně, že na přičlenění brněnské fakulty ke Komenského univerzitě v Bratislavě nepomýšlel a nepomýšlí, a svolil, aby bylo toto prohlášení uveřejněno v tisku. Akademický senát byl s tímto rozuzlením situace seznámen na svém mimořádném zasedání 17. prosince 1923.⁸ Zdálo se, že pro univerzitu nepřijemná záležitost je definitivně uzavřena. Ale než se rok s rokem sešel, nebezpečí se vynořilo znovu a bylo tentokrát ještě větší.

Při projednávání rozpočtu na rok 1925, který musel být oproti minulému výrazně seškrtnán, se na ministerstvu školství dospělo k názoru, že pro dosažení úspor v oblasti vysokých škol bude třeba přistoupit k radikálnějšímu řešení a že místo živoření všech škol by bylo efektivnější některé zrušit či alespoň zredukovat. Vládní návrh zákona, jímž se upravuje počet vysokých škol v Československé republice, doporučoval sloučení vysokých škol zemědělských v Praze a v Brně, německých technik v Praze a v Brně, zrušení některých oborů na německé technice v Praze a české technice v Brně, sloučení všech

⁴ Archiv Masarykovy univerzity (dále AMU), A 1 Rektorát MU, sign. R II, k 1.

⁵ Profesorský sbor se sešel 14., 15. a 22. listopadu 1923 - AMU, A 2 Filozofická fakulta MU, k. 1.

⁶ O brněnskou filozofickou fakultu. Řeč profesora Antonína Beera na veřejné schůzi studentstva všech vysokých škol brněnských dne 20. 11. 1923. Moravskoslezská revue XVI, 1923, s. 299-303.

⁷ Část z nich byla otištěna v Dokumentech k dějinám Masarykovy univerzity v Brně II (dále Dokumenty II), Brno 1995, s. 90-96.

⁸ AMU, A 1, Rektorát MU, sign. R II, k. 1.

teologických fakult, přičlenění Vysoké školy obchodní v Praze a Vysoké školy báňské v Příbrami k pražské technice, Vysoké školy zvěrolékařské k Masarykově univerzitě a sloučení filozofických fakult brněnské a bratislavské univerzity.⁹

Ačkoliv se tento důvěrný návrh nedostal ani k projednávání v parlamentu a byl založen ad acta, údaje v něm obsažené pronikly v listopadu 1924 na veřejnost a navrhovaná opatření se setkala, podobně jako v roce 1923, s velkým odporem. Profesorský sbor filozofické fakulty MU odmítl sloučení s bratislavskou fakultou na svém mimořádném zasedání 14. listopadu 1924, celá univerzita pak prohlášením Akademického senátu z 21. listopadu: „*Akademický senát Masarykovy univerzity trvá s pevnou rozhodností na její integritě a je odhodlán, pokud by se úřední zprávy o chystaném spojování fakult týkaly její celistvosti, podniknout všechny zákonné kroky, by žádná z jejích fakult nebyla rušena nebo překládána z Brna do jiného města*“.¹⁰

Stejně odhodláni zaznělo i z úst nového rektora Edwarda Babáka při jeho inauguraci 22. listopadu 1924, kdy mj. řekl: „*Kdyby se pod zástěrou spořivosti znovu objevila snaha ohrozit celistvost Masarykovy univerzity, semkneme se všichni svorně k odvrácení tohoto nebezpečí... nikdo z nás nepřipustí, aby se pohlíželo na Masarykovu univerzitu jako na druhořadou provinciální univerzitu, již stačí dáti prostředky jen takové, aby mohla vychovávat průměrné úředníky, lékaře a profesory*“.¹¹

Nová vlna odporu proti okleštění univerzity se vzedmula i ve veřejnosti, od listopadu 1924 až do května 1925 byla ministerstvu školství odeslána řada rezolucí z veřejných shromáždění kulturních, osvětových a politických spolků, které mnohdy iniciovali samotní profesori ohrožené filozofické fakulty. Rezoluce označovaly téměř unisono sloučení fakult za nepřijatelné a nebezpečné, a to nejen pro vědecký a kulturní rozvoj Moravy. Není bez zajímavosti, že vedle Českého ústředního spolku učitelů vysokoškolských a jednotlivých okresních učitelských jednot a spolků podpořil brněnskou univerzitu v zápase o celistvost svým prohlášením z 3. prosince 1924 také Akademický senát konkurenční Komenského univerzity v Bratislavě.¹²

Protestní akce proti připravovanému sloučení brněnské a bratislavské filozofické fakulty byly zřejmě ještě silnější, než samotné ministerstvo předpokládalo, a proto k němu nakonec nepříkročilo. Rektor Edward Babák, který se v boji proti restrikcím na vysokých školách osobně značně angažoval, uvedl na zasedání Akademického senátu Masarykovy univerzity 25. května 1925, že při pátrání v záležitosti slučování a rušení vysokých škol nabyl u některých činitelů v Praze dojmu, že celá věc je zřejmě pochována. A svoji zprávu o Masarykově univerzitě ve studijním roce 1924/1925, kterou přednesl 23. listopadu 1925 při odchodu z úřadu rektora, končil Babák dokonce optimistickými slovy: „*Nebezpečí bylo zažehnáno, i doufám, že se sotva kdy vrátí*“.¹³ Nemohl tušit, že daleko větší ohrožení zažije Masarykova univerzita během první poloviny třicátých let v souvislosti s vrcholící světovou hospodářskou krizí, která silně zasáhla i naši vlast.

⁹ AMU, H III 267.

¹⁰ AMU, A 1 Rektorát MU, sign. R II, k. 1.

¹¹ Ročenka Masarykovy univerzity v Brně V, s. 68.

¹² Tato druhá fáze zápasu o celistvost Masarykovy univerzity je zachycena v Dokumentech II, s. 102-144.

¹³ Ročenka Masarykovy univerzity v Brně VI, s. 46.

Pro dosažení úspor ve správě státu a státních nebo státem spravovaných institucí, ústavech, fondech a zařízeních byla zákonem č. 205 z 28. prosince 1932 zřízena parlamentní úsporná a kontrolní komise, která do léta následujícího roku připravila návrhy na rozsáhlá úsporná opatření ve všech oblastech státní správy, tedy také na vysokých školách. Při své práci navázala tato komise na výše zmíněný nerealizovaný návrh zákona z roku 1924 a doporučovala: 1. soustředit německé technické školství do Brna, 2. tamtéž soustředit rovněž zemědělské a lesnické studium, 3. vysoké teologické školství soustředit v Olomouci, 4. zrušit fakultu přírodovědeckou a filozofickou Masarykovy univerzity a zároveň dobudovat filozofickou fakultu v Bratislavě, 5. zrušit odbor architektury a pozemního stavitelství a oddělení zeměměřičského inženýrství na české technice v Brně. Pokud by byla tato navrhovaná opatření, zdůvodňovaná mj. nadprodukcí vysokoškolské inteligence, provedena, zasáhla by drasticky do organizace a mnohdy i samotné existence některých vysokých škol. Nejcitelněji by postihla české vysoké školy v Brně, a to Masarykovu univerzitu, z jejíž čtyř fakult by po restrikci zbylo pouhé torzo o dvou fakultách, a dále českou techniku.

Na hrozící nebezpečí reagovaly obě ohrožené školy takřka okamžitě, a to i přesto, že informace o návrzích úsporné komise se dostaly na veřejnost prostřednictvím *Lidových novin* až koncem července, tedy v době prázdnin, kdy jejich posluchárny i pracovny zely prázdnotou.¹⁴ Poněkud pohotovější byla technika, jejíž rektor Karel Čupr navštívil už 28. července 1933 společně s brněnským starostou Karlem Tomešem a zástupci Volného sdružení moravskoslezských poslanců a senátorů předsedu vlády, ministra školství a předsedu úsporné parlamentní komise a společně je požádali o odklad při provádění navrhovaných úsporných opatření na vysokých školách.¹⁵ Na téměř vylidněné filozofické fakultě se za nepřítomného děkana Františka Trávníčka chopil iniciativy Vladimír Helfert, jenž již 1. srpna 1933 sestavil s Vladimírem Grohem, Prokopem Miroslavem Haškovicem a Bohuslavem Horákem *Memorandum filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně ve věci zrušení, popřípadě přeložení do Bratislavy*, které bylo po signování proděkanem Inocencem Arnoštem Bláhou publikováno jako stanovisko profesorského sboru.¹⁶

Obdobné *Memorandum o zamýšleném zrušení přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně* připravil a dokonce tiskem vydal rovněž 1. srpna 1933 profesorský sbor této fakulty.¹⁷ Obě memoranda byla zpracována velmi pečlivě a bez ohledu na rozsah, dikci a formu se v mnohém shodovala: dokazovala pomocí tabulek a statistik iluzornost předpokládaných úspor a zdůrazňovala naopak škody, které by českému vědeckému a kulturnímu životu zrušením brněnských fakult vznikly. Situace ohrožených fakult se ovšem v jednom bodě podstatně lišila. Zatímco filozofická fakulta brněnská měla být sloučena s bratislavskou a její vyučující i studenti by mohli dál, byť v poněkud horších podmínkách, pokračovat ve své práci, přírodovědecká fakulta v Brně, *de iure* první svého druhu v českých zemích,¹⁸ měla být zrušena bez náhrady, protože se

¹⁴ Lidové noviny 27. 7. 1933.

¹⁵ AMU, A 2 Filozofická fakulta MU, k. 33 - složka Přeložení fakulty.

¹⁶ Tamtéž.

¹⁷ AMU, B 44 Osobní fond Vojtěch Rosický, k. 4.

¹⁸ Na pražské univerzitě vznikla až vládním nařízením č. 392 Sb. z. a n. z 24. 6. 1920 vyčleněním z filozofické fakulty, kde se do té doby přírodní vědy tradovaly.

zřízením stejné fakulty v Bratislavě se nepočítalo. Jedinými přírodovědnými učilišti v Československu by potom zůstaly přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy a Německé univerzity v Praze.

Úsporná komise tímto návrhem negovala názory o potřebě a nezbytnosti vědecké konkurence, proklamované T. G. Masarykem už od osmdesátých let minulého století v boji za druhou českou univerzitu. Nejen tvůrci obou memorand si byli vědomi toho, že věcné argumenty, které na obranu svých fakult snesli, neobstojí tam, kde chybí porozumění pro jiné než ekonomické hodnoty. Situaci později sarkasticky leč výstižně glosoval na stránkách *Indexu* F. X. Šalda: „*Tak tedy zrušit při brněnské univerzitě Masarykově přírodovědeckou fakultu a fakultu filozofickou sloučit v jedno s filozofickou fakultou bratislavskou? Ale to je výborný nápad! Tu je možno jen gratulovat tomu slavnému úspornému výboru, nebo jak se to duchaplně zvíře nazývá. Co také dnes s teorií, se spekulací, s tzv. čistou vědou, když celý český veřejný život je den ze dne nečistější, když slovo spekulace má smysl jen pro bankéře a burziány... očistíte, ano očistíte, pánové, jen klidně český život od takových parazitů, kteří ho jen zamořují, od metafyziky, poezie a umění.*“¹⁹

I když Masarykova univerzita mohla spoléhat i tentokrát na podporu české vědecké a kulturní veřejnosti, uvědomovala si, že otázka bytí a nebytí jejích fakult se bude řešit a projednávat především v politických kruzích, a na ty se také obracela a hledala u nich pomoc. Memoranda obou fakult byla proto zaslána nejen ministerstvu školství, ale také předsedovi vlády, prezidentské kanceláři, ministrům, parlamentním kulturním výborům, předsedovi úsporné komise, poslancům, senátorům a dalším politickým činitelům. Rektor Rudolf Vanýsek se sešel 2. srpna 1933 s ministrem Janem Šrámkem, který vyslovil univerzitě podporu. Současně však tento vládní činitel sondoval, jak daleko by byla univerzita ochotna jít ve svých ústupcích a zda by souhlasila se spojením filozofické a přírodovědecké fakulty. Přírodovědecká fakulta vyslovila se sloučením, které by pro ni znamenalo naději na záchranu, souhlas, stanovisko filozofické fakulty bylo sice rezervovanější, ovšem nikoliv zamítavé.²⁰

Přes veškeré snahy představitelů univerzity byla podpora politických kruhů spíše nezřetelná a rozpačitá, proto bylo třeba hledat i jiné cesty, neboť: „*Ti lidé, jimž je kultura zbytečnou a obtížnou přítěží státu, se zaleknou jenom jediného: veřejných projevů*“, napsal Vladimír Helfert v srpnu 1933.²¹ A právě veřejných projevů na obranu své celistvosti se Masarykova univerzita, která si i přes krátkou dobu své existence vydobyla věhlas a respekt, dočkala v míře, která stoupence restrikce vysokých škol zřejmě nemile zaskočila. S ohroženými fakultami, jejichž profesori již od počátku srpna varovali před zamýšlenými restrikcemi a protestovali proti nim na stránkách denního tisku,²² se solidarizovaly též fakulty a školy, jichž se úsporná opatření dotknout neměla.

Hlasy podpory zazněly i z nejstaršího a nejvýznamnějšího vědeckého učiliště, Univerzity Karlovy. Její profesor matematiky Bohumil Bydžovský útočil rozhořčeně proti zamýšlenému zrušení přírodovědecké fakulty slovy: „*Kdyby byl proveden návrh úspor-*

¹⁹ Index VI, 1934, č. 6, s. 65.

²⁰ Viz pozn. 15.

²¹ Tamtéž.

²² Za všechny připomeňme alespoň Arne Nováka, Františka Trávníčka, Ferdinanda Herčíka a Františka Schacherla - jejich i další příspěvky z bojů o univerzitu z let 1933-1934 jsou otištěny v Dokumentech II, s. 210-297.

*né komise, pokládal bych to za opravdové národní neštěstí... český matematik, český přírodovědec byl by opět tam, kde byl před převratem, omezen na jedno hlavní fórum, bez vzájemného soutěžení a vědecké kontroly.*²³ Z podnětu rektora Univerzity Karlovy Rudolfa Kimly se 18. srpna 1933 sešli v Praze zástupci Karlovy, Masarykovy a Komenického univerzity, aby z odborného hlediska pojednali o úsporných návrzích. Výsledkem tohoto zasedání bylo memorandum z 25. srpna 1933, vyjadřující zásadní nesouhlas s navrhovaným zrušením dvou brněnských univerzitních fakult z důvodů vědeckých a kulturních a varující v závěru, že: „*Úsporná opatření by se změnila v těžké hmotné škody, kdyby se nedbalo organického vývoje našich vysokých škol a kdyby se nepromyšleně rušením nebo stěhováním zničily fakulty, jež se slibně rozvíjely.*“²⁴ Důrazný protest proti zrušení filozofické fakulty Masarykovy univerzity vznesl na svém zasedání 26. října 1933 také profesorský sbor její sesterské pražské fakulty, která se před lety o vznik a rozvoj brněnské školy významně zasadila. Navrhovanými restrikcemi se opakovaně zabýval i Akademický senát pražské univerzity už od října 1933, v červnu 1934 jednomyslně odmítl mrzačení Masarykovy univerzity a usnesl se požádat vládu o prohlášení, že integrita brněnské univerzity nebude dotčena.²⁵

Projevů podpory a solidarity se univerzitě dostávalo z nejrůznějších stran, většinou v její prospěch psal český tisk a především brněnské *Lidové noviny*. Výjimkou byly *Národní listy*, jejichž pro univerzitu záporný tón udal sérií svých článků ze srpna 1933 Karel Kramář.²⁶ Jednoznačně se v nich postavil za restrikční návrhy úsporné komise a poukazyval na to, že malé Československo nemá dostatek sil na udržování tří univerzit ani po stránce jejich personálního vybavení, ani jejich hmotného zabezpečení. Kramářovy argumenty kvalifikovaně vyvracel osobním dopisem profesor brněnské přírodovědecké fakulty Vojtěch Rosický,²⁷ ve stejném duchu se na stránkách *Lidových novin* 1. září 1933 v článku *Pan poslanec Dr. Kramář se bojí agitace* vyjádřil profesor brněnské filozofické fakulty František Chudoba. Ani ti zřejmě Karla Kramáře nepřesvědčili a *Národní listy* pokračovaly v jeho intencích i nadále. Snahy o okleštění Masarykovy univerzity tak paradoxně našly největší podporu v kruzích, které stály v minulosti u jejího zrodu. Byl to totiž právě poslanecký klub národně demokratické strany, který v listopadu 1918 předložil v parlamentu návrh na zřízení univerzity v Brně.

Na stránkách *Národních listů* vystoupil také známý právní historik Jan Kapras s podnětem, aby byla zvážena možnost vytvoření tzv. jednotné vysoké školy jako cesty k úsporám ve vysokém školství.²⁸ Samotná myšlenka jednotné školy nebyla zcela nová, v českém prostředí ji už na počátku tohoto století prosazoval právě v souvislosti s úsilím o zřízení druhé české univerzity profesor brněnské české techniky Michal Ursiny.²⁹ Zatímco jemu šlo o prosazení druhého univerzitního střediska pod záštitou tech-

²³ *Lidové noviny* 3. 8. 1933.

²⁴ Viz. pozn. 15 a František X. Halas, Ze zápasů o celistvost brněnské univerzity. Zprávy Archivu Univerzity Karlovy 3, 1980, s. 59-84 (obsahuje ještě další dokumenty, dokládající účast Karlovy univerzity v zápase o univerzitu brněnskou).

²⁵ AMU, H III 267.

²⁶ *Národní listy* 6., 13. a 20. 8. 1933 - K návrhům úsporné komise, K jednotlivým návrhům úsporné komise, K návrhům úsporné komise v oboru školském.

²⁷ Viz. pozn. 17.

²⁸ *Národní listy* 21. 12. 1933

²⁹ Michal Ursiny, Jednotná vysoká škola se zřetelem na českou universitu na Moravě, Brno 1906, 14 s.

niky, protože zřízení samostatné univerzity nebylo tehdy možné, v případě Kaprasova návrhu se, podle mínění profesora brněnské techniky Jiřího Baborovského, jednalo o zpochybnění oprávněnosti existence obou samostatných škol, univerzity a techniky.³⁰

V dochovaných dobových pramenech však rozhodně převažují negativní ohlasy na připravovanou destrukci Masarykovy univerzity. Jako už mnohokrát v minulosti, i tentokrát se zmobilizovala široká moravská veřejnost, ve prospěch brněnské univerzity se angažovaly učitelské a studentské spolky, městská zastupitelstva, kulturní instituce a vědecké společnosti. Situace druhé poloviny roku 1933 a počátku roku 1934 v mnohém připomínala bouřlivé zápasy za zřízení českých vysokých škol na Moravě na sklonku minulého století. Jako tenkrát, i nyní se konaly schůze a shromáždění, rozesílaly se protestní rezoluce a memoranda.

Jedním z největších projevů solidarity byla manifestace, která se konala v brněnském Besedním domě 14. ledna 1934, jíž se zúčastnili kulturní a vědecké osobnosti a instituce Moravy, zástupci moravských měst a obcí, vědeckých, studentských, stavovských, společenských a politických spolků a organizací. Manifest kulturní Moravy, který byl na této kolektivní protestní akci přijat, vyjadřoval odhodlání moravské veřejnosti hájit celistvost Masarykovy univerzity, protože: „*Škody, které by odtud vzešly městu, zemi i státnímu celku na statcích ideálních, a škody, které by vznikly z toho, že by se učitelstvu univerzitnímu přervala další práce, zvláště v oborech nabízejících se ke zpracování Moravě, škody ty by byly nabíledni. Jsme přesvědčeni, že v této chvíli a v této trapné otázce jde s námi a stojí za námi země, celá země, jak o tom podaly doklady varovné hlasy hned, jakmile se vynořily záměry vzít Moravě, co jí zákon dal v obnoveném státě.*“³¹

Ačkoliv se o restrikcích uvažovalo už od léta 1933, přečkala univerzita, vedená vírou, že: „*žádná vláda československá, jakkoli složená, se neodhodlá zrušením fakult poškodit těžce ve světě naši národní čest.*“³² zbytek tohoto roku sice v napětí, ale nakonec bez úhony. V samém jeho závěru, 9. prosince 1933, převzali čestné doktoráty její ohrožené filozofické fakulty dva nejvyšší představitelé českého uměleckého školství: rektor Akademie výtvarných umění Max Švabinský a ředitel Státní hudební konzervatoře Josef Suk.³³ I je lze tedy zařadit do dlouhého seznamu těch, kteří univerzitu v těžkých chvílích podpořili.

První měsíce roku 1934, v nichž univerzita vzpomněla patnáctého výročí svého založení, proběhly poměrně klidně, šlo však o klid pouze zdánlivý a dočasný. Dne 16. května 1934 přinesly *Lidové noviny* zprávu, že restrikce vysokých škol podle návrhu úsporné komise mají být provedeny do tří až čtyř týdnů. I když oficiální místa tuto informaci dementovala s tím, že k provedení by bylo potřeba podat parlamentu zvláštní osnovu zákona, bylo zřejmé, že se schyluje k další etapě zápasu o vysoké školy. Okamžitě se znovu objevily protesty proti zamýšleným úpravám. Volné sdružení moravskoslezských poslanců a senátorů intervenovalo 30. května spolu se

³⁰ *Lidové noviny* 3. 1. 1934.

³¹ AMU, H III 7.

³² Ročenka Masarykovy univerzity XIV, s. 33 - Zpráva odstupujícího rektora Rudolfa Vanýska.

³³ AMU, A 1 Rektorát MU, sign. R XIX, k. 2.

zástupci města Brna a brněnských vysokých škol u předsedy parlamentní komise Rudolfa Berana. Proti restrikci vysokých škol vystoupil také kulturní výbor poslanecké sněmovny, jehož stanovisko podpořil, byť rezervovaně, ministr školství Jan Krčmář.³⁴ Svaz československého studentstva v Brně uspořádal 1. června 1934 na půdě brněnské právnické fakulty velkou manifestační schůzi proti rušení vysokých škol, jíž se zúčastnilo hodně přes tisíc studentů a akademických funkcionářů. V telegramu, který byl z tohoto shromáždění odeslán prezidentu Masarykovi, prosili účastníci, aby se svou autoritou zastal brněnských vysokých škol a zvláště univerzity, která nese jeho jméno. Rektoři československých vysokých škol vydali v souladu se závěry IV. rektorské konference 18. června 1934 svolání proti nevěřejnému projednávání návrhů na restrikci vysokých škol, které způsobuje na školách i ve veřejnosti zmatek a nepokoje.

Na stranu znovu ohrožených vysokých škol a především Masarykovy univerzity se tentokrát rázně postavily také přední osobnosti české vědy a kultury ve svých odpovědích na zvláštní anketu, kterou na téma zamýšleného okleštění brněnské univerzity uspořádal časopis *Index*.³⁵ Své zamítavé stanovisko k chystaným úpravám v něm vyjádřil mj. Bohumil Bydžovský, Kamil Krofta, Jindřich Matiegka, Vilém Mathesius, F. X. Šalda, Josef Šusta, Jiří Mahen, Bohuslav Fuchs a Josef Ludvík Fischer. Na titulní straně tohoto čísla *Indexu*, věnovaného výhradně Masarykově univerzitě, byl reprodukován dopis tehdejšího ministra zahraničí Edvarda Beneše, v němž psal: „*Mám rád Masarykovu univerzitu v Brně pro jejího ducha a krásný mladistvý elán, který od počátku republiky projevovala tak výrazně k vývoji naší kultury. Proto mám obavy ze zamýšlených restrikcí a soudím, že by ztráty z toho vzniklé daleko nevyvážily prospěchy, jež se z toho snad očekávají. Dle toho bych také jednal, kdybych byl na své mínění dotazován*“. A Josef Pekař, pamětník a účastník bojů za druhou českou univerzitu v Brně, si o několik stránek dál místo dlouhé odpovědi jenom stručně povzdechl: „*Nevím, co jiného bych napsal, abych nemusil opakovat, co již několikrát bylo lépe řečeno, než jedinou větu: Tak jsme si své osvobození nepředstavovali*“.

Těžký mrak, který v podobě zamýšlených restrikcí visel víc než rok nad Masarykovou univerzitou, se rozplynul až koncem června 1934, kdy se jí konečně dostalo ujištění, že zůstane celistvá a neokleštěná. Univerzita si mohla konečně s úlevou vydechnout, ovšem jistého pocitu ohroženosti a hořkosti se ani potom zcela nezbavila; zkušenosti, které měla za sebou, byly pro ni příliš trpké a varující.

„*Pro starší generaci a zejména pro nás, kteří před půl čtvrtým desetiletím jako studenti sbírali jsme podpisy obecních zastupitelstev na petici pro zřízení české univerzity na Moravě a viděli jsme i v nezapadlejších vesničkách opravdové porozumění pro tento kulturní požadavek našeho národa, zněla pověst tato naprosto neuvěřitelně a přímo absurdně*“,³⁶ komentoval situaci Rudolf Vanýsek, rektor Masarykovy univerzity ve studijním roce 1932/1933, na jehož sklonku se zápas o ni rozhořel. Jeho nástupce Jan Zavřel, jenž stál v čele univerzity ve studijním roce 1933/1934, kdy boj za zachování její celistvosti kulminoval, formuloval tyto pocity ve své závěrečné zprá-

³⁴ Lidové noviny 15. 6. 1934.

³⁵ Index (list pro kulturní politiku) VI, 1934, č. 6.

³⁶ Ročenka Masarykovy univerzity XIV, s. 31.

vě, kterou přednesl 22. listopadu 1934 při předávání funkce rektora: „*Sám návrh na okleštění naší univerzity znamenal pro nás všechny hluboké pokoření. Snaha po mizivých úsporách tohoto druhu nijak se nedala srovnat s představou sebevědomého národa, jenž ústy svých nejlepších představitelů vždy hlásal, že v dobách slavných i v těžké době zvítězil národ náš víc zbraněmi ducha než násilnou mocí a že zvláště pro malý národ vědění je moc*“.³⁷

JIŘÍ PULEC - JIŘINA KALEDOVSKÁ

Die Bedrohung der Einheit der Masaryk-Universität

ZUSAMMENFASSUNG

Die Verfasser behandeln in ihrem Beitrag Versuche, die Masaryk-Universität nach ihrer Gründung per Gesetz (Gesetz Nr. 50 vom 28. 1. 1919) sehr bald wieder zu reduzieren. Bereits im Herbst 1919 hatten die juristische und die medizinische Fakultät ihre Tätigkeit aufgenommen, während die philosophische und die naturwissenschaftliche Fakultät erst 1921/22 eröffnet wurden. Schon im Herbst 1923 wurden im Zusammenhang mit Beratungen über den Staatshaushaltsplan erste Stimmen laut, die die Schließung der Philosophischen Fakultät bzw. ihre Verlagerung nach Bratislava forderten. Diese Nachrichten riefen sowohl auf akademischem Boden als auch in der breiten Öffentlichkeit, in der die Erinnerung an den Kampf um die Einrichtung einer zweiten tschechischen Universität noch lebendig war, eine starke Welle des Widerstandes hervor. Unzählige Protestresolutionen und Kundgebungen sowie eigens ins Schulministerium entsandte Abordnungen konnten die Gefahr bannen, aber nur für ein Jahr. Im Herbst 1924 wiederholte sich die Situation und eine Beruhigung der Lage trat erst 1925 ein.

Die zweite Kampagne wurde durch die Errichtung einer parlamentarischen Spar- und Kontrollkommission im Dezember 1932 und ihren Vorschlag hervorgerufen, das Hochschulwesen bedeutend zu reduzieren (der Vorschlag betraf die deutschen und tschechischen technischen Hochschulen, das Studium der Land- und Forstwirtschaft, die theologischen Fakultäten, die philosophische und die naturwissenschaftliche Fakultät der Masaryk-Universität). Am empfindlichsten trafen die erwogenen Restriktionen die Brüner Hochschulen. Zur Verteidigung der Masaryk-Universität erhoben sich Bildungskreise und die politische und breite Öffentlichkeit. Eine Reduzierung der Hochschulen verteidigte insbesondere K. Kramář und in seinem Geiste die *Národní listy* (Nationalzeitung). Die Aktionen zur Unterstützung der Masaryk-Universität gipfelten in einer Zusammenkunft im Slawischen Vereinshaus (Besední dům) am 14. 1. 1934, auf der auch das sog. *Manifest des kulturellen Mähren* verabschiedet wurde. Die Diskussionen, Interventionen und andere Aktionen dauerten noch fast das ganze Jahr lang, bis am 22. 11. 1934 der scheidende Rektor Jan Zavřel feststellen konnte, daß die Universität die Krise überwunden habe, was allerdings nichts daran ändere, daß besagter Vorschlag zur Hochschulreduktion eine Schande für die Nation sei, die stets mit ihrem Geist und nicht mit Gewalt gesiegt habe.

³⁷ Ročenka Masarykovy univerzity v Brně XV, s. 17.

PROFESOR ANTON ŠTEFÁNEK - POLITIK, VEDEC, VYSOKOŠKOLSKÝ PEDAGÓG

EUBICA KÁZMEROVÁ

V obnovenej Československej republike, takmer symbolicky, sa stal prvým povojnovým rektorom Univerzity J. A. Komenského profesor Anton Štefánek,¹ muž ktorý bol jedným z tvorcov republiky v čase prvej svetovej vojny. Nestor slovenskej sociológie, uznávaný vedec, vysokoškolský učiteľ, politik a žurnalista pôsobil od roku 1918 s menšími prestávkami v službách školstva, aj keď spektrum jeho aktivít malo už vtedy podstatne širší obsah.

Anton Štefánek, rodák z Veľkých Levár, obce ležiacej v Záhorskej nížine v blízkosti mesta Malacky, nadobudol vzdelanie v nemeckom jazyku v rakúskych školách, pretože rodičia sa presťahovali za prácou do Drösingu, mestečka na rakúskom brehu rieky Moravy. V prostredí rodiny sa zhovárali levárskym nárečím, blízkym tak českému ako i slovenskému jazyku. Miestny kňaz postrehol intelektuálne schopnosti mladého Štefánka a umožnil mu pokračovať vo vzdelávaní na gymnáziu vo Viedni. Prostriedky na štúdium si však už musel zabezpečiť sám, kondíciami a tiež manuálnou prácou. Štefánek bol vnímavý študent a gymnaziálne roky boli i rokmi hľadania, okrem iného aj hľadania svojej národnej identity, ako na ne spomína v pamätiach.² Veľký dojem naň urobili sprievody nemeckých študentov pri rozličných príležitostiach hlavne svojimi rovnošatami. Páčil sa mu spolkový život mládeže a keď že pochádzal zo slovenského Záhoria, pokúsil sa o stretnutie so slovenskými študentami. Listovanie v zozname viedenských študentských spolkov ho doviedlo do Slovenského akademického spolku Tataran, do malej kaviarničky s honosným názvom Grand Caffé. V nej našiel kamarátov na ďalšie desaťročia - Ctibora Bezděka, Pavla Blahu, Branka Trnovského, Jána Trokana a iných, ale tiež „prvé vedomosti o Slovensku o slovenskom národe i maďarizačnom útlaku, o literatúre a dejinách, o inteligencii slovenskej.“³

Slovenský jazyk, ako sám priznáva, mu robil v tomto období veľké problémy a členovia spolku pochádzajúci zo stredného Slovenska si ho dokázali štipľavo doberať za jeho slovenčinu. Uvedomenie si jazykových rozdielov sa stalo súčasťou Štefánkovej ďalšej verejnej a kultúrnej orientácie. „Uhorskí Slováci rázu trenčiansko - svätomartinského“, objasňoval základ rozdielov, „tvorili jednu stranu a moravskí Slováci s nie-

¹ Prof. PhDr. Anton Štefánek (nar. 15. 4. 1877 Veľké Leváre, zomr. 29. 4. 1964 Žiar nad Hronom), slovenský sociológ, politik, verejný a kultúrny činiteľ, redaktor a publicista.

² Archív literatúry a umenia Matice slovenskej (ďalej ALU MS) Martin, fond - Anton Štefánek, 42 XV 7.

³ ALU MS Martin, fond - Anton Štefánek, 42 XV 7.

koľkými naklonenými Čechom reprezentovali druhú stranu. Tamtí hovorili a písali česky, resp. československy, títo literárne slovensky. Čo nás spájalo bola predovšetkým marnosť a cit spoločenskej nemohúcnosti a utlačenej, ďalej slovenské zmyšľanie a konečne isté kamarátstvo, viac-menej kaviarenské a hostinské.“⁴ Na pôde Tatranu sa začal formovať Štefánkov dlhodobý záujem o česko-slovenskú vzájomnosť.

Jeho kreativita a túžba po poznaní ho nasmerovala aj do Slovenského literárneho spolku *Národ*. Stretával sa tu s hudobnými skladateľmi Jozefom Dohnánym a Mikulášom Schneiderom Trnavským. V ich prítomnosti si uvedomoval silu ľudovej piesne, ktorá v ňom upevňovala národné uvedomenie. Spolok *Národ* bol však v prvom rade spolkom drobných ľudí práce, remeselníkov, obchodníkov, „zelinárov“ - sociálnych vrstiev, z ktorých sám pochádzal. Iste aj prostredie spolku v ňom vzbudilo záujem o nižšie vrstvy spoločnosti, ktorým v neskoršom období venoval pozornosť vo svojich vedeckých prácach. V priaznivom prostredí spolku sa stal „národne uvedomelým Slovákom. Demokratický duch svojich prvých slovenských kamarátov, ich opravdové ľudové a sociálne cítenie, ľudové umenie slovenské, pokrokové hnutie protipánske a viac cítený než rozumom ujasnený mesianizmus slovenský v prvom rade československý, mne západnému Slovákov milý, dali životu môjmu smer“.⁵

Oba spolky, v ktorých sa Anton Štefánek pôsobil, mali úzke kontakty so spolkom slovenských akademikov *Detvan* v Prahe. A práve od pražských detvancov mal prísť podnet na založenie časopisu *Hlas*, v ktorom národné a sociálne aktivity nadobúdali podobu konkrétneho programu. Štefánek prispel k rozpracovaniu ideového programu hlasistov, orientovaných na spoluprácu s Čechmi. Pri tvorbe programu vychádzal Štefánek z učenia T. G. Masaryka o verejno-politickej činnosti, v ktorej kládol dôraz predovšetkým na drobnú prácu medzi ľuďmi. A práve uvedený populistický prvok zohral v neskoršom období významnú úlohu pri formulácii vlastných sociologických záujmov. Sám sa v tomto období intenzívne zaoberal filozofiou. Ak ho zo začiatku zaujímal postoj filozofie napríklad k otázke náboženstva, tak neskôr obsah štúdia podstatne rozšíril, pričom prechádzal, ako sám uvádza, od jedného filozofa k druhému, z jednej filozofickej školy do druhej. Na stránkach *Hlasu* propagoval novovekú filozofiu a vedu v polemickom obrane voči konzervativizmu a tomizmu Františka Jehličku. Prácu publikoval roku 1903 pod názvom *Novoveká filozofia a Slováci*. Z hnutia hlasistov bol pre Štefánka už len krok do Československej jednoty, ktorej cieľ - napomáhať národnému a kultúrnemu životu na Slovensku - mu boli viac než blízke.

Jeho život bol plný stretnutí so zaujímavými ľuďmi, ktorí sa zapísali do európskych dejín. Prostredníctvom vtedajšieho knihovníka parlamentnej knižnice vo Viedni Dr. Karola Rennera, neskoršieho sociálnodemokratického spolkového kancelára, stretol sa s R. W. Setonom-Watsonom. Štefánek mohol Setonovi-Watsonovi poskytnúť základné informácie o postavení národností žijúcich na území Uhorska. Ich stretnutie malo rozsiahly praktický význam, ktorý ovplyvnil úsilie národov Rakúsko-Uhorska pri dosiahnutí samostatnosti v čase prvej svetovej vojny.⁶

⁴ ALU MS Martin, fond - Anton Štefánek, 42 XV 8.

⁵ ALU MS Martin, fond Anton Štefánek, 42 XV 7.

⁶ R. W. Seton-Watson a jeho vzťahy k Čechom a Slovákom. Dokumenty 1906-1951, zv. II, Ústav T. G. Masaryka, Matica slovenská 1996, s. 13.

Anton Štefánek sa venoval v službách národnoslobodzovacieho zápasu Čechov a Slovákov hlavne žurnalistickej tvorbe. Publikoval odborné, ľudovovýchovné a aktuálne články s kultúrnou, národnou a spoločenskou problematikou. V tomto období sa zaoberal aj niektorými otázkami literatúry a drámy z ideového hľadiska. Zaujalo ho dielo L. N. Tolstého, H. Ibsena, G. Hauptmanna a rakúskeho divadelného vedca M. Burckhardta. Po zániku časopisu *Hlas* (1904) Štefánek spoločne a Milanom Hodžom a Jánom Rumanom sa podujali vydávať v Budapešti nový časopis, politickú revue *Slovenský obzor*. Počas jedného roka existencie revue (1908-1909) sa pokúsili obsahovo udržať ideovú kontinuitu s *Hlasom*. Niektorí historici sociológie považujú Štefánkove články publikované na stránkach revue za jeho prvé sociologické state.⁷ Medzi ne radia *Vývoj politických ideí v 19. storočí* a tiež prácu *Kolektívna psychológia v službách národa a nacionalizmus*.

Štefánek zostal verný žurnalistike aj po zániku *Slovenského obzoru*. Krátko pôsobil v redakcii *Ľudových novín* v Skalici, ktorých vydavateľom bol Pavol Blaho. Už v roku 1910 bol opäť v Budapešti. Nastúpil do *Slovenského denníka* na miesto zodpovedného redaktora. Jeho najbližším spolupracovníkom bol Milan Hodža. *Slovenský denník* vychádzal s prispením Československej jednoty a na svojich stránkach sa ideovo orientoval na česko-slovenskú spoluprácu.

V redakcii novín ho zastihla prvá svetová vojna, ktorá ním hlboko ľudsky otriasla. Svedectvo jeho denníka hovorí o ťažkých myšlienkach, hľadaní úniku zabudnutia a rozptýlenia. Čoskoro však nadobudol duševnú rovnováhu a opäť publikoval. V článkoch rozvíjal myšlienku česko-slovenskej vzájomnosti vo vojnových podmienkach. Charakterizoval ju ako základ slovenského národného programu. Pravidelné pertraktovanie česko-slovenskej otázky na stránkach *Slovenského denníka* viedli uhorské úrady k zákazku vydávania novín v septembri 1915. Štefánek si často kládol otázku, či to nezavinila práve razancia jeho článkov, ktoré si cenzúra musela všimnúť.

Štefánek hľadal bezpečnejšie miesto pred možnou perzekúciou v Brne. Neopustil žurnalistiku a pôsobil v *Ľudových novinách*. Neskôr prijal s nadšením ponuku Alojza Rašina a stal sa redaktorom *Národných listov*. Zodpovedal za uhorský referát, ktorého spravodajstvo dodávalo novinám, podľa jeho vyjadrenia, informácie súvisiace s uhorskými Slováckmi a Maďarmi. Za hlavnú tému naďalej považoval česko-slovenskú otázku. „Videl som v nej priamo začarovaný kľúč“ spomína, „ktorým bude možné počas vojny alebo potom bez ohľadu na to ako svetový konflikt skončí, otvoriť dvere veľkého žalára, v ktorom národ po celé stáročia úpäl.“⁸ Štefánkove články mali stabilnú čitateľskú odozvu. Na jeho prekvapenie vyvolali aj kontroverznú reakciu, keď použil slovenský jazyk. Spisovateľovi, ktorého meno uvádza len skratku K. Č., dal jednoznačnú odpoveď. Aj v jazykovej stránke videl možnosť česko-slovenského zblížovania pre potreby vojnového usporiadania pomerov.

S neodvratným koncom vojny sa zvyšoval aj cenzúrny tlak na redakcie novín a politické prehliadky sa stávali pravidelnosťou. Neminulo to ani redakciu *Národných listov* a spravodajský materiál určený do Švajčiarska, ktorý ležal na Štefánkovom redakčnom

⁷ Włodzimierz Winclawski, *Lud - naród - socjologia. Studium o geneze socjologii slowackiej*, Toruń 1991, s. 138.

⁸ Slovenský národný archív Bratislava (ďalej SNA), fond Anton Štefánek, kr. 16, IIIId, inv. č. 764.

stole by sa bol našiel v rukách polície. Ako ďalej Štefánek spomína s jemu príslovečným humorom, policajti mali prehľadať skrine, knižnicu, ale nie jeho redakčný stôl, na ktorom ležali inkriminované spisy. A tak sa „elaborát“ zalepený v notových doskách muzikantov dostal do Švajčiarska. Agilný Štefánek bol poverený aj viacerými spravodajskými úlohami pre Maffiu - protirakúske odbojové združenie. Dr. Přemysl Šámal ho požiadal o získanie informácií o výrobe chemických bojových látok v Budapešti. Zúžitkovoval aj informácie, ktoré získal od brata Drahotína a jeho priateľov z talianskeho frontu. Konšpiratívne listy od Štefánka prichádzali aj redaktorovi *Timesov* J. W. Steedovi. Správy zo Slovenska mu poskytovala v šifrovanej „súkromnej“ korešpondenci slečna s priezviskom Houdková. Počas vojny udržiaval kontakty aj s predstaviteľmi amerických Slovákov. Prostredníctvom listov s nimi diskutoval o kultúrnej, hospodárskej a politickej samostatnosti národov.

Politické názory Antona Štefánka v mnohom predstihli politické názory na Slovensku. Už v predvečer prvej svetovej vojny svoj liberárno-pokrokový postoj vyjadril v liste americkému Slovákovi M. Gettingovi, slovami: „*Slováci usilujú o svoje kultúrne, hospodárske, sociálne a politické osamostatnenie, ale v zmysle československej dohody, t. j. usilujú sa územie koruny českej, Moravy a Sliezska a Slovenska spojiť v jedno autonómne teleso. Toto je náš ideál, ktorý sa snáď uskutoční už po smrti terajšieho kráľa, lebo František Ferdinand je naklonený istému stupňu federácie, žiada len silný centrálny parlament.*“⁹ Po vypuknutí vojny Štefánek dôrazne vystríhal martinské centrum Slovenskej národnej strany pred akoukoľvek náchylnosťou uveriť maďarským sľubom o ďalších možnostiach zotrvania Slovenska v rámci Uhorska. V čase svetového konfliktu bol jedným z mála politických predstaviteľov, ktorý sa tak dôsledne a s vyhranenou predstavou stavali k budúcej spoločnej existencii v predpokladanom štáte. Štefánek s nezvratným presvedčením veril v zánik Rakúsko-Uhorskej monarchie.

Kapitulácia Rakúsko-Uhorskej monarchie zastihla Antona Štefánka v Prahe. Iste so zadost'uchinením sledoval napĺňanie aj vlastného niekoľkoročného úsilia, ktoré dostávalo konkrétnu podobu v Československej republike. V politickom dianí mu osud vždy pririekol pozíciu muža činu, ale akosi v pozadí celkovej dejinnej udalosti a dodržal to aj 28. októbra 1918. Keby nebol prišiel do Prahy MUDr. Vavro Šrobár, vyhlásenie vzniku Československej republiky by podpísal Anton Štefánek.

Po vzniku Československej republiky svoje organizačné schopnosti uplatnil ako člen pražského Národného výboru a tiež v revolučnom Národnom zhromaždení. Už 4. novembra 1918 vstúpil do Dočasnej vlády MUDr. Vavra Šrobára so sídlom v Skalici. Príchod vlády na územie Slovenska bezprostredne po skončení vojny komentoval slovami: „*Nová vláda pozostávajúca s Dr. V. Šrobára, Dr. I. Déreera, Dr. P. Blahu a mňa bola priateľsky prijatá od ľudu hneď na prvej stanici v Holíči a potom v Skalici. 4. novembra sme začali úradovať resp. konsolidovať Slovensko.*“¹⁰

Jedným zo základných cieľov československej vlády bolo vymanenie Slovenska spod maďarizačného kultúrneho a politického vplyvu. Išlo o dlhodobý proces, ktorý bolo potrebné dôsledne uplatňovať vo všetkých oblastiach života spoločnosti. Mimoriad-

⁹ M. Getting, Americkí Slováci a vývin československej myšlienky v rokoch 1914-1918, Pittsburg 1933, s. 32.

¹⁰ ALU MS Martin, fond - Anton Štefánek, 42 XV 2.

ne významnou oblasťou z tohto hľadiska bolo školstvo. Výchovno-vzdelávací proces umožňoval podchytenie mladej generácie v duchu československej štátnosti. Preto aj jedným z prvých vyhlásení Šrobárovej vlády zo 6. novembra 1918 bolo zrušenie maďarského vyučovania na školách v slovenských obciach.¹¹

Anton Štefánek bol na prvej porade Dočasnej vlády v Hodoníne poverený riešiť „*otázky školské*“.¹² V neskoršom bratislavskom referáte Ministerstva školstva a národnej osvety (MŠaNO) zriadenom podľa zákona č. 64/1918 zastával funkciu vládneho referenta pre ministerstvo školstva.¹³ V poprevratovom období, keď sa Štefánek ujal funkcie, bolo na Slovensku 3 298 maďarských škôl, 140 slovenských, 7 nemeckých a 186 jazykovo zmiešaných, nahradenie maďarského vyučovacieho jazyka slovenským a prevzatie školskej správy nebolo jednoduchou úlohou.¹⁴ Spoločne s nepočtetnými pracovníkmi referátu sa podujali na rozsiahlu a náročnú prácu vytvorenia základov nového, demokratického školstva na Slovensku. Štefánek vytýčil pre seba a svojich spolupracovníkov základné postupy činnosti. Ako uvádza v spomienkach, usilovali sa o prepomenie školskej a osvetovej práce s civilizačným pôsobením, ktorého podstatným výsledkom malo byť odstránenie analfabetizmu. V slovenských župách bolo 34,90 % obyvateľstva analfabetmi. Školské vzdelanie sa malo stať dostupným každému, vo všetkých častiach Slovenska, tak na vidieku ako aj v mestách. Školský systém mal prejsť zásadnou reformou, ktorá mala byť bázou pre prispôbenie vyučovacieho procesu na ľudových a stredných školách novým spoločenským a hospodárskym podmienkam.¹⁵

Kategorickým imperatívom Štefánkovej práce bolo urýchlené a dôsledné prevzatie školskej správy na Slovensku. Preto aj jeho prvé služobné cesty smerovali do jednotlivých inšpekčných staníc, aby osobne posúdil ich stav. Pritom poznával spoločenskú a politickú realitu poprevratového Slovenska, ktorá ho presvedčala o potrebe obsadenia úradníckych miest pročeskoslovensky orientovanými ľuďmi. Ako uvádza, v priebehu roku 1919 zabezpečil personálnu výmenu na 37 miestach a roku 1920 na ďalších 12 inšpektorských miestach. Každý „škôldozorca“ - inšpektor dostal jedného českého učiteľa a poradcu.¹⁶ Inšpektori krátko po nástupe podávali súhrnnú správu o stave navštívených škôl. Podľa Štefánkových príkazov hodnotili umiestnenie školy, stav jej priestorov, vybavenie učebnicami a tiež dochádzku žiakov na vyučovanie. Hlásenia obsahovali aj opis metodiky vyučovania, ktorá niesla často znaky zastaralých a nevhodných praktík, založených na memorovaní učebnej látky. Učitelia, podľa Štefánka, neboli zvyknutí dodržiavať rozvrh hodín ani dĺžku vyučovania a mnohí pristupovali k učebným osnovám svojvoľne.¹⁷ Pretrvávajúci nedostatok učebníc a pomôcok v prvých povojnových nahrádzali vlastným výkladom a improvizáciou. Na informácie o stave školstva reagoval aj Vavro Šrobár apelom, aby pre slovenské školy zabezpečili aspoň po jednej slovenskej učebnici.

¹¹ Anna Magdolenová, Slovenské školstvo v poprevratových rokoch, Historický časopis 29, 1981, č. 4, s. 482.

¹² Vavro Šrobár, Oslobodené Slovensko. Pamäti z rokov 1918-1920, zv. 1, Praha 1928, s. 196.

¹³ Tamtiež, s. 364.

¹⁴ Anna Magdolenová, Slovenské školstvo v predmníchovskom Československu, Historický časopis 30, 1982, č. 2, s. 272.

¹⁵ SNA Bratislava, fond - Anton Štefánek, kr. 10, III/2, inv. č. 647.

¹⁶ SNA Bratislava, fond - Anton Štefánek, kr. 15, III., inv. č. 687.

¹⁷ ALU MS Martin, fond - Anton Štefánek, 42 XV 2.

Avšak na mnohých školách na Slovensku bezprostredne po prevrate museli vyučovací proces na niekoľko mesiacov prerušiť pre nedostatok pedagógov. Problém vznikol odchodom učiteľov a profesorov maďarskej národnosti zo Slovenska. Mnohým z nich sa priechilo zložiť prísahu učiteľa obecných a ľudových škôl československému štátu, ako to vyžadovalo nariadenie vlády č. 495 z 28. augusta 1919. A tak najväznejším problémom, ktorý v školskom roku 1919/20 musel riešiť bratislavský referát MŠaNO, bol problém personálneho obsadenia učiteľských miest.

Štefánek spoločne s Vavrom Šrobárom boli iniciátormi myšlienky príchodu českých učiteľov na Slovensko. V prvom rade sa usilovali, ako zdôrazňoval Štefánek, hlavne o „zaplnenie škôl československým živlom. Nielen slovenským, t.j. koľko-toľko slovenský jazyk znajúcim personálom, ale československý štát a vládu rešpektujúcim.“¹⁸ Myšlienka našla vyjadrenie v zákone č. 605/1919 Zb. z. a n. z 29. októbra 1919. Zákon umožňoval úradne prikázať štátnemu zamestnancovi, učiteľovi alebo profesorovi, pracovať na ktoromkoľvek mieste v republike. Realizáciou príkazu presunu učiteľov z Čiech a Moravy na Slovensko bol splnomocnený na základe výnosu MŠaNO č. 31.152 z 3. júna 1920 školský referát v Bratislave a vládny referent A. Štefánek. Príchod 1 400 českých učiteľov a ich ďalší príviv spoločne s pribúdajúcimi absolventami slovenských učiteľských ústavov postupne riešili otázku zabezpečenia pedagógov pre školstvo na Slovensku. Obsadzovanie voľných miest českými učiteľmi si vyžadovalo od Štefánka mnoho taktu a nie vždy sa stretlo s pozitívnym ohlasom. „Po 40-tich rokoch dejinného odstupu“, píše vo svojich pamätiach „možno s dobrým svedomím povedať, že českí profesori a učitelia ako kulturotvorní činitelia na Slovensku dobre osvedčili.“¹⁹ Napriek prvoradému zameraniu Štefánka na organizačnú prácu v školstve, venoval sa aj bádateľskej činnosti. Roku 1919 publikoval prácu *Slovensko ako sociologický predmet*.

Referát MŠaNO pod Štefánkovým vedením riešil mnohé ďalšie významné úlohy. Už počas prvých mierových prázdnin v školnom roku 1919/20 organizovali kurzy pre slovenských učiteľov zo slovenského jazyka, zemepisu, dejepisu a v neposlednom rade z pedagogiky. Pod záštitou školského referátu ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska sa uskutočnili na úrovni okresov prednášky a kurzy výučby občianskej náuky. Cieľom vzdelávania učiteľov bolo vytvorenie základov pre postupné zavádzanie jednotnej školskej výchovy, ktoré mali tvoriť základ procesu zjednocovania školského systému v celej Československej republike.

Činnosti referátu významne napomohol zákon o správe školstva č. 292/1920 Zb. z. a n. Potvrdil správnosť Štefánkovho úsilia z prvých mesiacov po príchode na Slovensko, ktoré bolo zamerané na kontrolu školských inšpekčných staníc. Zákon upravoval organizáciu a pôsobnosť školských úradov od MŠaNO až po jednotlivé školské obce. Zároveň uzákonil dozor nad školami. Najvyššia správa vyučovania, výchovy a školského dozoru prináležala štátu, ktorý na Slovensku predstavoval počas pôsobenia A. Štefánka referát MŠaNO v Bratislave. Referátu sa zodpovedali jednotliví okresní inšpektori. Aj po zmene školskej správy zostala na Slovensku nezmenená štruktúra národného školstva. Naďalej zostali v platnosti uhorské zákony, tak ako to určoval zákon

¹⁸ SNA Bratislava, fond - Anton Štefánek, kr. 15, III., inv. č. 687.

¹⁹ Tamtiež.

č. 11/1918 Zb. z. a n. A tak popri štátnych, obecných a súkromných školách sa vyučovalo na školách cirkevných, ktoré mali početnú prevahu. Podľa zamerania výchovy a vyučovania sa delili na detské opatrovne, ľudové a meštianske školy. Na Slovensku zostala naďalej v platnosti 6-ročná povinná školská dochádzka.²⁰

Štefánkovi sa v podstatnej miere podarilo realizovať záujmy štátu budovaním základov jednotnej výchovy a vzdelávania v slovenských školách, čím vytváral predpoklady pre unifikáciu školského systému v Československu. Proces unifikácie školstva čiastočne pokročil prostredníctvom tzv. Malého školského zákona, z roku 1922, ktorý riešil najnaliehavejšie problémy národného školstva. Rozšíril počet učebných predmetov, znížil počet žiakov v triede. Upresnil zásady obsadzovania učiteľských miest a organizovania meštianskych škôl na Slovensku a Podkarpatskej Rusi. Zmenil dĺžku povinnej školskej dochádzky na osem rokov. Realizácia zákona podľa Štefánka viazla pre nedostatok financií.²¹

Nemalé problémy bratislavskému referátu robil proces poštátnovania cirkevného školstva na Slovensku, o čo sa Štefánek významne usiloval.²² V prípade, ak by bol štát prevzal náklady spojené s vydržiavaním poštátnených cirkevných škôl, vznikli by štátu vážne ekonomické problémy. Ekonomické hľadisko spomalovalo unifikáciu školstva a uhorské zákony platné pre Slovensko boli upravované len po častiach. Štefánek predpokladal postupné vyrovnanie rozdielov v zdedených štruktúrach školských systémov v Českých krajinách a na Slovensku. Uvedomoval si aj potrebu modernizácie školských budov a nutnosť výstavby nových. Investičná činnosť štátu v povojnovom období mohla byť v rezorte školstva orientovaná len na riešenie najnutnejších prípadov.

* * *

Po troch rokoch pôsobenia na bratislavskom referáte Štefánek odišiel do Prahy, kde požiadal o rok štúdiijného voľna, počas ktorého si dokončil vysokoškolské vzdelanie. Ako uvádza, podľa platných zákonov nemohol bez vysokoškolského diplomu vykonávať prácu úradníka vyššej platovej skupiny. Ročné štipendium uzavrel roku 1924 obhajobou rigorózneho práce *Osvietenská filozofia novoveká* na Filozofickej fakulte Komenškého univerzity v Bratislave. Prácu rozšíril štúdiou *Malohontskí osvietenci*, ktorú publikoval roku 1928. Po úspešnej obhajobe získal titul doktora filozofie a sociológie. Zúčastnenej vedeckej obci prisľúbil návrat k vede po splnení povinností spojených s jeho funkciou. V tomto období bol menovaný ministerským radcom MŠaNO v Prahe. Do jeho kompetencie aj naďalej prináležalo organizačné a personálne zabezpečovanie slovenského školstva.

Čakali ho však aj stranícke povinnosti. Štefánek bol členom a uznávaným ideológom Republikánskej strany poľnohospodárskeho a maloroľníckeho ľudu (RSPaML). Pôsoobil v programovej komisii republikánskej strany.²³ Ideologicko-politický charakter mali aj jeho články publikované na stránkach *Prúdov* a neskôr vo *Vestníku Českosloven-*

²⁰ SNA Bratislava, fond - Anton Štefánek, kr. 27, IIIId/11, inv. č. 908.

²¹ SNA Bratislava, fond - Anton Štefánek, kr. 26, IIIId/9, inv. č. 845.

²² Šrobár, *Oslobodené Slovensko*.

²³ Politické strany na Slovensku, Bratislava 1992, s. 141.

skej akademie zemedelskej. Niekoľko rokov zastával funkciu predsedu Zväzu Roľníckych vzájomných pokladníc. Profesionálny záujem o roľníctvo ho primäl k iniciovaniu založenia Československej akademie zemedelskej (ČAZ) v Prahe a tiež Komisie sociológie dediny pri VI. Oddelení ČAZ. Prispel k vzniku Múzea roľníctva tak v Prahe ako aj v Bratislave.

V druhej polovici 20-tych rokov si Anton Štefánek plnil dôsledne povinnosti poslancu za agrárnu stranu, senátora a roku 1929 sa stal na krátku dobu od 1. februára 1929 do 7. decembra 1929 ministrom školstva a národnej osvety vo vláde Františka Udržala.²⁴ Dbal o inštitucionalizáciu vedy na Slovensku.

Neuspokojovali ho len organizačné a personálne povinnosti jeho úradu. Venoval sa aj vedeckému výskumu a tvorbe, ktorej doménou bola sociológia dediny a sociológia národa. Zo sociologických škôl mu bola blízke dielo profesora D. Gustiho, reprezentanta monografického smeru v sociológii, s ktorým sa osobne stretol. Z brnenskej sociologickej školy ho zaujali práce A. I. Blahu, ktorý sa zaoberal roľníckymi a robotníckymi vrstvami obyvateľstva. Z nemeckej školy ho zaujalo dielo F. Tönsiesa, ktorému pripisoval spopularizovanie sociológie holandského sociológa S. Steinmetza.²⁵

Po vzniku *Sociologickej revue*, orgánu Sociologického seminára Masarykovej univerzity v Brne, súhlasil s návrhom redakčnej rady na spoluprácu. Redigoval rubriku Sociologické problémy Slovenska. V publicistických prácach dominovala otázka Štefánkovho chápania problematiky československého národa a propagácia ideológie agrárnej strany. Jeho názory sa stretli s neporozumením národne orientovanej časti politických strán na Slovensku, čo sa odrazilo v polemických článkoch na stránkach časopisu *Prúdy*, kde „pri vedeckom zdôvodňovaní svojho stanoviska sa neubránil tak nadhodnocovaniu historických faktov, ako i tendenčnému využívaniu sociologických tvrdení.“²⁶

* * *

Osobitnú kapitolu celoživotnej činnosti Antona Štefánka tvorí nesporne jeho pôsobenie na Filozofickej fakulte Univerzity J. A. Komenského v Bratislave (FF UK). Hoci od roku 1918 bol v službách školstva, za vysokoškolskú katedru prišiel až ako 60-ročný. Pedagogickú činnosť začal v období, keď sa v Československu schyľovalo k hlbokým spoločensko-politickým zmenám. Štefánek zostal aj v druhej polovici 30-tych rokov zástancom myšlienky československej národnej jednoty a Československej republiky. Zo svojho stanoviska len ťažko sa vyrovnával so separatistickými snahami radikálneho krídla Hlinkovej slovenskej ľudovej strany.

Anton Štefánek bol 14. augusta 1937 menovaný prezidentom republiky „bezplatným riadnym profesorom aplikovanej sociológie pri FF UK v Bratislave“.²⁷ Bol poverený vedením už druhej katedry sociológie na filozofickej fakulte, keďže v tomto období na univerzite pracovala aj katedra všeobecnej sociológie na čele s prof. Jozefom Tvrdom. Štefánek sa pustil s jemu príslovečnou chuťou do pedagogickej práce. Na svoje „začiatky“

²⁴ L. Bianchi, Dejiny štátu a práva, zv. 2., Bratislava 1973, s. 682.

²⁵ J. Pašiak, Anton Štefánek - zakladateľ slovenskej sociografie, Sociológia, 1994, č. 1-2, s. 25.

²⁶ Włodzimierz Winclawski, A. Štefánek - cesta k národu a sociológii, Sociológia 23, 1991, č. 3, s. 228.

²⁷ AUK Bratislava, fond - Osobné spisy učiteľov FF UK, kr. 16, A. Štefánek, bez čísla.

za vysokoškolskou katedrou si rád spomínal aj po rokoch. Jeho kontakt s poslucháčmi nebol oficiózny a prednášky sa tešili popularite. Možno aj s troškou závidosti označovali kolegovia spôsob Štefánkovho prednášania, ako to sám uvádza, za veselé konferovanie.²⁸ Štefánek ponechával študentom možnosť tvorivého prístupu k problémom. Nebol typom mentorského učiteľa. Vo viacerých článkoch reagoval na otázky vzťahu pedagóga a poslucháča, ktoré študenti nastolili.²⁹ V odpovediach na otázky dané fiktívnemu profesorovi vychádzal z vlastných bohatých študentských skúseností, kladných i záporných, a tiež z praktík svojich profesorov. Základ Štefánkovej metodiky tvorila prístupnosť, humor, chuť naučiť a nebyť prísne akademický.³⁰ O to väčší dôraz kládol na obsah prednášok. Didaktická a vedecká činnosť sa v Štefánkovej práci vzácné snúbili. Z obdobia po nástupe na filozofickú fakultu sú aj Štefánkove tematicky nové teoretické štúdie, ktorých výsledkom je aj rozprava *Synge-neza a spoločenské „ja“*, ktorú publikoval na stránkach brnenského sociologického časopisu.³¹

V časopise *Prúdy*, krátko pred zákazom ich vydávania, publikoval náčrt sociológie národa.³² Príspevok bol hodnotený ako štúdia, ktorá neobsahuje emocionálne prvky a nemá ani propagandistický či politický akcent, tak ako viaceré Štefánkove práce.

Štefánkove pedagogické začiatky na bratislavskej univerzite sa prelínajú s obdobím vyhlásenia autonómie na Slovensku a núteným odchodom väčšiny českých pedagógov zo slovenských škôl, čo prijal s nevôľou. Štefánek apeloval, intervenoval, upozorňoval na situáciu, aká vznikne v slovenskom školstve. Sám bol krátky čas internovaný,³³ ale už 9. novembra 1938 prijal ponuku vedenia univerzity a stal sa zodpovedným riaditeľom filozofického, psychologického, pedagogického a estetického seminára...

Profesor Štefánek však nesmel prednášať. Takýto stav považoval za diskrimináciu, a preto podal v januári 1941 do rúk rektora list s rozhodnutím odísť z univerzity. Po viacerých intervenciách časti solidárnych kolegov bol 16. októbra 1942 menovaný prezidentom republiky za riadneho profesora sociológie.³⁴ V období druhej svetovej vojny doménou Štefánkových aktivít bolo vzdelávanie sociologického dorastu a vedecká činnosť. Obklopil sa študentami so záujmom o terénne sociografické štúdium, hlavne o výskum národa a dediny. Po vzniku Slovenskej akademie vied a umení (SA-VU) roku 1942 v sekcii o krajine a poľnohospodárskych vedách vytvoril skupinu sociológie Slovenska. Výsledkom činnosti v SAVU boli Štefánkove *Základy sociografie Slovenska* (1945), ktoré vyšli ako piaty diel edície *Slovenskej vlastivedy*. Práca je výsledkom skúmania premeny slovenskej spoločnosti na konci 19. storočia a začiatku 20. storočia. Štefánek v nej zhrňujúcim spôsobom uviedol východiská vedeckého smeru, ktorý bol nazvaný Štefánkova sociologická škola.³⁵

²⁸ ALU MS Martin, fond - Anton Štefánek, 42 XV 2.

²⁹ SNA Bratislava, fond - Anton Štefánek, kr. 27, inv. č. 906.

³⁰ Tamtiež.

³¹ Sociologická revue, 1939, č. 1.

³² Anton Štefánek, Príspevok ku sociológii a nacionalizmu, Prúdy, 1938, č. 2.

³³ SNA Bratislava, fond - Anton Štefánek, kr. 10, inv. č. 647.

³⁴ AUK Bratislava, fond - Osobné spisy učiteľov, kr. 16, A. Štefánek, bez čísla.

³⁵ J. Pašiak, Anton Štefánek - zakladateľ slovenskej sociografie, Sociológia, 1994, č. 1-2, s. 19-28.

Letné prázdniny v školnom roku 1943/44 profesor Štefánek prežíval u dcéry v Podbrezovej na strednom Slovensku.³⁶ Po vypuknutí Slovenského národného povstania (SNP) sa na univerzitu nevrátil. Vekové dôvody, ako sám spomína, mu zabránili priamej účasti na povstaleckých akciách. Nadviazal však kontakt s ideovo blízkym MUDr. Vavrom Šrobárom aktívne činným v občianskom odboji.

Zo školských služieb slovenského štátu bol prepustený, pretože „od začiatku školského roka 1944/45 t. j. od 1. 10. 1944 je neprítomný v službe, službu opustil samovoľne bez akéhokoľvek ospravedlenia, čím porušil hrubo svoje služobné povinnosti.“³⁷

Po obnovení Československej republiky sa profesor Štefánek vrátil za vysokoškolskú katedru. Na rok sa stal rektorom bratislavskej univerzity. V nasledujúcom školnom roku 1946/47 bol prorektorom a rok neskôr vedúcim katedry sociológie. Zodpovedal tiež za sociologický seminár. Roku 1949 profesor Štefánek odišiel do dôchodku.

Anton Štefánek považoval obdobie pôsobenia na univerzite za najkrajšie, i keď najbolestnejšie roky života. Vo svojich aktivitách a bádani sa usiloval preniknúť do vnútra slovenskej spoločnosti, do jej sociálnych, národnostných, etických a náboženských problémov, čo uskutočnil tak teoreticky ako i prakticky.

Krátko po odchode prof. Štefánka do dôchodku bola z politických dôvodov výučba sociológie na FF UK zastavená a nasledujúcich 15 rokov absentovala ako štúdijný odbor. Až roku 1964, paradoxne v roku, keď sa ukončila životná púť vedca, vysokoškolského učiteľa, politika a publicistu Antona Štefánka, opäť obnovili výučbu sociológie.

LUBICA KÁZMEROVÁ

Professor Anton Štefánek - Politiker, Wissenschaftler, Hochschulpädagoge

ZUSAMMENFASSUNG

Zur Geschichte des tschechoslowakischen Schulwesens in der Ersten Republik (1918-1938) gehören auch die allseitigen Aktivitäten des slowakischen Journalisten, Soziologen, Hochschullehrers und Politikers Anton Štefánek (1877-1964). Die Verfasserin geht seiner außerordentlich abwechslungsreichen Laufbahn nach, wobei sie bei den kulturellen und politischen Umständen beginnt, die seine Persönlichkeit formten. Der nationalbewußte Slowake Štefánek stellte sich voll in die Dienste des Kampfes für einen selbständigen Staat im Sinne des Masarykschen Tschechoslowakismus, vor 1914 als Journalist und Verbreiter dieser Idee im Ausland (Kontakte mit R. W. Seton-Watson).

Der umfangreichste Teil der Studie, der vor allem auf den Materialien aus Štefáneks Nachlaß im Archiv der Matice slovenská in Martin basiert, ist Štefáneks Wirken nach 1918 gewidmet, als er an der Spitze der Organisation für das Schulwesen in der Slowakei stand, und zwar als Leiter des Referats Bratislava des Ministeriums für Schulwesen und Nationale Aufklärung. Die Befreiung des Schulwesens auf slowakischem Gebiet von ungarischem kulturellem und politischem Einfluß, die Schaffung von Voraussetzungen einer Unifizierung des slowakischen Schulwesens mit dem tschechischen und der Prozeß der Verstaatlichung des

³⁶ AUK Bratislava, fond - Osobné spisy učiteľov FF UK, kr. 16, č. sp. 1.194/1944.

³⁷ Tamtiež, č. sp. 37.653/III. 1944.

kirchlichen Schulwesens gehörten zu Štefáneks Hauptaufgaben. Nach drei Jahren Tätigkeit in der Slowakei siedelte Štefánek dann nach Prag über, wo er sich vor allem der politischen Arbeit widmete (anerkannter Ideologe der sog. Agrarpartei, Abgeordneter und Senator, 1929 Minister für Schulwesen und Nationale Aufklärung). In dieser Zeit entstanden auch seine meistgeschätzten wissenschaftlichen Arbeiten, insbesondere auf dem Gebiet der Soziologie des Dorfes und der Soziologie des Volkes.

Štefáneks akademische Laufbahn (am 14. 8. 1937 Ernennung zum unbesoldeten ordentlichen Professor für angewandte Soziologie an der Philosophischen Fakultät der Comenius-Universität Bratislava) wurde durch die politischen Änderungen nach dem Oktober 1938 bedroht, als er seiner tschechoslowakistischen Haltung wegen diskriminiert und schließlich gezwungen wurde, 1944 die Universität zu verlassen. Nach der Befreiung des Landes kehrte er an die Comenius-Universität zurück und war sogar ihr erster Nachkriegsrektor.

**ROBERT MAYR-HARTING.
PROFIL UNIVERZITNÍHO PROFESORA A POLITIKA
ČESKO-NĚMECKÉHO SBLÍŽENÍ,
ODPŮRCE HNĚDÉ TOTALITY**

JAROSLAV ŠEBEK

Robert Mayr-Harting se narodil 13. září 1874 v Aspern nedaleko Vídně ve středostavovské rodině úředníka, jejíž kořeny sahaly až do 15. století. Na vídeňské univerzitě studoval práva a v roce 1896 získal doktorát. Poté odešel na univerzitu do Lipska. V roce 1901 se habilitoval na vídeňské univerzitě. Po krátkém působení ve veřejné správě a na rakouském ministerstvu spravedlnosti v legislativním oddělení se od roku 1905 věnoval plně akademické dráze. Působil nejdříve v Bukovině, na univerzitě v Černovicích, kde získal v roce 1908 řádnou profesuru. V dubnu roku 1909 byl jmenován řádným profesorem římského práva na právnické fakultě německé univerzity v Praze.¹ V červnu 1917 se rozšířilo jeho působení i o obor civilního práva.² Na univerzitě získal významné postavení, což dokládá jeho dvojnásobné zvolení děkanem právnické fakulty ve školním roce 1913-14 a 1930-31. Ve školním roce 1921-22, kdy se poměry na univerzitě po bouřlivých popřevratových letech stabilizovaly, zastával také úřad rektora německé univerzity. Ve své inaugurační přednášce se věnoval problematice sebeurčovacího práva a právním otázkám svobody.³ O rok později se stal prorektorem. Nevěnoval se pouze přednáškové činnosti, ale byl též autorem řady knih s tematikou římského práva: nejznámější jsou patrně jeho několikadílné *Dějiny římského práva (Römische Rechtsgeschichte)* a *Geschichte und System des römischen Rechtes*. Současně se angažoval v různých právních spolcích, od roku 1931 předsedal stálému zastoupení německých Juristentages v Československu a zároveň se aktivně účastnil činnosti Německé ligy pro Společnost národů.

* * *

Podobně jako řada dalších vyučujících na právnické fakultě se také Mayr-Harting angažoval na politické scéně. Politická elita německých stran se totiž poměrně často rekrutovala právě z vysokoškolských učitelů. Z právnické fakulty je vedle Mayr-Hartinga možné jmenovat ještě Ludwiga Spiegela a Bruno Kafku, kteří se angažovali v Deutschdemokratische Freiheitspartei, nebo zastánce negativistické orientace Marian

¹ Archiv Univerzity Karlovy (AUK), Fond německá univerzita v Praze, F 54, osobní spis Roberta Mayr-Hartinga, přípis ministerstva kultu a vyučování, Vídeň 13. 4. 1909, Z 13 888

² AUK, F 54, osobní spis Mayr-Hartinga, přípis ministerstva kultu a vyučování z 3. 7. 1917

³ AUK, An Stelle des feierlichen Inaugurationen des Rektors für Studienjahr 1921-22.

San Nicoló, známého propagátora antisemitismu, který se na podzim 1933 měl dokonce stát vůdčí osobností Sudetendeutsche Heimatfront (SHF) konstituované místo zakázané Deutsche national-sozialistische Arbeitspartei (DNSAP).⁴ Na filozofické fakultě působil zase předseda aktivistické strany Bund der Landwirte (BdL) Franz Spina. Podle vzpomínek samotného Mayr-Hartinga, které v jeho biografii uvádí jeho stranický kolega Hans Schütz, němečtí profesori spolu často diskutovali o problémech česko-německého soužití, přičemž se těchto debat účastnili i přední českoslovenští politici. Jejich představou bylo dosáhnout změnu postavení německé menšiny.⁵

Politickou činnost rozvinul Mayr-Harting jako praktikující věřící v německé křesťanskosociální straně (Deutsche Christlichsoziale Volkspartei - DCV). Ta reprezentovala politické zájmy německých katolíků v Československu, přičemž programově navazovala na tradici rakouské křesťanskosociální strany, vzniklé v reakci na encykliku Lva XIII. *Rerum novarum* na počátku 90. let 19. století.⁶ Po rozpadu monarchie se museli křesťanští sociálové vyvázat z rozhodujícího vlivu vídeňské centrály rakouské křesťanskosociální strany a začít budovat samostatnou organizační strukturu. Oficiálně se Německá křesťanskosociální strana v Československu konstitovala v listopadu 1919. Ve vedení DCV se objevili noví lidé, kteří nebyli většinou svázáni s předválečnou činností této strany na našem území. Předsedou strany se sice stal dlouholetý činitel křesťanskosociálního hnutí v Čechách Josef Böhr, ale jeho postavení ve straně nebylo příliš významné. Rozhodujícím politickým vlivem disponovali Mayr-Harting a profesor morální teologie Karl Hilgenreiner, kteří se v roce 1919 společně s pražským světicím biskupem Wenzelem Frindem⁷ podíleli na vypracování programu. Na I. sjezdu strany v roce 1920 byl zvolen místopředsedou strany, členem výkonného výboru (zde působil až do zániku strany v roce 1938) a byl pověřen správou stranických financí. V roce 1920 byl Mayr-Harting zvolen senátorem. Na rozdíl od mnohých jiných politiků, kteří funkcí senátora vesměs končili, Mayr-Hartingova hvězdná kariéra měla teprve přijít.

Jeho politické působení je spojeno především s počáteční fází česko-německého sblížení - německého aktivismu. V tomto ohledu se rozcházel i se svým nejbližším spolupracovníkem Karlem Hilgenreinerem, protože ten směřoval k nacionálnímu chápání víry a nadřazoval zájmy národní nad zájmy univerzální.⁸ Prvním Mayr-Hartingovým podnětem k česko-německému sblížení byl jeho článek v *Bohemii* z července 1919 *Der erste Schritt*, v němž vyzval k hledání možností oboustranné přijatelné spolupráce.⁹ Byl bytostně přesvědčen, že odmítání československého státu nepovede k žádnému výsledku a může vyvolat pouze chaos. Křesťanskosociální strana dala ostatně loajální vztah k republice jasně najevo, když svůj ustavující sjezd uskutečnila v listopadu 1919 v Praze, na rozdíl od ostatních německých stran, které je pořádaly vesměs v pohraničí.

⁴ Dějiny Univerzity Karlovy, IV. díl (1918-1990), Praha 1998, s. 198.

⁵ H. Schütz, Robert Mayr-Harting, in: *Lebensbilder zur Geschichte der böhmischen Länder* 4, München-Wien 1981, s. 278.

⁶ V českých zemích však před 1. světovou válkou nezískali křesťanští sociálové výraznější vliv.

⁷ Karl Hilgenreiner (1867-1948) působil na teologické fakultě, představitel nacionálního křídla DCV, v letech 1927-35 předseda strany. Wenzel Frind (1840-1932) působil v letech 1908-1932 jako světicí biskup v pražské arcidiecézi. Vydal několik spisů, v nichž se věnoval především duchovnímu a morálnímu rozměru národnostní otázky a jazykového práva.

⁸ Státní ústřední archiv (SÚA), Prezidium ministerstva vnitra, PMV-225-869-2, zpráva Prezidia zemského úřadu o činnosti DCV z 1. 4. 1935.

⁹ E. Broklová, Politická kultura německých politických stran (rkp.), s. 111.

Na počátku 20. let Mayr-Hartingovo úsilí o prosazení spolupráce s československou vládou ještě zintenzivnilo. Podařilo se mu navázat kontakty k Hradu a prezidentu T. G. Masarykovi. V prosinci 1922 se mimo jiné účastnil schůzky německých politiků v bytě předsedy Svazu německého průmyslu Kieslinga s T. G. Masarykem, kde hovořili o možnostech vzájemného společenského sblížení Čechů a Němců.¹⁰ Masarykovi velice záleželo na rozvíjení těchto kontaktů, protože aktivnější spoluúčast představitelů německé minority na správě státu byla známkou rychlé stabilizace politických poměrů v nově vzniklé republice a důkazem pevnosti demokratického politického systému. Mayr-Harting sám viděl v těchto kontaktech také příležitost pro své uplatnění ve veřejném životě a pro růst významu jeho strany. Mayr-Hartingovy politické aktivity se tak nesly v duchu přesvědčení, že aktivismus představuje oboustranně výhodnou formu koexistence mezi oběma národy v Československé republice.

Na III. sjezdu DCV v Liberci v říjnu 1922 také díky němu zvítězila koncepce spolupráce s československou vládou.¹¹ Jeho projev zanechal v posluchačích pravděpodobně velký dojem, protože jak vzpomíná očitý svědek Hans Schütz: „*Mayr-Harting měl z psychologického hlediska svůj referát dobře vypracovaný a šel tvrdě za svým cílem*“.¹² Tímto cílem bylo přesvědčit většinu delegátů sjezdu o tom, že politická linie česko-německého sblížení je správná. Tento záměr se mu také podařil, i když se svou koncepcí nenašel pochopitelně jednoznačný souhlas. Aktivistická orientace měla nejvýraznější odpůrce v Karlu Hilgenreinerovi, předsedovi poslaneckého klubu DCV Felixu Luschkovi a předsedovi strany Josefu Böhrovi. Od počátku však Mayr-Hartingovy podporovaly křesťanské odbory v čele s Hansem Schützem, které měly ve vedení strany nezanedbatelný vliv.¹³ Díky odborářské podpoře byla na svitavském sjezdu DCV o rok později aktivistická linie potvrzena.

V této době se již vyprofilovaly obě koncepce německé politiky, jak aktivismus jako snaha spolupracovat s československou vládou, tak i negativismus, který jakékoli vstřícné kroky vůči československému státu odmítal a setrval na nacionálních stanoviscích. Aktivismus německých politických stran měl samozřejmě i své limity. Před parlamentními volbami v roce 1925 totiž usilovala většina křesťanskosociálních politiků, včetně Mayr-Hartinga, o vznik jednotné fronty všech německých nemarxistických stran, včetně negativistů z DNSAP a DNP (Deutsche Nationalpartei). Právě na jejich nesouhlasu však tato iniciativa ztroskotala a teprve poté se rozhodlo vedení DCV postavit samostatnou kandidátku do voleb.¹⁴ V těchto volbách získaly aktivistické strany jednoznačnou podporu německých voličů a DCV dosáhla nejlepšího vý-

¹⁰ H. Schütz, Die Deutsche Christlichsoziale Volkspartei in der Ersten Tschechoslowakischen Republik, in: *Die Erste tschechoslowakische Republik als multinationaler Parteienstaat*, München-Wien 1979, s. 279.

¹¹ Ve svém referátu mimo jiné připomněl význam prezidenta Masaryka a jeho snahu získat Němce pro vládní účast.

¹² Schütz, Robert Mayr-Harting, s. 274-275.

¹³ Hans Schütz (1901-1982) již od mládí působil v nejužším vedení německých křesťanských odborů (Verband der christlichen Gewerkschaften) a již ve 23 letech stanul v jejich čele. Současně patřil do vedení DCV. V parlamentních volbách 1935 byl zvolen poslancem. Zabýval se intenzivně sociální problematikou. Již od začátku 20. let prosazoval v DCV aktivistickou linii. Politické činnosti se věnoval i po válce v SRN a v letech 1964-66 zastával funkci bavorského ministra práce a sociálních věcí. Zakladatel katolického sudetoněmeckého spolku Ackermann Gemeinde.

¹⁴ SÚA, PMV-225-869-2, zpráva Prezidia zemského úřadu o činnosti DCV z 1. 4. 1935.

sledku za dobu své existence v Československu, který již nikdy poté nezopakovala.¹⁵ Mayr-Harting kandidoval ve volebním kraji Karlovy Vary s dominujícím postavením německé sociální demokracie, kde se mu přesto podařilo získat 10% hlasů voličů a stát se tak poslancem.¹⁶

Již od svého vstupu na půdu Poslanecké sněmovny se Mayr-Harting podílel na vytváření základů nové podoby koaliční spolupráce. V důsledku výrazného oslabení vlivu socialistických stran (sociální demokracie a národních socialistů) dominovaly po volbách politickému spektru občanské strany, a to jak v českém, tak v německém táboře. V únoru 1926 se Mayr-Harting podílel společně s Franzem Spinou na jednáních s německým vyslancem Walterem Kochem, která měla zjistit názor německé vlády na případnou účast německých zástupců ve vládním kabinetu.¹⁷ Vedle toho se mu podařilo otupit vliv nacionálně orientovaných politiků v DCV.¹⁸ Dokladem toho bylo parlamentní vystoupení K. Hilgenreinera v dubnu 1926, kdy se přihlásil ke spoluúčasti Němců na budování státu.¹⁹

Mezitím začala jednání zástupců BdL a DCV s předsedou agrární strany Antonínem Švehlou, do nichž se zapojil i Mayr-Harting, který v první fázi považoval za nejdůležitější „*docílit zajištění německého postavení ve státě a zastavit českou národní ofenzívu*“.²⁰ Jednání nakonec vedla k vytváření nové mocenské konstelace v podobě česko-německého bloku nesocialistických stran, jehož cílem bylo prosazení zákonů o agrárních clech a kongruence. Na prosazení kongruentního zákona, který upravoval platy duchovních a definitivně znemožnil provedení odluky církve od státu, participovali němečtí křesťanští sociálové společně s lidovou stranou. Společný postup při schvalování této zákonné předlohy v parlamentu byl ostatně jedním z nemnoha dokladů vzájemné spolupráce českých a německých katolíků.²¹ Aktivismu německých křesťanských sociálů výrazně chyběla opora v českých partnerech a sám Mayr-Harting přiznával, že měl mnohem lepší vztahy s Hradem než s českými katolickými politiky.²² V lidové straně mělo ovšem jasnou převahu moravské křídlo předsedy Šrámka, které se k možným kontaktům s německými katolíky stavělo nedůvěřivě, protože se obávalo diskreditace v očích české veřejnosti.

Po složitých jednáních byla nakonec v říjnu 1926 vytvořena koaliční vláda pod vedením Antonína Švehly, kde poprvé zasedli rovněž dva němečtí ministři. Vedení křes-

¹⁵ Ve volbách získali křesťanští sociálové 18% německých hlasů. Nejsilnější německou stranou se stala další aktivistická strana, Bund der Landwirte, které odevzdalo své hlasy 33% německých voličů. Také pro BdL to byl nejlepší parlamentní výsledek, kterého dosáhla.

¹⁶ V parlamentních volbách v roce 1929 získal v tomto volebním kraji 13% a v roce 1935 4% voličských hlasů.

¹⁷ Vyslanec W. Koch jim v intencích ministra zahraničí Stresemanna doporučil, aby vstupem do vlády dosáhli přiměřeného podílu na rozhodování. Srovnej: J. W. Brügel, Tschechen und Deutsche 1918-1938, München 1967, s. 176.

¹⁸ Na poslance Luschku, který v té době patřil k nejnápadnějším odpůrcům vstřícnější spolupráce s československou vládou dokonce Mayr-Harting vyvíjel tlak, aby se vzdal poslaneckého mandátu. Pod jeho vlivem nakonec podpořil také on aktivistickou linii. Srovnej: Archiv Kanceláře prezidenta republiky (AKPR), T 12/25, T 916/26, informace z 8. 9. 1926.

¹⁹ E. Zajicek, Erfolge und Mißerfolge des sudetendeutschen Aktivismus, in: Beiträge zum deutsch-tschechischen Verhältnis im 19. und 20. Jahrhundert, München 1967, s. 133.

²⁰ Brügel, Tschechen und Deutsche 1918-1938, s. 178.

²¹ Vztahy mezi českými a německými katolíky se začaly intenzivněji rozvíjet až ve 30. letech, a to zejména mezi německými aktivistickými mládežnickými spolky a českou katolickou mládeží.

²² W. Dietl, Die Deutsche Christlichsoziale Volkspartei in der Ersten Tschechoslowakischen Republik (1918-1929), München 1991, s. 291.

ťanskosociální strany přivítalo tento krok jako výraz možnosti prosazovat její program.²³ Předseda BdL Franz Spina získal post ministra veřejných prací a Robert Mayr-Harting obsadil resort spravedlnosti. Po svém nástupu do úřadu koncentroval Mayr-Harting hlavní pozornost na úpravu materiálního postavení soudců a reformě a unifikaci trestního práva, které vycházelo vedle československých norem také z platného rakousko-uherského trestního zákoníku; tento dualismus působil soudcům značné problémy. Mayr-Hartingovo působení však nepřineslo výraznější zákonné iniciativy a podle názoru německého historika J. W. Brügela „*zůstal ve vládě více vědcem než politikem*“.²⁴

Během působení ve vládní funkci Mayr-Harting zažil i některé kontroverzní situace. Díky podílu na přípravě zákona o správní reformě v roce 1927, který zaváděl zemské zřízení, se dostal do konfliktu s nejširším spektrem německých stran, od sociálních demokratů až po nacionální socialisty. Jednoduchou pozici ovšem neměl ani ve vlastních řadách, kde se objevily hlasy, požadující jeho odchod z vlády.²⁵ V parlamentu ho však podpořil senátor Friedrich Stolberg, který se snažil obhájit vznik nového samosprávného uspořádání z hlediska výhodnosti pro rozšíření kontaktů mezi moravskými a slezskými Němci.²⁶

Mayr-Harting se dostal i do rozporů s československou politickou reprezentací. Ke kontroverzím docházelo díky jeho jazykovým obtížím, protože na rozdíl od svého ministerského kolegy Franze Spiny neovládal češtinu.²⁷ Hned na počátku své ministerské dráhy, když přednesl své expoé v němčině, vyvolal konflikt s agrárním poslancem Bradáčem.²⁸ Odmítavou reakci vyvolalo i jeho vystoupení v květnu 1929, kdy společně s ministrem Spinou podpořil návrh německého ministra zahraničí Stresemanna předložený Společnosti národů, který se dotýkal problematiky zlepšení právního postavení minorit v evropských státech. Československá vláda reagovala na německý požadavek odmítavě. Němečtí ministři však proti vůli ostatních stran vládní většiny hájili odlišný pohled. Za tento postoj byli obviněni z nedostatečné loajality vůči státu představiteli opozičních socialistických stran, kteří využili vystoupení německých ministrů k útoku proti vládní koalici. Koaliční strany posuzovaly celou věc jako okrajovou, protože němečtí aktivisté nezpochybnili linii spolupráce.

Na obzoru však již byly další mocensko-politické změny. Na podzim 1929 se pravice vládní většina rozpadla. V důsledku sporů mezi dvěma nejsilnějšími koaličními stranami, agrárníky a lidovci, rozpustil po jednáních s premiérem Udržalem prezident Masaryk Národní shromáždění a rozhodl o vypsání předčasných parlamentních voleb, které se uskutečnily v říjnu 1929. Pro DCV znamenal výsledek voleb neúspěch. Křesťanští sociálové, kteří kandidovali společně s německými živnostníky, v nich ztratili dva mandáty a 37.000 hlasů.²⁹ Pokles vlivu zaznamenali především v průmyslových regio-

²³ Deutsche Presse, Jg. 2, 14. 10. 1926

²⁴ Brügel, Tschechen und Deutsche 1918-1938, s. 189.

²⁵ Dietl, Die Deutsche Christlichsoziale Volkspartei, s. 313.

²⁶ Deutsche Presse, Jg. 3, 8. 7. 1927.

²⁷ Blíže k osobnosti F. Spiny: J. Pešek, Franz Spina - sudetoněmecký bohemista a československý ministr, Dějiny a současnost 20, 1998, č. 6, s. 19-23.

²⁸ Schütz, Robert Mayr-Harting, s. 281.

²⁹ Mayr-Harting si uvědomoval možnost oslabení politického vlivu DCV, a proto se snažil apelovat na premiéra Udržala, aby byly vnitrokoaliční konflikty řešeny kompromisní dohodou. Srovnej: AKPR, f. 1151/25, T 1035/29, rozhovor Mayr-Hartinga s kancléřem Šamalem 20. 9. 1929.

nech severních Čech a severní Moravy, což byl nepochybně signál nespokojenosti s nedostatečnou senzitivitou stranického vedení vůči sociální problematice.³⁰ Neúspěch byl kromě toho přičítán aktivistické politice, konkrétně souhlasu se zmíněným zákonem o správní reformě, který rušil Slezsko jako samostatný správní subjekt a ve svém důsledku způsobil úpadek Opavy, kde měli křesťanští sociálové nejsilnější stranické organizace. Po jednání o budoucí podobě vládní koalice na podzim 1929 byla v důsledku tlaku sociálních demokratů nucena přejít DCV do opozice. Místo ní vstoupila osobou Ludwiga Czecha do vlády další německá strana, tentokrát sociálně-demokratická.³¹

Na sjezdu strany, který se konal o několik týdnů později, v lednu 1930, vystoupil Mayr-Harting s projevem, ve kterém se pokoušel obhájit základní linii dosavadní stranické politiky a vyjádřil přesvědčení, že bez ní by postavení německé menšiny bylo ještě horší.³² V reakci na vyřazení DCV z vládní koalice se ovšem stále více ke slovu hlásilo Hilgenreinerovo nacionální křídlo.³³ Prvním konkrétním dokladem byl parlamentní návrh z dubna 1930 na úpravu národnostní politiky, spočívající ve zřízení zvláštního výboru Národního shromáždění pro záležitosti menšin. Návrh však vyvolal nesouhlas československých politických kruhů a nakonec se proti němu postavily i vládní německé strany.³⁴

V obecních volbách v září 1931 se ovšem podařilo DCV získat na úkor sociálních demokratů v některých regionech výraznější voličskou podporu. Tato skutečnost se stala vodou na mlýn nacionálního křídla, které pak mohlo snadno argumentovat výhodností setrvání v opozičních lavicích. Na sjezdu strany v říjnu 1931, který byl ve znamení soupeření obou linií, se potvrdilo, že nacionální směr ve straně získával stále větší váhu. Nacionální radikalizace se projevila mimo jiné ostrou kritikou československé zahraniční politiky, konkrétně ministra Beneše. Mayr-Harting se snažil radikální postoje korigovat a dokonce podle vlastního sdělení uvažoval o odchodu z aktivní politiky, pokud by stranická politika pokračovala v duchu vyhraněného nacionalismu.³⁵

V tomto období se R. Mayr-Harting věnoval velkou měrou sociální problematice. Uvědomoval si, že probíhající hospodářská krize může způsobit radikalizaci politického spektra a být vodou na mlýn extremistů. V této souvislosti také kriticky posuzoval hospodářskou vládní politiku. Na zemském sjezdu DCV v Liberci na podzim 1932 vystoupil s projevem, ve kterém odsoudil politiku vládních stran jako málo účinnou v reakci na dopady hospodářské krize.³⁶ Zároveň se snažil neustále upozorňovat na klady vzájemné vládní spolupráce.³⁷ Mayr-Harting pravděpodobně vzhlížel s nadějí ke spo-

³⁰ Na tuto skutečnost upozornil i sociálnědemokratický tisk, například Emil Franzel v měsíčníku Tribüne, Jg. 2, N. 10, Oktober 1929.

³¹ Součástí vládní koalice zůstal i nadále Bund der Landwirte.

³² Mezi úspěchy připomněl například zlepšení v oblasti německého školství, odstranění národnostního napětí, in: Deutsche Presse, Jg. 6, 21. 1. 1930.

³³ Karl Hilgenreiner se v roce 1927 stal předsedou strany.

³⁴ Československá politická reprezentace považovala návrh za pokus vrátit se ke starým metodám řešení národnostní problematiky a parlament tento návrh dále neprojednával.

³⁵ AKPR, T 12/25, T 1311/31, sdělení Mayr-Hartinga z 18. 11. 1931.

³⁶ Jeho názory konvenovaly například aktivisticky orientovanému knězi a předsedovi katolického spolku Volksbund der deutschen Katholiken Emanuelu Reichenbergerovi, který podobně jako Mayr-Harting viděl hlavní nebezpečí krize v rozkladu morálního klimatu a tím pádem vzrůstu podpory bolševismu.

³⁷ SÚA, PMV-207-762-2, projev Mayr-Hartinga na schůzi DCV v Kaplici 22. 10. 1932.

rům ve vládní koalici na podzim 1932 a sliboval si od nich vypsání předčasných voleb a opětovný návrat do vlády.³⁸

Pod vlivem událostí v Německu po převzetí moci nacisty v lednu 1933 došlo uvnitř DCV k dalšímu výraznému posílení nacionalistických tendencí. Na jaře 1933 proběhla z iniciativy Karla Hilgenreinera intenzivní jednání s DNSAP, která vyústila v návrh na založení Sudetoněmecké rady. Ta měla koordinovat činnost německých občanských stran v prosazování nacionálních požadavků.³⁹ Mayr-Harting ovšem tyto kontakty nijak nepodporoval, což mu vyneslo pozitivní hodnocení mezi československými politiky. Dokladem toho byly i úvahy, které se objevily během debaty o znění zmocňovacího zákona v červnu 1933. Tehdy se českoslovenští agrárníci pokusili vytlačit z vládní koalice německé sociální demokraty, kteří se k přijetí zákona stavěli odmítavě, a nahradit je křesťanskými sociály.⁴⁰ V této souvislosti byl Mayr-Harting zmiňován jako vhodný kandidát na eventuelní ministerskou funkci.

Po vzniku Henleinovy Sudetendeutscher Heimatfront (SHF) v říjnu 1933 se výrazně změnilo poměry i v rámci německého katolického společenství. V německém katolickém milieu totiž začal sílit tlak k instrumentalizaci křesťanství k nacionálním cílům a tendence k budování německé národní jednoty v podobě *Volksgemeinschaft*.⁴¹ Pokud jde o vztah SHF a DCV, předseda křesťanských sociálů Karl Hilgenreiner se sice stavěl od počátku k Henleinovým snahám o sjednocení sudetoněmecké politické scény rezervovaně, přesto ale nijak neodmítal možnost sladit politický postup obou stran.⁴² Díky přítomnosti aktivistického křídla, kde hrál stále významnou roli i Mayr-Harting, však převážil názor, že strana si musí zachovat svou identitu.

V době, kdy v katolickém prostředí sílily autoritativní tendence, hájil Mayr-Harting demokratickou linii, což výstižně dokumentuje i jeho role v souvislosti s vyhocením vnitrostátní krize v Rakousku. Podle zpráv rakouského vyslance Ferdinanda Marka totiž Mayr-Harting v předvečer ozbrojené konfrontace mezi rakouskou vládou a sociálnědemokratickým ozbrojeným svazem Schutzbund v únoru 1934 několikrát jednal s představiteli umírněného křídla rakouských křesťanských sociálů a křesťanského dělnického hnutí.⁴³ Pravděpodobně se pokoušel hledat možnost, jak vyřešit krizovou situaci smírnou cestou, snažil se přimět Dollfusovu vládu k přímému jednání se sociální demokracií a dokonce se klonil k možnosti rozšířit vládní základnu.⁴⁴ Jako hlavní ne-

³⁸ Spory však byly vyřešeny demisí premiéra F. Udržala, jehož ve funkci nahradil J. Malypetr. Srovnej: AKPR, T 12/25, T 1478/32, rozhovor Mayr-Hartinga s kancléřem Šamalem 14. 10. 1932.

³⁹ Návrh na zřízení Sudetoněmecké rady ztroskotal v okamžiku, kdy byla zakázána činnost nacionalistických stran, DNSAP a DNP, v říjnu 1933.

⁴⁰ Archiv Ústavu TGM, Benešův archiv (AÚTGM, BA), vnitropolitické věci, karton 123, zpráva o situaci v agrární straně 1. 6. 1933.

⁴¹ Již dva dny po vzniku SHF uveřejnil v ústředním deníku DCV Deutsche Presse známý organizátor německého katolického spolkového života Josef Žák článek, v němž zdůraznil, že se německý katolicismus musí koncentrovat na vytváření německé *Volksgemeinschaft*, protože boj s liberalismem a socialismem se přežil. Srovnej: Deutsche Presse, Jg. 9, 3. 10. 1933.

⁴² Deutsche Presse, Jg. 9, 3. 10. 1933. Svůj vstřícný postoj k Henleinovi dal K. Hilgenreiner najevo i později, když ocenil přínos Henleinova hnutí k rozvoji německého národního života. Srovnej: Volksbote, Jg. 28, N. 41, 23. 5. 1934.

⁴³ Mezi umírněné představitele patřili zejména vůdce rakouských křesťanských odborů Leopold Kunschak a bývalý ministr sociálních věcí Quido Schmidt. Staatsarchiv Wien, vyslanecké zprávy vyslance Marka, Zl. 45/Pol., Prág 5. 2. 1934.

⁴⁴ Tamtéž.

bezpečí pro Rakousko (a nejen pro ně) viděl především vzrůst nacionálního socialismu, jehož ideologii považoval za ještě nebezpečnější než bolševismus.

V roce 1934 se Mayr-Harting snažil rovněž vystupovat proti antidemokratickým tendencím uvnitř křesťanskosociální strany, který se začal prosazovat v podobě aktivní podpory myšlenky stavovského státu, jejíž ideové zakotvení představovala papežská encyklika *Quadragesimo anno* z roku 1931. Část vedení DCV se v tomto kontextu klonila mj. k možnosti provedení změn v ústavě, jejichž důsledkem by bylo nahrazení Senátu tzv. hospodářskou komorou, kde by se nevolilo demokraticky, ale kam měly své zástupce vysílat hospodářské korporace. Ve stejné době úzce spolupracoval i s aktivistickým mládežnickým spolkem Reichsbund der deutschen katholischen Jugend, který se snažil čelit vlivu nacionalismu mezi mladou generací a rozvíjel spolupráci s českými katolickými kruhy. Podílel se rovněž na činnosti Demokracie dětí, která měla za cíl vysvětlovat mladé generaci význam demokracie.⁴⁵

V souvislosti s přípravou parlamentních voleb v roce 1935 se aktivistické křídlo chtělo ve straně výrazněji zviditelnit. Předseda strany K. Hilgenreiner totiž rozvinul nacionálně laděnou kampaň a využil v ní mimo jiné výsledky sárského plebiscitu.⁴⁶ Aktivisté uvnitř DCV se právem obávali, že tyto kroky mohou straně jenom uškodit a znemožnit jí opustit opoziční roli. Mayr-Harting naproti tomu prosazoval vstřícnost vůči československému státu, kterou dal najevo kritikou Henleinova hnutí.⁴⁷ V předvolební kampani se Mayr-Harting kromě toho zaměřil na kritiku principů tzv. pozitivního křesťanství, používané v argumentaci představitelů Henleinovy strany, pokoušejících se ve zřetelné návaznosti na nacistickou ideologii vyprázdnit evangelijní podobu křesťanské víry.⁴⁸

V parlamentních volbách v květnu 1935 ovšem utrpěla německá křesťanskosociální strana těžkou porážku a získala pouze šest poslaneckých mandátů.⁴⁹ Nepříznivému stavu se pokusilo vedení strany čelit omlazením poslaneckého klubu. Vedle nových tváří však v poslaneckých lavicích své místo uhájil ve druhém skrutiniu i Mayr-Harting, což svědčilo o respektu, který si ve straně získal.

Po volbách se uvnitř DCV rozvinula bouřlivá diskuse o smysluplnosti další existence strany, hájící křesťanské zásady. Předseda strany Hilgenreiner uvažoval o užší spolupráci s Henleinem a dokonce připouštěl možnost, že by jediná strana dokázala lépe hájit německé zájmy.⁵⁰ Již během léta 1935 začal Mayr-Harting v reakci na to připravovat změnu stranického kursu. Podíl na této skutečnosti měla nepochybně i stupňující se perzekuce katolíků v Německu nacistickými úřady, projevující se mimo jiné likvidací katolických spolků a pronásledováním řeholních kongregací.⁵¹ Nacistický aparát se nepokrytě snažil podřídit církevní instituce svému vlivu. Ve stranickém tisku se z iniciativy R. Mayr-Hartinga ve spolupráci s šéfredaktorem *Deutsche Presse* Albrechtem ob-

⁴⁵ D. Langhans, *Der Reichsbund der deutschen katholischen Jugend in der Ersten tschechoslowakischen Republik*, Bonn 1990, s. 203.

⁴⁶ Hilgenreiner vnímal výsledky plebiscitu jako přihlášení se k ideji velkého Německa a srovnával je se snahou sudetských Němců po sebeurčení v roce 1918.

⁴⁷ V *Deutsche Presse* například upozornil na nebezpečí henleinovských antidemokratických postojů a obvinil SHF, že si nese dědictví rozpuštěných nacionálních stran. Srovnej: *Deutsche Presse*, Jg. 11, 14. 2. 1935

⁴⁸ *Deutsche Presse*, Jg. 11, 15. 5. 1935.

⁴⁹ Ve srovnání s výsledky voleb v roce 1929 ztratila osm mandátů.

⁵⁰ *Katholiken Korrespondenz*, červen 1935, s. 122.

⁵¹ Jednalo se například o údajné devizové machinace a morální delikty. Srovnej: H. Hürten, *Deutsche Katholiken 1918 bis 1945*, Paderborn 1992, s. 329.

jevilo několik článků kritizujících nacistické praktiky.⁵² Nacionální socialismus byl označen za největší nebezpečí také pro sudetské Němce.⁵³

Ke konfrontaci mezi oběma křídly křesťanskosociální politiky došlo na sjezdu DCV koncem září 1935. Již několik dní předtím iniciovalo aktivistické křídlo v rámci jednání poslaneckého klubu kroky směřující ke změně na vedoucích stranických postech. Aktivisté se mohli opřít o podporu litoměřického biskupa Antona Webera, křesťanských odborů a státovtomně uvažující mladé generace kolem spolku Reichsbund.⁵⁴ Nepřímou podporu mu poskytl i rakouský vyslanec Ferdinand Marek. Delegáti sjezdu se shodli na tom, že strana by měla usilovat o návrat do vládní koalice.⁵⁵ Hilgenreiner v reakci na to oznámil odchod z předsednictví strany, kterou zdůvodnil pracovním zaneprázdněním poté, co byl zvolen rektorem německé univerzity pro školní rok 1935/36. Kandidátem na předsedu se stal Erwin Zajicek. Nakonec se ovšem delegáti kompromisně shodli na nepřiliš výrazném Friedrichu Stolbergovi, který patřil k dlouholetým představitelům křesťanskosociální politiky ve Slezsku.

Změna stranické politiky se projevila již v následujících týdnech, kdy došlo k ostrým kontroverzím mezi DCV a Henleinem, zvláště ve vztahu k antikřesťanským tendencím uvnitř Henleinovy strany.⁵⁶ V únoru 1936 podnikl Henlein protiútok vůči DCV. Ve svém projevu o kulturních otázkách naznačil, že církev se má angažovat pouze v rovinně pastoračně-duchovní práce a má se tedy vzdát aktivit ve veřejném životě. Znamenalo by to pochopitelně rezignaci na jakoukoli formu politické činnosti. Henlein poté v projevu připomněl, že jediné jeho strana je schopna účinně hájit katolické zájmy a nepřímou vyzval k rozpuštění německé křesťansko-sociální strany. Henleinova výzva vyvolala rozporuplné reakce. Souhlasnou odezvu našel Henlein v intelektuálním prostředí německých katolíků, které ostatně příliš nepodporovalo skutečnost, že existuje politická strana založená na konfesních základech. Mezi přívržence rozpuštění strany se postavil i bývalý křesťanskosociální poslanec, hrabě Eugen Ledebur-Wichel.⁵⁷ Na projev vzápětí zareagoval i zastánce aktivistického křídla E. Zajicek, který Henleinovy názory odmítl a zdůraznil nutnost zachování demokratické plurality.⁵⁸ Aktivisté v DCV, včetně Mayr-Hartinga rovněž argumentovali osudem katolické strany Centrum, kdy po jejím rozpuštění neexistovala v Německu síla, která by dokázala účinně prosazovat katolické požadavky.⁵⁹

Vedení DCV však muselo čelit kromě stupňující se kampaně Henleinovy strany i vnitrostranickým problémům. V lednu 1936 se totiž Mayr-Harting na jednání výkonného výboru ostře střetl s Hilgenreinerem, zpochybnujícím silící snahy podílet se opět na vládě. Většina členů výkonného výboru však stála za vládní účastí. Na jaře 1936, po ztroskotání pokusu získat pro vládní spolupráci Hlinkovu slovenskou ľudovou stranu, nabídl

⁵² *Deutsche Presse*, Jg. 11, 27. 8. 1935.

⁵³ Při kritice nacistického světonázoru argumentoval Mayr-Harting i příkladem Rakouska, které se snažilo o vlastní cestu vývoje. Srovnej: *Deutsche Presse*, Jg. 11, 27. 8. 1935.

⁵⁴ Předseda křesťanských odborů Hans Schütz se stal jedním z nejvýraznějších zastánců aktivistické linie uvnitř německé křesťanskosociální strany.

⁵⁵ *Deutsche Presse*, Jg. 11, 1. 10. 1935

⁵⁶ J. Cesar - B. Černý, *Politika německých buržoazních stran v Československu*, Praha 1962, II. díl, s. 298.

⁵⁷ Eugen Ledebur-Wichel (1873-1945) byl před 1. světovou válkou činný v řadě německých hospodářských organizací a po roce 1918 se politicky angažoval v DCV, kde zastával nacionální pozice. V letech 1920-29 byl senátorem. Od roku 1927 stál v čele zastřešující organizace německých politických stran *Deutschpolitisches Arbeitsamt*. Po válce byl internován v terezínské věznici, kde také zemřel.

⁵⁸ *Deutsche Presse*, Jg. 12, 26. 2. 1936.

⁵⁹ *Volksbote*, Jg. 30, 13. 6. 1936.

premiér Milan Hodža německým křesťanským sociálům vstup do vládní koalice, který se po několikátých jednáních realizoval 2. července 1936. Mayr-Harting patřil opět k vážným kandidátům na ministerskou funkci a podporoval ho mimo jiné i sám M. Hodža. Ve straně ale převážil názor dát šanci Erwinu Zajickovi, který byl mladší a zároveň nebyl zatížen předchozí účastí v kabinetu.⁶⁰

Na jaře roku 1936 se zformovala nová podoba německého aktivismu za spolupráce tří zbylých demokratických stran: německých křesťanských sociálů, agrárníků a sociálních demokratů. Ta byla reprezentována třemi poslanci, představujícími nastupující politickou elitu uvnitř zmiňovaných stran, Hansem Schützem, Gustavem Hackerem a Wenzelem Jakschem.⁶¹ Charakteristickým rysem novoaktivistické koncepce byl větší důraz na užší propojení sociálních a národnostních požadavků a zároveň snaha získat opět většinu středostavovských vrstev, které byly již v Henleinově táboře. Vystoupení novoaktivistů vyvolalo pozitivní odezvu i mezi špičkami československé politiky, včetně prezidenta Beneše a ministra zahraničí Krofty.

Konkrétním výsledkem bylo uzavření dohod německých aktivistických stran s československou vládou 18. února 1937. V nich byla přislíbena realizace některých sociálních a ekonomických požadavků německé minority, jako bylo například zvýšení subvencí pro německé sociální organizace, zvýšení podílu Němců ve státních službách nebo preferování německých dělníků a firem při státních zakázkách. Přijetí této dohody vyvolalo v řadách německých aktivistů značný optimismus. Výjimkou nebyla ani křesťanskosociální strana. Na jaře 1937 proběhla řada shromáždění, na nichž přední politici DCV zdůrazňovali zásadní význam těchto dohod a prezentovali je jako jasný úspěch účasti strany ve vládě. Do propagační kampaně se aktivně zapojil rovněž Mayr-Harting. Během svých vystoupení mimo jiné kritizoval zákonné iniciativy SdP z konce února 1937, v nichž se Henlein přihlásil k požadavku autonomie.⁶² Ve znamení podpory aktivistické orientaci se nesl i poslední sjezd DCV v Československu v květnu 1937, kde bylo mimo jiné jasně a živě řečeno, že každá změna hranic povede k válce.⁶³

V roce 1937 přispěl Mayr-Harting také do sborníku *Tschechen und Deutsche*, kde vyjádřil své stanovisko k politice Československé republiky. Ta pro něj představovala především budování mostů mezi Východem a Západem, Severem a Jihem, které by měly vést k vytvoření politicky a hospodářsky sjednocené střední Evropy.⁶⁴ Současně zde vyjádřil svůj postoj k demokracii, kdy při svých úvahách kladl rovnítko mezi nacionalismus, fašismus a bolševismus. Stejně nebezpečí viděl v Hitlerovi i ve Stalinovi, které vnímal jako ničitely humanismu a civilizace. Jeho názor byl nepochybně podložen i oficiálními církevními dokumenty. Na jaře 1937 se totiž papež Pius XI. vyslovil k aktuálním politickým

⁶⁰ Erwin Zajicek (1890-1976) působil nejdříve jako učitel a měl z tohoto důvodu ve straně na starost oblast školství. Již od začátku 20. let patřil k výrazným organizátorům činnosti DCV na jižní Moravě. V letech 1925-38 poslanec, v letech 1936-38 ministr bez portfeje v Hodžově vládě. Po válce žil v rakouském Poysdorfu. I poté se snažil obhajovat, podobně jako Hans Schütz, aktivistické principy.

⁶¹ Wenzel Jaksch (1896-1966) působil od počátku 20. let ve vedení německé sociální demokracie, přičemž se věnoval i redaktorské práci v ústředním deníku strany Sozialdemokrat. V letech 1929-38 byl poslancem parlamentu. Ve straně prosazoval politický kurs orientovaný na rozšíření voličské základny o příslušníky středních vrstev. V březnu 1938 byl místo Ludwiga Czecha zvolen předsedou strany. Za války působil v londýnském exilu a po roce 1945 se věnoval politické činnosti v SRN.

⁶² Henleina označil za pouhé následovníka nacionální politiky Lodgmanna von Auen.

⁶³ Deutsche Presse, Jg. 13, 11. 5. 1937

⁶⁴ J. Havránek, Ein Selbstporträt der Deutschen in der Tschechoslowakei aus dem Jahre 1937, in: Westmitteleuropa. Ostmitteleuropa. Festschrift für Ferdinand Seibt zum 65. Geburtstag, München-Wien 1992, s. 365.

otázkám a odsoudil obě formy totalitarismů v Evropě. V encyklice *Divini redemptoris* v reakci na krvavé proticírkevní excesy republikánské vlády ve Španělsku kritizoval bolševický režim v Rusku, v encyklice *Mit brennender Sorge* nacistickou vládu v Německu. Mayr-Harting se přihlásil k obhajobě této demokratické linie u příležitosti papežových narozenin v článku uveřejněném v *Deutsche Presse*.⁶⁵

Situace německé menšiny se však přes počáteční optimismus po přijetí únorových dohod příliš nelepšila a očekávání, která s nimi byla spojována, zůstala nenaplněna. Aktivistická křídla se dostala do izolace a ztrácela podporu členské základny ve svých stranách.⁶⁶ Kromě toho němečtí aktivisté necítili dostatečnou podporu ze strany československé vlády. Aktivistická linie však měla i v tomto období podporu vedení DCV. Na listopadovém zasedání výkonného výboru však zazněly výhrady k pomalému přijímání příslušníků německé menšiny do státní správy. Na základě toho navrhl Mayr-Harting 25. listopadu 1937 v rozpočtovém výboru parlamentu trestní sacionování úředníků, u nichž by se prokázalo, že záměrně sabotují realizaci dohod.

Po anšlusu Rakouska v březnu 1938 se ale aktivistická fronta německých stran prakticky rozpadla. Nejprve přešla na Henleinovy pozice agrární strana (BdL) pod vedením Gustava Hackera.⁶⁷ O několik dní později, 24. března 1938, jednalo vedení křesťanskosociální strany o dalším osudu strany a rozhodlo pozastavit svou činnost, přestože o den dříve se Hans Schütz zaručil prostřednictvím H. Ripky Benešovi, že křesťanští sociálové zůstanou ve vládě.⁶⁸ Již den poté bylo na zasedání DCV rozhodnuto o přechodu poslanců a senátorů DCV do řad poslaneckého klubu SdP. Oficiálním důvodem tohoto kroku bylo „ztroskotání únorových dohod“.⁶⁹ Je velmi pravděpodobné, že hlavní popud k tomuto rozhodnutí vyšel od K. Hilgenreinera, který měl z křesťanskosociálních předáků k Henleinovi nejbližší. Ve svých pamětech totiž Hilgenreiner přiznal, že pomáhal dojednat přechod své strany do SdP, protože nechtěl, aby katolický tábor zůstal v izolaci, stranou *Volksgemeinschaft*.⁷⁰ Na Hilgenreinerovo rozhodnutí měl nepochybně částečný vliv i postoj vídeňského kardinála Innitzera, který jako předseda rakouské biskupské konference záhy po okupaci Rakouska vyjádřil za rakouské katolíky loajalitu nacionálněsocialistickému režimu a odsoudil v obecné rovině politický katolicismus.⁷¹

Mayr-Harting, podobně jako většina poslanců DCV, přešel po zániku strany do poslaneckého klubu SdP, po obsazení pohraničí byl od 7. 11. 1938 do 15. 3. 1939 členem poslaneckého klubu NSDAP.⁷² Do obou však příslušel pouze formálně a nevyvíjel žádnou politickou aktivitu.⁷³

⁶⁵ Deutsche Presse, Jg. 13, 30. 5. 1937.

⁶⁶ AUTGM, BA, strany a spolky, karton 1, f. 161, rozhovor Jaksche s E. Sobotou z 19. 1. 1938.

⁶⁷ Gustav Hacker (1900-1979) patřil k předním funkcionářům Landjugend, mládežnické organizace BdL a zpočátku se hlásil k linii, která nesouhlasila s aktivistickou orientací předsedy Spiny. V lednu 1936 se stal předsedou strany a jeho vztah k aktivistické orientaci byl poněkud ambivalentní. Na jedné straně podporoval novoaktivismus, na straně druhé hledal stále intenzivnější kontakty do SdP. V období protektorátu pracoval v okupační správě. Po válce působil v několika vládních funkcích v Hesensku.

⁶⁸ AUTGM, BA, Mnichov, karton 2, f. 250, dopis Huberta Ripky Benešovi 23. 3. 1938.

⁶⁹ Langhans, Der Reichsbund, s. 250.

⁷⁰ K. Hilgenreiner, Lebenserinnerungen, in: Archiv für Kirchengeschichte Böhmen, Mähren und Schlesien, Band II, Königstein-Taunus 1971, s. 293.

⁷¹ Za své výroky si kardinál Innitzer v dubnu 1938 vysloužil disciplinární řízení ve Vatikánu.

⁷² M. O. Balling, Von Reval bis Bukarest, Kopenhagen 1991, s. 372.

⁷³ Jedinou světlou výjimkou mezi poslanci DCV zůstal E. Zajicek, který odmítl přestoupit do klubu SdP. Zajicek se poté pokoušel obnovit bez úspěchu činnost DCV a předseda lidové strany J. Šrámek ho považoval za „nehrozněného bojovníka za jednotu ČSR“. Srovnej: Archiv ministerstva vnitra, Z-7-16/95.

V lednu 1939 převzal na právnické fakultě německé univerzity ještě úvazek po židovském profesoru Wieselovi, poslaném na nucenou dovolenou, ale i jeho působení na univerzitě se chýlilo ke konci. V letním semestru 1939 byl emeritován a odešel do řádného důchodu. Domnívám se, že se svými názory se nemohl na znacifikované univerzitě stejně dlouho udržet. Za války žil Mayr-Harting v Praze. Hans Schütz ve vzpomínkách uvádí, jak často si s Mayr-Hartingem dopisovali během války, kterou se snažil reflektovat pohledem křesťanské víry.⁷⁴

Po květnu 1945 mohl zůstat díky zásahu prezidenta Beneše v Československu a dožíval nemocen a v ústraní.⁷⁵ V březnu 1948, dva týdny po komunistickém puči, v Praze zemřel. Jeho dva synové, rovněž absolventi právnické fakulty, odešli z republiky v květnu 1948. Na sklonku 60. let byly převezeny jeho ostatky do Vídně, kde byly pohřbeny na ústředním hřbitově.

* * *

Mayr-Harting patřil bezesporu ke klíčovými osobnostem sudetoněmecké politiky snažícím se o česko-německé porozumění, sám je spojován s prvními pokusy o nalezení modelu spolupráce s československou vládou. Byl prototypem politika, který se snažil prosazovat obecné zájmy, nikoli pouze úzké stranickopolitické nebo ryze církevní. S jeho osobou je přes nevýrazné působení v ministerské funkci spojena jedna z důležitých etap poválečného česko-německého vztahu, počátky aktivismu. Ve své politické činnosti se aktivně zasazoval o konstruktivní řešení problémů, které soužití obou etnik ve společném státě přinášelo. Jak konstatuje historik J. W. Brüggel, Mayr-Harting byl společně se Spinou reprezentantem národního porozumění bez postranních myšlenek, na rozdíl od řady ostatních německých politiků.⁷⁶ Mayr-Harting zůstal také přes všechny politické peripetie přesvědčeným demokratem a věřícím křesťanem, jehož krédem bylo obhajovat etické a humanistické principy i v politice.

⁷⁴ Schütz, Robert Mayr-Harting, s. 285.

⁷⁵ Jak doslova uvádí Hans Schütz v Mayr-Hartingově biografickém portrétu, „Mayr-Harting prožíval v roce 1945 strašlivé dny a týdny. Beneš mu po návratu do Prahy pomohl přežít, než získal opět svou penzi“. Tamtéž, s. 285.

⁷⁶ Brüggel, Tschechen und Deutsche 1918-1938, s. 187.

Robert Mayr-Harting: das Profil eines Universitätsprofessors, Politikers der tschechisch-deutschen Annäherung und Widersachers der braunen Diktatur

ZUSAMMENFASSUNG

Die Deutsche Universität in Prag war trotz all ihrer Spezifika in den Jahren 1918-1938 integraler Bestandteil des tschechoslowakischen Hochschulsystems. Protschechoslowakisch orientierte Professoren in ihrem Professorenkollegium gehörten allerdings zu den rühmlichen Ausnahmen - eine dieser Ausnahmen war auch Robert Mayr-Harting (1874-1948), Professor für römisches Recht an dieser Universität. Die Beschreibung seiner Universitätslaufbahn - sie begann 1905 an der Universität Czernowitz (heute Černivci), führte über eine ordentliche Professur in Prag (1909) zu zwei Amtszeiten als Dekan und zum Amt des Rektors - und die Erwähnung seiner schwerpunktmäßigen Veröffentlichungen bilden eine kurze Einführung in den Kern der Studie, die sich mit seiner politischen Karriere befaßt.

Erwähnt werden die Wurzeln eines Großteils der Elite der politischen deutschen Parteien, die sich aus den Reihen der deutschen Hochschullehrer rekrutierten, und die eigentlichen Anfänge von Mayr-Hartings politischen Aktivitäten in der deutschen christlich-sozialen Partei vor 1918. Kern der Studie, die auf Recherchen in Archiven, der zeitgenössischen Publizistik, von Memoiren und Sekundärliteratur beruht, ist das politische Wirken Mayr-Hartings in der Anfangsphase der tschechisch-deutschen Annäherung, des sog. deutschen Aktivismus. Verfasser verfolgt Mayr-Hartings Karriere von dessen publizistischen Loyalitätsverlautbarungen gegenüber der tschechoslowakischen Regierung und von seinen Kontakten zur Prager Burg und zu Masaryk an über seine parlamentarische Tätigkeit und Beteiligung an der tschechoslowakischen Regierung (1926-1929 Justizminister) bis hin zu dem neuen Abschnitt deutscher aktivistischer Politik nach 1933 bzw. 1936. Die drastischen Änderungen der politischen Verhältnisse in den Jahren 1938/39 bedeuteten seinen Abschied von der Politik und der Universität. Trotz aller Peripetien war Mayr-Harting der Prototyp eines Politikers, der bemüht war, allgemeine (und nicht eng parteiliche oder kirchliche) Interessen durchzusetzen, und der ein überzeugter, der braunen Gefahr sich widersetzender Demokrat war.

Články

KONSILIÁRNÍ LITERATURA A JAN MAREK MARCI Z KRONLANDU*

BOHDANA BURŠÍKOVÁ

Jan Marek Marci z Kronlandu (1595-1667) patří mezi nejvýznamnější představitele naší vědy „temného“ pobělohorského období a tzv. vědecké revoluce 17. století.¹ Náleží mu prvenství v objevení několika fyzikálních zákonů - v oblasti optiky například zákon lomu světla nebo v mechanice zákon rázu ideálně pružných těles. Jeho vědecké objevy, podložené na tu dobu velmi moderně experimenty a vlastním pozorováním, se svým významem a originalitou vyrovnají objevům takových velikánů, jakými byli Galileo, Newton nebo Huygens.

Markovo vědecké dílo týkající se optiky, mechaniky, matematiky i astronomie vzbudilo pozornost vědců i historiků již v minulém století² a prozkoumání výsledků jeho práce v těchto oblastech se věnuje i v současné době řada odborníků.³ Stranou zájmu však zůstávala velmi dlouhou dobu Markova lékařská činnost, která - jak je nyní jasně dokázáno - byla tou nejdůležitější. Jan Marek Marci byl vzděláním i profesí lékař a především jako takového ho znali a ctili jeho současníci, přátelé i pacienti, mezi nimiž byl například i Bohuslav Balbín.⁴ Originalitu a pokrokovost Markových lékařských teorií, obsažených v jeho spisech, objevil až Z. Servít v osmdesátých letech tohoto století. Tomuto neurologovi a fyziologovi vděčíme za dodnes největší a nej-

* Článek je stručnou verzí autorčiny diplomové práce Konsilia Jana Marka Marci z Kronlandu, obhájené v roce 1998 na Filozofické fakultě UK v Praze.

¹ Nejnovější práci týkající se J. Marka Marci a vědecké revoluce 17. století přinesli J. Marek - J. Smolka, Joannes Marcus Marci of Kronland and the Optics of Radiation in the 17. Century, in: P. Svobodný (ed.), Joannes Marcus Marci. A Seventeenth-century Bohemian Polymath (dále jen J. M. Marci. A 17th-century Bohemian Polymath), Praha, 1998, s. 154-172.

² Jde předně o již překonané studie F. Studničky a J. Smolíka. Soupis jejich prací viz: D. Ledrerová, Bibliografie de Joannes Marcus Marci, Acta historiae rerum naturalium necnon technicarum 3, Praha 1967, s. 42-47.

³ V současné době se Markovým dílem týkajícím se fyziky se zabývají J. Marek, I. Štoll a J. Smolka. Jejich práce jsou souhrnně citovány in: J. Marek, Joannes Marcus Marci of Kronland and the Optics of Radiation in the 17. Century, in: J. M. Marci. A 17th-century Bohemian Polymath, s. 154-172; J. Smolka, Joannes Marcus Marci - his time, life and work, in: Acta historiae rerum naturalium necnon technicarum 3, Praha 1967, s. 5-25. Studiu Markových matematických objevů se věnuje A. Šolcová. Souhrnný soupis jejich prací in: A. Šolcová, Joannes Marcus Marci of Kronland and Mathematics, in: J. M. Marci. A 17th-century Bohemian Polymath, s. 173-202. Ke starším autorům píšícím o Markově životě i díle patří J. Vinař, Jan Marcus Marci Kronlandu, Praha 1934; B. Baumann, Filosofické názory Jana Marka Marci, Praha 1957.

⁴ P. Svobodný, Lékaři v životě Bohuslava Balbína, in: M. Svatoš (ed.), B. Balbín a kultura jeho doby v Čechách, Praha 1992, s. 248-255.

podrobnější monografii o Markově životě i lékařském díle.⁵ K poznání jeho života i přínosu v oblasti medicíny v současné době významně přispěli svými studii J. Janko a P. Svobodný.⁶

Studium Markova lékařského díla však přes značnou pozornost, která je mu zejména v posledních dvou desetiletích věnována, není zdaleka dokončeno. Některé z dochovaných spisů, kde se objevují i jeho lékařské názory a teorie, nebyly doposud pečlivěji prozkoumány a v moderní době dokonce ani přečteny. Patří sem například Markova dizertační práce se základem později rozpracované teorie epilepsie⁷, spis *Otho-Sophia*, v němž jsou údajně zachyceny úvahy o pohybu živých organismů⁸, nebo traktát o moči.

Consilia tria medica vyšla společně s Markovým stěžejním lékařským dílem *Liturgia mentis* a spisem *Tractatus medicus de Natura Urinae* roku 1678.⁹ Byla tedy vydána až jedenáct let po Markově smrti jeho žákem, přítelem i nástupcem profesorem J. J. V. Dobřenským. Nepříliš rozsáhlým konsiliím - stejně jako traktátu o moči - nebyla nikdy badateli věnována pozornost. Důvodem snad mohla být domněnka, že půjde o spisy spojené se středověkou medicínou, tedy o spisy scholastické, neinvenční a v Markově době jaksi „zpátečnické“. Tento názor zřejmě ovlivnila právní konsilia, která jsou ve všeobecném povědomí spjata se středověkými právními dějinami a jež se těší v poslední době mimořádné pozornosti právníků i historiků.¹⁰ Skutečnost, že konsilia tvořila významnou součást nejen středověké, ale i novověké lékařské praxe, je v podstatě neznámá. Důvodem je mimo jiné i značná neprozkoumanost lékařských spisů, z nichž většina leží zapomenuta v archivech i knihovnách.

V současné době je nejrozsáhlejší a zřejmě také jedinou souhrnnou prací, zabývající se lékařskou konsiliární literaturou, dílo italských autorek J. Agrimi a Ch. Crisciani *Les conseils medicaux*.¹¹ Autorky vyšly především z výsledků zpracování středověkých konsilií významných představitelů italských lékařských fakult. Přes nedostatek moderních edic, souhrnných prací týkajících se jednoho autora konsilií či jednoho období¹², přes nedostatek systematických seznamů, stojících v cestě úplné-

⁵ Z. Servít, Jan Marek Marci z Kronlandu, zapomenutý zakladatel fyziologie a medicíny, Bratislava 1989. Servít jako první poukázal na Markovu originální teorii rozmnožování živých organismů i teorii embryogeneze. Seznámil svět s Markovou prací *Liturgia mentis*, kde se objevuje Markova dodnes platná definice i rozbor epilepsie a nově pojmávané názory na fyziologii mozku.

⁶ J. Janko se zaměřuje na Markovy biologické teorie, P. Svobodný se zabývá jeho praktickou činností a prací na lékařské fakultě. Souhrnný soupis prací in: J. Janko, *The Biological Theories of Joannes Marcus Marci and Their Tradition at the Prague Medical Faculty*, in: J. M. Marci. *A 17th-century Bohemian Polymath*, s. 102-124.; P. Svobodný, „Most Beloved Doktor Marcus, Vir Maximus“. *Joannes Marcus Marci - Physician and Physiologist*, tamtéž, s. 69-101.

⁷ P. Svobodný, „Nejmilejší doktor Marek, vir maximus“. Jan Marek Marci, lékař a fyziolog, in: Jan Marek Marci. *Život, dílo, doba*, Lanškroun 1995, s. 45.

⁸ Servít, Jan Marek Marci z Kronlandu, s. 140.

⁹ J. Marcus Marci, *Liturgia mentis seu disceptatio medico-philosophica et optica de natura epilepsiae etc... cui accessit tractatus medicus de Natura Urinae et Consilia tria medica*, Ratisbonae 1678.

¹⁰ Z publikací zabývajících se právními konsilií lze doporučit jako dobrou a zároveň novou práci: I. Baumgärtner, *Consilia im späten Mittelalter*, Studi 13, Sigmaringen 1995.

¹¹ J. Agrimi - C. Crisciani, *Les conseils medicaux*, Typologie des sources du moyen age occidental, Fsc. 69, Louvain 1994.

¹² K nemnohým dílčím pracím, které umožnily ono souhrnné zpracování patří především monografie N. Siraisty, Taddeo Alderotti and his Pupils, Princeton 1981; D. Lockwood, Ugo Benzi. *Medieval Philosopher and Physician. 1378-1439*, Chicago 1951. Mezi dalšími studii je významná například práce: L. Thorndike, „Consilia“ and more Works in Manuscripts by Gentile da Foligno, *Medical History* 3, 1959, s. 8-19.

mu a vyčerpávajícímu osvětlení všech aspektů konsiliární literatury, se úspěšně pokusily definovat tento žánr a postihnout jeho charakteristiky, které ho odlišují od jiných odborných literárních druhů. Vedle vývoje žánru, určení typů a struktury jednotlivých konsilií i jejich sbírek či sborníků nastínily i pravidla kritiky a možnosti využití konsilií jako historického pramene.¹³

Ačkoli se závěry jejich výzkumu týkají oblasti omezené časově i prostorově, využívám vzhledem k absolutní neprobádanosti konsiliární literatury v západní Evropě výsledků jejich práce.¹⁴ Vypracované modely struktur a typů jednotlivých konsilií, stejně jako etapy vývoje jsou platné pro veškerou konsiliární tvorbu celého období od 13. do 17. století, kdy se konsilia psala, a týkají se tedy i barokních konsilií Marca Marci. Protože zhodnocení jeho konsilií není možné bez pochopení a znalosti nejzákladnějšího třídění a vnitřních forem tohoto druhu, je nutné zde alespoň stručně uvést nejdůležitější poznatky a názory jmenovaných autorek.

Předně je tedy třeba vymezit, co se vlastně skrývá pod označením *consilium*. Jazykový rozbor napovídá, že toto slovo významově souvisí především se dvěma latinskými termíny: *consulere* a *consilium*. *Consilium* znamená v první řadě totéž co *deliberatio*. Metonymií pak označuje více či méně institucionální a početné shromáždění, kde skupina alespoň dvou odborníků dosáhne společného nálezu.¹⁵ *Consulere* je aktem odborníků, po nichž je požadována rada a kteří dokáží vypracovat odůvodněná nařízení vztahující se k nejisté situaci. Konsilium tedy odvozuje svůj původ od návštěvy či konzultace a je součástí činnosti lékaře. První rozlišení mezi přímou činností, tedy návštěvou spojenou s konzultací, a konsiliem přináší písemné zachycení. Toto rozlišení, při kterém je profesionální akt přetvořen do literárního žánru, je sice velmi všeobecné, ale přesto radikální.¹⁶

Konsilium bylo vyličením jednoho zvláštního případu, pacienta, jeho stavu a nemoci s radou a léčebným postupem, který měl následovat. Obsahovalo sepsané rady a předpisy lékaře - konsiliáře, jež byl o to pacientem požádán. Dotazy s většinou velmi povrchními údaji o nemoci byly lékaři - obvykle slavnému - doručovány písemně nebo po poslovi, tedy „*in absentia*“ nemocného. Konsiliář byl při stanovení své diagnózy odkázán na zprostředkované informace, obvykle bez bližších údajů o symptomech, nebo o dosavadním průběhu. K závěrům o způsobu léčby musel dospět na základě těchto strohých a nepřesných informací, své zkušenosti a především důvěry ve svou vlastní učenost. Po stanovení celkového rozpoložení (komplexe), diagnózy a často dokonce prognózy vyložil podrobně způsob léčeni, předložil předpisy s naordinovanými léky a hlavně detailně popsáné dietetické zásady.

Oproti ostatním literárním druhům této oblasti, které byly víceméně v zajetí teorie, byla konsilia orientována prakticky. Na rozdíl od komentářů k Avicennovi či jiným starým autoritám čelila existujícím okolnostem. Neobsahovala sice až na výjimky lékařské

¹³ Podle zmíněných témat jsou nazvány jednotlivé kapitoly, nebo podkapitoly jejich práce.

¹⁴ Autorky se zmiňují pouze o šíření italských sborníků konsilií do Francie a Německa, jinak konsiliární tvorbu v západní Evropě zcela opomenuly. Důvodem by snad vedle neexistence dílčích prací o konsiliích ve střední a západní Evropě, z nichž by mohly vycházet, mohlo být i časové opoždění výskytu konsilií v těchto částech Evropy.

¹⁵ Agrimi - Crisciani, *Les conseils*, s. 13.

¹⁶ Tamtéž, s. 15.

objevy nebo přínosy, ale odrážela každodenní činnost lékaře, ukazovala metody a údaje, na kterých v praxi spočívalo veškeré rozhodování a znamenala tedy prudký obrat od knižní vzdělanosti k praktickým zkušenostem lékaře.¹⁷ Právě proto mohou konsilia sloužit nejen jako pramen pro dějiny medicíny, ale i jako vynikající pramen pro dějiny všedního dne. S jistou metodologickou omezitelností jsou využitelná ke studiu stravovacích zvyklostí, sexuálního chování, odívání i zvyků vyšších vrstev. Jedině ty si přirozeně mohly dovolit objednat a také zaplatit speciální rady od slovutných lékařů. Konsilia byla tedy hojně publikována nejen proto, že byla pro autora významným důkazem jeho učenosti, úspěchů a demonstrací záslužnosti lékařského umění, ale i známkou mohovitosti a vážnosti objednavatele. Z konsilia se díky tomu často vyvinulo kontroverzní jednání ve stylu scholastického sporu, zvláště když si účastníci uvědomovali možnost budoucí publikace.¹⁸

Nejvšeobecnější definicí konsilia je definice P. D. Lockwooda,¹⁹ který určil, že konsilium je lékařem napsaná zpráva v tradiční formě, předepisující péči a léčení pro individuálního pacienta při zvláštní příležitosti. Tato definice je dostatečně široká, aby se mohla aplikovat na všechny typy spisů pojednávajících o určitém pacientovi a aby mohla ukázat konsilia ve všech fázích jeho chronologického vývoje. Nicméně je příliš široká, než aby umožnila vymezit hlavní etapy vývoje konsilií, navzájem odlišit různé typy, nebo je rozlišit od příbuzných žánrů.

Autorky *Les conseils medicaux* proto tuto definici konsilia upravily a zúžily. Konsilium je jimi definováno jako text, který lékař napsal na něčí žádost v záležitosti jednotlivého případu, tedy ve věci konkrétní nemoci a konkrétního pacienta. Lékař zde definuje nemoc a předepisuje léčení přizpůsobené k případu v dotazu. Tento text je vhodný ke shromáždění s jinými texty, které jsou podobné strukturou, rozsáhlostí a vztahují se k zvláštním případům.²⁰ Na bázi této definice mohlo být konsilium odlišeno od ostatních lékařských literárních žánrů - traktátů, monografií, exemplar, expert, mirabilii, konsilií-expertiz, pseudokonsilií a regimin sanitatis. Stručně zmíním pouze typy spisů, které mají s konsilii nejužší vztahy a jejichž odlišení bylo pro typologii zvláště důležité.²¹

Zvláště blízký vztah a souvislost s konsilii měly dva následující literární druhy: experta a regimina. Experimenta či experta - tedy předpisy - plnila úlohu terapeutického oddílu konsilií a u mnoha konsilií se autoři omezili dokonce pouze na recept. Ve farmakologické terapii sepsané na požádání konkrétní osoby mohlo být zaznamenáno jméno, patologie či komplexe, ale obvykle zde chybí prozkoumání a vypsání symptomů, které je pro konsilium typické. Jinak předpis ovšem mohl mít i neosobní charakter.

Regimina sanitatis, jež stojí literárně a obsahově konsilii nejblíže, se liší hlavně tím, že se netýkají specifické nemoci, neobsahují ani diagnózy, ani symptomy. Ob-

¹⁷ Thorndike, „Consilia“ and more Works in Manuscripts by Gentile da Foligno, s. 8.

¹⁸ Agrimi - Crisciani, *Les conseils*, s. 39.

¹⁹ Lockwood, Ugo Benzi. *Medieval Philosopher and Physician*, s. 47.

²⁰ Agrimi - Crisciani, *Les conseils*, s. 39.

²¹ O těchto příbuzných druzích je pojednáno v samostatné podkapitole: Agrimi - Crisciani, *Les conseils*, s. 18-27.

jektem jejich zájmu bylo uchování zdraví, nikoli léčení nemoci.²² Je velmi důležité poznamenat, že základ každého regimina tvořilo pojednání o šesti tzv. nepřírodných věcech člověka²³, které se pravidelně objevovaly - jak se zmíním podrobněji později - i v konsilii. Regimen tedy bylo součástí každého konsilia.

Vznik konsiliární literatury je spojen se severní Itálií, která díky svému historickému vývoji, hospodářským i kulturním podmínkám umožnila rozvoj nového literárního druhu, jenž byl výrazem všeobecně závazného nového chápání přírody a klinické medicíny. Zcela jasný vliv zde měla, tak jako na mnoho jiných oblastí, přírodní filozofie, která ve 13. a 14. století - poté, co se vzdálila aristotelismu a přimkla se k pozdně scholastické nové fyzice - získala vlastní význam.²⁴

Vývoj konsiliární literatury je možné rozdělit do tří etap, které zahrnují období od druhé poloviny 13. století do konce 15. století.²⁵ Během této doby se konsilium zrodilo, vyvinulo a upevnilo. Za tvůrce konsilií je považován Taddeo Alderotti - Thaddeus Florentinus, který od roku 1260 do roku 1305 vyučoval medicínu v Bologni.²⁶ První fáze, která je definována jako úvod procesu, začíná vznikem konsilií a trvá ke konsiliární tvorbě Taddeova žáka Gentila da Foligno, který zemřel roku 1348. Druhá etapa trvala do první poloviny 15. století a je spojena s takovými jmény jako Marsilius de Sancta Sophia (+1402), Ugo Benzi (+1439) nebo Antonio Cermisone (+1441). Zde se vymezila epistemologická struktura konsilia a jeho úloha profesionálního a doktrinního aktu. V této době se konsilium upevňovalo stále více ve formě kanonického lékařského spisu o třech částech.²⁷

V poslední fázi vývoje konsilií, která podle Agrimi a Crisciani končí smrtí Baviera Baviery roku 1480, došlo ke standardizaci konsilia a ujasnění jeho vědeckého charakteru. K nejvýznamnějším tvůrcům konsilií této etapy patřili Bartolomeo Montgnana (+1452), Giovanni Matteo de Ferrariis de Gradi (+1472). I na tomto členění a uvedených jménech autorů je zřetelně vidět orientace autorek na konsilia italské proveniencí. Nicméně je toto fázování - s předpokládaným zpožděním vývoje - platné i pro zaalpskou Evropu, kam se znalost konsiliární literatury šířila z italských univerzit především skrze „zahraniční“ studenty. Konsilia byla samozřejmě psána i v následujících stoletích. Mezi slavnými autory novověké konsiliární literatury byli například Jean Fernel (+1558), Vettore Trincavella (+1568), Rodericus a Fornseca (+1622), Guillaume de

²² Agrimi - Crisciani, *Les conseils*, s. 19. Regiminum, zvláště jejich tvorbě u nás, se věnuje M. Říhová, jejíž práce jsou stejně jedinečné a zásadní pro literaturu regimin, jako je spis autorek Agrimi a Crisciani zcela jedinečný a základní pro konsiliární literaturu. Uvést lze například M. Říhová, *Regimen sanitatis pro krále Václava*, *Acta Universitatis Carolinae - Historia Universitatis Carolinae Pragensis* 35, 1995, 1-2, s. 13-28; též, *Středověká pražská regimina sanitatis*, *Sborník lékařský* 98, 1997, 1, s. 39-43.

²³ *Sex res non naturales - aer, cibus et potus, motus et vigiliae, excretio et retentio, perturbationes animi* - tvořily součást Galényho humorální teorie.

²⁴ G. Baader, *Anatomic, Konsilienliteratur und der neue Naturalismus in Italien im Spätmittelalter und Frühhumanismus*, in: W. Prinz - A. Beyer (ed.), *Die Kunst und das Studium der Natur vom 14. zum 16. Jahrhundert*, Köln 1987, s. 127-141.

²⁵ Uvádím zde zestručněný obsah kapitoly *Évolution de genre* z práce Agrimi - Crisciani, *Les conseils*, s. 39-54.

²⁶ Blíže životopisné údaje o tomto významném představiteli středověké medicíny, stejně jako o dalších jmenovaných lékařích, lze nalézt in: A. Hirsch - A. Wernich, *Biographisches Lexikon hervorragenden Aerzte aller Zeiten und Völker*, I-V, Wien 1884.

²⁷ Agrimi - Crisciani, *Les conseils*, s. 39.

Baillou (+1616), Johannes Crato z Crafftheimu (+1585), Felix Platter (+1614), Giovanni Argenterio (+1572) a, jak již dnes víme, také Marek Marci z Kronlandu.

Bylo již naznačeno, že konsilium má kodifikovanou a poznatelnou strukturu.²⁸ Podle Agrimi a Crisciani musí „standardní“ konsilium obsahovat tři části. Nejrozmanitější bývá první část (*casus*), tedy ta, ve které je dosaženo definice nemoci a prozkoumání stávající situace. Lékař mohl tento úsek omezit na stručné oznámení v jediné větě, nebo jej pojmut velmi zešíroka jako diskuzi o diagnóze. Typické konsilium obvykle vyniká právě v probádání případu. To předpokládá popis pacienta - pohlaví, věk a často i sociální postavení, původ a jméno. Dále tato část obvykle obsahuje pacientem uvedený seznam potíží, definici nemoci, kterou pacient trpí a ztotožnění s příčinami. To pak bylo dáváno do souvislosti s dietetickým režimem, který měl pacient dodržovat.

Zde začíná další část konsilia. Struktura této části - regimina - byla ustálenější a jasnější. Lékař v ní předepsal pacientovi styl života, který si měl osvojit. Tento úsek se může nazývat i *dieta*. Styl života se týkal šesti *res non naturales* - vzduchu, tělesného cvičení, vyprazdňování a zadržování, spánku a bdění, pokrmů a nápojů a duševních hnutí.²⁹ Termínem „nepřirozené“ byly označeny věci a funkce, o nichž se soudilo, že nepatří k lidskému tělu, ale při rozumném užívání mu slouží k záchově jeho života a zdraví. Při nepřiměřeném užívání však vrhaly tělo do nemoci. Dříve, nežli lékař probral každou zvlášť, informoval o nich obvykle obecně. Pořadí pojednání těchto šesti věcí se mohlo měnit, některé mohly být vynechány, jiné pojednány obšírněji.³⁰

Ve třetí, farmakologické části přicházel nakonec předpis léků s určenými dávkami jednotlivých přísad a „technické“ zákroky - pouštění žilou, lázně, vypalování, vykuřování. Někde bylo určeno i pořadí a frekvence těchto zákroků. Druhá a třetí část konsilií se tedy týkala nařízení a poskytovala pokyny, co se má v určité situaci činit. Je třeba poznamenat, že tyto tři části konsilia odpovídají dvěma odlišným oddílům. První se týká diagnózy a druhý, který závisí na prvním, se týká regimin - tedy návodu na životosprávu - a farmakologické léčby. Tento druhý oddíl je někdy označován jako *cura*. Každá ze tří částí, tedy *casus*, *regimen* čili *dieta* a *medicinalia* mohou být různě strukturované a být více nebo méně bohaté na detaily. Více variant lze nalézt nejen v průběhu vývoje konsilií, ale i u jednoho autora. Tuto skutečnost potvrzují i Markova konsilia, u kterých se ona trojdílná struktura vyskytuje pouze u jediného.

Markova konsilia jsou jedním z mála dochovaných či objevených dokladů jejich tvorby u nás. Situace s prozkoumaností a pracemi o konsiliární literatuře nebo o jejich autorech je obdobná jako v celé střední i západní Evropě - chybí zcela souhrnné i dílčí práce na toto téma a konsiliární literatura je v dějinách medicíny pojmem takřka neznámým. Kvůli rozboru, lepšímu pochopení a porovnání Markových konsilií bylo však nutné vedle znalosti všeobecněji platných kritérií poznat alespoň částečně i vývoj a případná specifika tohoto žánru v našich zemích. Při svém úsilí nalézt ales-

²⁸ Stručně zde opět nastiňuji obsah mimořádně významné podkapitoly z *Les conseils, Structure et types de consilium*, s. 27-38.

²⁹ Podrobněji těchto šest bodů rozvádí M. Řihová, *Středověká pražská regimina sanitatis*, *Sborník lékařský* 98, 1997, 1, s. 43.

³⁰ Agrimi - Crisciani, *Les conseils*, s. 29.

poň vzorek dalších v Čechách sepsaných konsilií jsem se opírala především o údaje a znalosti dochovaných a známých děl předních představitelů lékařské fakulty v Praze.

Mezi nemnohé úspěšné výsledky, k nimž jsem dospěla, patří několik zmínek ze spisů arcibiskupa, významného lékaře a profesora 14. století Albíka z Uničova, které naznačují, že by některé dochované části jeho receptů mohly být původně konsilii.³¹ Spis, v jehož názvu se objevuje přímo slovo *consilium*, však pochází až z doby mnohem pozdější. Jde o nepravé konsilium - traktát proti moru od Křišťána z Prachatic.³² Podobné všeobecné pojednání o moru, neosobní konsilium se dochovalo i ze 16. století od jednoho z nejslavnějších představitelů stavovského povstání Johanna Jessenia.³³ Tyto spisy však nelze pro srovnání s pravými konsilii použít.

První skutečné konsilium, které se mi podařilo objevit, je konsilium pro Pavla Michnu z Vacínova od lékaře Matyáše Borbonia z Borbenheimu.³⁴ Borboniovo konsilium z počátku 17. století je velmi důležité nejen proto, že je prvním skutečným předchůdcem Markových konsilií, ale i proto, že je prokazatelně napsáno v našich zemích českým lékařem. Potvrzuje, že na počátku 17. století - a asi již i dříve - nebyla „pravá“ konsilia ničím neznámým. Zároveň však naznačuje, že až v 17. století byla tvorba tohoto žánru tak „hojná“, aby se nám dochovalo více konsilií od několika autorů.

Marek Marci tedy navázal svými třemi konsilii na od renesance se táhnoucí tradici tohoto žánru. Na čtyřiceti stranách se v různé míře a různým způsobem zabývá zdravotními potížemi tří pacientů. Po provedení rozboru a jejich porovnání podle výtčených zásad s ideální strukturou konsilia lze říci, že jediným skutečným konsiliem, které Marek napsal, je pouze druhé konsilium, jehož překlad proto v závěru uvádím.³⁵

První konsilium³⁶ nemůže být považováno za skutečné, pravé konsilium. Nemá ani strukturu pro konsilia typickou, ani pravděpodobně nebylo napsáno za účelem pomoci pacientovi, tedy účelem, který byl hlavním důvodem vzniku konsiliární literatury vůbec. Tento spis se pacientem zabývá minimálně. V části nazvané *casus* se dozvídáme pouze o pacientových potížích - impotenci, kataru, skleróze apod. Bližší informace o pacientovi, který je osloven jako *Illustrissima persona*³⁷, zcela chybí. Z definice nemoci a ztotožnění s příčinami se objevuje vlastně pouze rozbor příčin vzniku impotence. Nejde však o ucelený, monologický výklad, ale o Markovo zachycení názorů a spo-

³¹ Mezi Albíkovými experty a recepty byl M. Řihovou (M. Řihová, Albík z Uničova. Vybrané problémy života a díla, Dizertační kandidátská práce, Praha 1992) nalezen předpis s titulem *Dominus Albicus scripsit Vito Rakownik*, jehož znění vzbuzuje podezření, že byl vytržen z kontextu a že by tedy mohlo jít o dekapitované konsilium. Podobným dojmem působí i některé ve Švédsku sepsané recepty a rady Jana Koppa z Raumentalu (1487-1562). O nich viz G. Gellner, Jan Černý a jiní lékaři čeští od konce doby jagellonské, Praha 1935, s. 120-126.

³² J. Tříška, *Literární činnost předhusitské university, Praha 1967*, s. 147.

³³ J. Jessenius, *De cavenda tollendaque peste ad patronos et amicos consilium*, Pragae 1606.

³⁴ Obsah a částečný překlad tohoto konsilia přinesl G. Gellner, *Životopis lékaře Borbonia a výklad jeho deníků*, Praha 1938.

³⁵ Překlady ostatních dvou pojednávaných spisů i podrobný rozbor všech tří konsilií lze nalézt v mé diplomové práci *Konsilia Jana Marka Marci z Kronlandu*, FF UK, Praha 1998.

³⁶ *Consilium primum* (citace viz poznámka 9), s. 1-22. Stránky všech tří konsilií jsou číslovány průběžně. Ačkoli vyšla společně s *Liturgií mentis* a traktátem o moči, byla zřejmě vydavatelem J. J. V. Dobřenským považována za samostatný celek, takže číslování druhých jmenovaných spisů je samostatné.

³⁷ *Consilium primum*, s. 1.

rů jiných lékařů, kteří byli na tomto případě zúčastněni. Podle některých zmínek lze říci, že Marek vycházel při popisu mínění svých kolegů z jimi napsaných konsilií, jež se mohly skládat z oněch typických částí. Marek sám přispívá k výkladu více kritikou názorů a rad svých kolegů nebo jen doplňujícími odbočkami k některým problémům. V tomto spisku se léčebná část týkající se předepsání diety a léků vůbec nevyskytuje, takže pokud byl vůbec psán pro pacienta, příliš mu nepomohl. Budí spíše dojem teoretického spisu na téma impotence.

Druhé Markovo, pouze čtyřstránkové, konsilium³⁸ je jediným skutečným, všechny náležitě atributy obsahujícím konsiliem. Nejdlejší částí, která zabírá celé tři strany, je *casus*. Po oslovení začíná popis, rozbor příznaků a pak se Marek kvůli ozřejmení poškození orgánu obsáhle věnuje popisu funkce mozku, jíž se vada týká. Vychází při tom ze své originální teorie procesu vnímání počitků a jejich uložení i uchování v paměti. Zřetelně se zde projevují jeho vynikající znalosti optiky, jejíž zákony vztáhl na tyto fyziologické procesy. Pak obrací již pozornost k léčbě. O životosprávě, neboli dietě čili regiminu, se Marek zmiňuje jen několika větami, týkajícími se doporučené stravy a nápojů, které měly v souhlase s uznávanou humorální fyziologií přinášet mozku potřebnou vlhkost.

Poslední, farmakologická část je rozdělena do dvou oddílů, týkajících se vnitřně užívaných léčiv a zevních prostředků. U všech přísad je řádně podle pravidel uvedeno i množství a dávkování. Složení léčiv v tomto dochovaném předpisu sice není nijak originální, nebo na tu dobu neobvyklé, přesto je tento recept velmi významný. Je totiž možná jediným předpisem přímo z „pera“ Marka Marci. Jiné recepty tohoto významného lékaře se dochovaly pouze v poznámkách jeho přítele B. Balbina.³⁹

Třetí konsilium⁴⁰ zabránila Markovi dopsat „*mors inopinata*“⁴¹, takže z typické struktury konsilií můžeme hodnotit jen neúplnou první část. Marek rozebral velmi důkladně a pečlivě pouze jednu konkrétní obtíž, na niž si pacient stěžoval, o druhé jen poznamenal, že se jí bude věnovat později. Z hlediska srovnání se strukturou „ideálního“ konsilia i konsilia druhého je toto třetí poněkud odlišné. Oproti druhému konsiliu a vlastně i prvnímu, nepravému, se vypsání pacientových obtíží neobjevuje hned v úvodu, ale autor s nimi seznamuje čtenáře až dále v textu. Téměř celou první stranu Marek věnuje zachycení své návštěvy u pacienta a vypsání jeho titulů a zastávaných funkcí. Vzhledem k absenci částí, týkajících se léčby, nelze toto konsilium porovnat ani s ideálním kompletním typem konsilií, ani s Markovým druhým konsiliem.

Všichni tři příjemci Markových konsilií byli ponecháni z nám neznámého důvodu v anonymitě. Mohlo se tak stát na jejich výslovné přání, nebo mohl Marek ctít zásadu zachování lékařského tajemství. O pacientech se z textu dovídáme jen málo skutečností. Popsané choroby - u prvního pacienta skleróza, úbytek svalové hmoty, katar a impotence, u druhého zpomalení myšlení a snadná unavitelnost a u třetího otok nohou a astma - napovídají, že šlo o starší muže. Všichni tito pánové patřili k vyšším společenským vrstvám. Druhé konsilium bylo určeno „*patri reverendo*“⁴², příjemci prvního a třetího

konsilia byli šlechtici. Oba tito pánové byli jistě majetní, jak napovídají u třetího pána jmenované funkce rady, císařského komorníka a královského místodržícího a u příjemce prvního konsilia počet lékařů, zúčastněných v řešení případu, jež si mohl dovolit zaplatit.

Po obsahové stránce nelze konsilia navzájem příliš srovnávat, neboť se týkají různých druhů nemocí. Celkově o nich lze říci, že ve všech - včetně prvního nepravého - se objevují jak tradičně použité části humorální fyziologie i patologie (pneumata, moci, schopnosti), tak i Markovy názory související s jeho originálními teoriemi, jimiž se proslavil - fyziologie zrakového vnímání, fyziologie mozku, psychologie vnímání, příčina epilepsie i zmínky o embryogenezi.

Vzhledem k tomu, že si Marek nezapomenal u svých případů dobu jejich průběhu a nezmínil ani dobu sepsání konsilií, nepodařilo se mi zatím ani u jednoho z těchto spisů určit dobu vzniku. Až na třetí konsilium, kde je bez určení roku uvedeno datum dne a měsíce, se o době sepsání nezmiňuje. Při dataci jsem tedy vycházel z některých zmínek v textu. Za předpokladu správnosti některých mých hypotéz lze soudit, že první konsilium vzniklo někdy mezi lety 1626-35. Třetí konsilium, kde se bez udání letopočtu objevuje datum dne i měsíce návštěvy u pacienta, snad bylo sepsáno ke konci Markova života, druhé konsilium zatím nelze zařadit ani přibližně.

Studie, v níž jsem se pokusila nastínit krátce význam konsilií i stupeň bádání a vědomostí o konsiliární literatuře u nás i v Evropě, nemohla být rozhodně zcela vyčerpávající. Mnohé specifické aspekty a problémy byly pouze naznačeny, mnohé zcela opomenuty. Nesmírně důležité a pro zkoumání konsilií zásadní objevy autorek Agrimi a Crisciani zde mohly být shrnuty pouze v obrysech. Smyslem tohoto článku bylo především přinést nejvšeobecnější seznámení s žánrem, který je v našem i celoevropském dějepisceví a literární historii prakticky neprozkoumaný a neznámý. Podobné cíle měl i stručně načrtnutý rozbor Markových konsilií, která jsou jedním z mála důkazů existence a tvorby konsiliární literatury u nás. Na závěr tohoto stručného posouzení tří konsilií lze pouze konstatovat, že za současného stavu vědomostí o naší konsiliární literatuře může být Jan Marek Marci považován se svým jedním a půl(!) pravým konsiliem za „neplodnějšího“ představitele tohoto žánru u nás.

Překlad druhého konsilia Jana Marka Marci z Kronlandu

(Přeložila B. BURŠÍKOVÁ)

Konsilium druhé.

Pro Ctihodného otce N.N. v případě ochablosti při studiu.

[S. 23] Potíže, které popsal Ctihodný otec, jsou příznakem druhu poruchy činnosti, která však zcela nezanikla, ani nebyla pokřivena, ale oslabena. Totiž ač je všem činnostem myslí vrozena pohotovost a obratnost, přeci se v průběhu započatého přemýšlení objevuje jakási obtíž, a to jako by zeslábnost nebo únava. A neboť činnost může být postižena buď poškozením schopnosti, onemocněním jejího orgánu, nebo konečně

³⁸ Consilium secundum, s. 23-26.

³⁹ Svobodný, Lékaři v životě a díle B. Balbina, s. 249.

⁴⁰ Consilium tertium, s. 27-40.

⁴¹ Tamtéž, s. 40.

⁴² Consilium secundum, s. 23.

vnější závadou, tvrdíme, že v tomto případě spočívá vada v orgánu. Schopnost je totiž samou podstatou duše a nemůže být poškozena, ani zmenšena. A protože se projevují příznaky postižení orgánu, není třeba se uchýlovat k vnější vadě, zvláště protože se zdá neuvěřitelné, že by nějaká vada tohoto druhu mohla přetrvávat po tak dlouhou dobu a po použití tolika nápravných prostředků.

Aby ovšem jak orgán, tak i vada byly lépe poznány, uvedeme zde tak, jak jsme to ukázali jinde, že za prvé vnitřní počítky (*species internae*), které používáme k vytváření představ, jsou v jakémsi tělesném subjektu a mají sídlo v mozečku - nejchráněnější části celého mozku. Dále, protože jsou všechny stejně přítomny v duši, není důvod proč by byly více vnímány jedny než druhé a nikoli všechny najednou a na tom místě, kde jsou uchovávány.

Když je tedy nezbytné, aby duše tyto obrazy vnímala, s jistotou tvrdíme, že tuto sílu, která je vytáhne z oné zásoby paměti a v jakési určité části mozku jakoby postaví na předscénu, je třeba přisoudit oné membráně, která je natažena v předních komorách mozku naproti červovitého výběžku. A protože je skutečnost oněch vjemů smyslům vzdálena, je nutné, aby byla hodnocena podle analogie vůči vjemům vnějších smyslů, tak jako je v každém jednotlivém bodu skleněné či křišťálové čočky [S. 24] neporušeně zachycen celý vjem předmětu - třeba ať už by byl kužel předmětu propuštěn skrze jeden takový bod, nebo jakoby skrze celou plochu skla a její jednotlivé body, aby vznikl stejně rozlišený obraz a rozvinutý vjem byl složen jakoby nesčetnými paprsky zpět do jednoho společného základu. Tak také je třeba se domnívat, že vnitřní počítky jsou nerozlišeně obsaženy v paměti tak, aby celý počíteč byl obsažen ve všem a celý v jakékoli části svého subjektu, nejen aby mohl být znovu vyvolán, ale aby část počítka mohla znovu rozvinout v celém subjektu i podstatu. Tím se stává, že ač v průběhu let neustále odumírají částičky mozku, přeci představy nemizí, ani nejsou jakoby narušeny trhlinami. Ba dokonce i to, co se nám stalo jako dětem, si dobře pamatujeme, protože každá jednotlivá částička onoho subjektu, která uchovává představy, chrání stejně všechny dohromady i jednotlivě a všechny jejich části, aby i po odplavení všech ostatních teplem i v jediném nějakém bodě mohla být dostatečně uchována jejich podstata, ze které by se mohly rozvinout zpět a vyslat své paprsky k orgánu představivosti.

Ovšem onu analogii, o které jsme řekli, že se pohybuje mezi vnitřními počítky a vjemy vnějších smyslů, je třeba přenést i na samé orgány. Takovým způsobem jako se chová sítnice vůči zrakem vnímatelným podnětům, tak se chová i ona řečená membrána vůči představám, které tam sestoupily z mozečku a rozvinuté v prostředních mozkových komorách obrázejí jasně rozlišený, nebo zmatený obraz podle toho, jak se řez dotýká onoho kužele buď na společném základu dokonalého rozvinutí, nebo mimo - před něj nebo za něj. Ale přisuzujeme této membráně i podobný způsob pohybu jako u výběžku tělíska řasnatého, kde se křišťálově jasný mok různě utváří a přijímá hned čočkovitý, hned kulovitý tvar, a samu sítnici přibližuje či oddaluje tak, aby bylo dosaženo jasně rozlišeného vjemu. Tak podobným způsobem vnitřní membrána dychtíce po setkání s počítkem se rozličně vůči němu přizpůsobuje a z onoho hojného pohybu někdy vzniká únava. Ať nás totiž proces představování si bdící či spící zaměstnává, vůbec neunavuje. Stává se také z takového vytrvalého pohybu, který vykonáváme při namáhavé činnosti a při zkoumání věcí, které jsou nad naše síly, že je orgán silně oslabován a odtud

vzniká hloupost a pomatenost, protože když se neobjevuje žádný vjem předmětu, z přílišné námahy nad své síly se membrána zcela vytáhne, jak se snaží onen vjem někde dosáhnout.

[S. 25] Za těchto předpokladů již jinde dostatečně potvrzených říkám, že k tomu, aby uvažování a vytváření představ u nás probíhalo bez potíží, je nutné, aby tento orgán, v němž mají být počítky rozvinuty a v duchu přehlíženy, byl zcela zdravý. Jakkoli je ona činnost vyvolávána jediné duší bez přispění a pomoci vjemů, nebo orgánů a jediné v duši, nikoli v tělesném subjektu je přijímána, přece se však děje závisle na vjemech přijatých hmotným orgánem. Podle nich je duše přesně určena ideálně nebo exemplárně k uvažování. Zdraví tohoto orgánu, určeného k pohybu ovšem spočívá v jisté rovnováze smísení a správné míře pneumat, nezbytných k pohybu. Avšak že v pneumatech není žádná vada, lze usoudit podle jiných funkcí a tělesných pochodů, které probíhají bezúhonně. Je zde tedy třeba vinit smísení membrány, která zajisté nějakým teplem, avšak spíše suchostí je vinna, že kvůli ní nepostačuje na vykonávání oněch pohybů. Těmi buď spěchá vstříc nedosti rozlišenému počítku nebo jindy vyhání od vnitřního smyslu střemhlav se řítící či již vzkouznuvší počítky tím, že se odtahuje.

Dále že vlhkost přispívá k pohybu, jsou důkazem některé ryby, které se jakoby bláznivými křídly vynášejí nad vodu a létají, dokud trvá ona vlhkost v křídlech: Avšak jakmile po vytřesení vlhkosti jakoby vyschnou, ihned letu neschopné se zřítí zpět do moře. Že i ve velmi ctihodném pacientovi je přítomna ona suchá nerovnováha ve smísení jeho mozku - nejvíce ovšem membrány, která tvoří vjemy - je zřejmé jak z různých věcí, tak ovšem z plešatosti či úbytku vlasů na přední části hlavy, pod kterou leží ona membrána, tak i vyschlosti nosu. Nic totiž ani nepatrného odtud nevychází, ačkoli již od raného dětství vlhký nos přetékal takovými výměšky.

Tak bezprostřední příčina řečeného postižení je suchá nerovnováha temperamentu oné membrány, která je proto omezena v rychlosti onoho pohybu, jenž je nezbytný buď pro přijímání nebo opětné vyvolávání vjemů, kterými probíhá činnost představování si. Suchostí ovšem nechceme rozumět pouhou kvalitou, ale úbytek vlhké substance, která pohyb usnadňuje a sama se snadno pohybem rozpadá. Od ní se má vyvíjet pozornost léčícího, jestliže totiž po odstranění příčiny postižení samo o sobě nezmezí. Bude totiž třeba doplnit nedostatek a lékařským uměním znovu obnovit nedostávající se vlhkost.

[S. 26] Ačkoliv může být náprava obtížná, nebude třeba si zoufat díky dosud ještě kvetoucím věku a zdraví ve všem ostatním. Musejí tedy být opatřeny jak léky, tak i takové pokrmy, které mohou přispět k oné vlhkosti, chybějící mozku, především ale oné membráně. Mezi léky jsou jedny vnitřní, které se užívají ústy, druhé vnější, které používají vně, ze sebe vydávají vlhkost onoho druhu a předávají ji mozku. Co se týče životosprávy, je třeba zavést takovou, která tíhne více k vlhkému. Proto jsou lepší pokrmy vařené, než pečené. Také je třeba vybírat takovou stravu, která má větší souhlasnost s mozkem, než s jinými částmi - tomu ovšem se snažíme doplnit vlhkost, nikoli oněm. Takové jsou zajisté odborně určené mozečky zvířat, vína - nesmějí být ovšem příliš těžká, která mozek teplými výpari více rozpálují a vysoušejí. Jsou vhodné též sladké mandle, saláty, bílý mák a přirozeně vše to, z čeho se uvolňují sladké výpari - tvůrci vláhy. Mezi léky, které se musí užívat ústy, zaujímají nejprůběžnější místo olej nebo prášek perlový, sirmé mléko, které zadržují uzavřené na svém nebi sevřené Hyady i jiné dešť

přinášející hvězdy, podporují vítanou a hojivou vláhou základní vlhko a svými dešti zmírňují Siria, jenž přináší práchnivění mikrokosmu a sucho. Též destilát ze soli, který usměrňuje a brzdí síly vnitřní srážející se soli, z níž pochází suchost.

Seznam léků a způsob jejich použití bude takový:

Vezmi: sirupu fialkového jednu lžici destilátu ze soli pět kapek smíchej, užívá se na noc

Vezmi: prášku z perel granů šest

sírného mléka granů [? kapek] čtyři

vody skořicové drachmy dvě

vody květu lípy unce půl

doušek ráno před jídlem

Vezmi: mozek telete s článkem raka říčního jeden kus

květ měsíčku, bukvice, lípy, růží, leknínu po

stejných částech kolik stačí.

Vezmi: přečištěné šťávy slezu, proskurníku, jitrocele,

sporýše po polovině unce,

tuku slepičího unci jednu

oleje leknínového, fialkového, sladkých mandlí po polovině unce

masti růžové unci jednu

vosku bílého kolik stačí, aby se udělalo mazání na čelo.

Pozn. překladatelky: V překladu druhého konsilia uvádím číslování stránek originálu v hranatých závorkách přímo v textu. V členění jsou dodržovány odstavce překládaného spisu.

BOHDANA BURŠÍKOVÁ

Die Konsilienliteratur und Joannes Marcus Marci von Kronland

ZUSAMMENFASSUNG

Joannes Marcus Marci (1595-1667) war nach 1620 der bedeutendste Vertreter der Prager medizinischen Fakultät und der Universität. Obgleich er bislang vor allem als Physiker, Mathematiker und Astronom bekannt ist, gilt als erwiesen, daß seine wichtigste Tätigkeit die ärztliche war. Damit hängen natürlich auch seine Konsilien zusammen, die 1678 postum erschienen.

Die ärztlichen Konsilien gehörten zu den wichtigsten Formen vor allem der medizinischen Literatur der Renaissance. Da die Konsilien praktische Ziele verfolgten und nicht dem direkten Einfluß der verknöcherten Universitätsprogramme unterlagen, stellen sie eine wichtige historische Quelle für die Geschichte der Medizin dar. Und obwohl sie uns eine Reihe von Informationen über bedeutende Ärzte, ihre Patienten und das Wissenschaftsniveau liefern können, sind sie im wesentlichen noch immer unerforscht und somit *terra incognita*.

Die einzige zusammenfassende Arbeit, die sich mit der ärztlichen Konsilienliteratur beschäftigt, ist das Werk der italienischen Autorinnen J. Agrimi und C. Crisciani *Les conseils medicaux*. Das Konsilium wird von ihnen definiert als ein Rat, den der Arzt auf jemandes Wunsch hinsichtlich eines konkreten Krankheitsfalles

und eines konkreten Patienten schriftlich erteilte. Darin definiert der Arzt gewöhnlich die Krankheit und schreibt für jenen Ratsuchenden die entsprechende Heilmethode vor. Entstehung und Entwicklung der Konsilien wurden von besagten Verfasserinnen dann in drei Etappen gegliedert, die von der 2. Hälfte des 13. bis Ende des 15. Jh. reichen. Ein ideal strukturiertes Konsilium umfaßt den Autorinnen zufolge drei Teile. Der erste, *casus* genannte Teil enthält die Patientenbeschreibung, ein Verzeichnis seiner Beschwerden, die Definition seiner Krankheit und eine Identifizierung ihrer Ursachen. Im zweiten Teil, der als *regimen* oder *dieta* bezeichnet wird, empfiehlt der Arzt eine diätetische Lebensweise. Den dritten Teil bilden die *medicinalia*, also die vorgeschriebenen Medikamente und ärztlichen Eingriffe.

Bei den Konsilien Joannes Marcus Marci gibt es ein solches typisches Konsilium nur in einem einzigen Fall. Im Inhaltsverzeichnis dieser Schriften kann man neben den traditionellen Bestandteilen der humoralen Physiologie und Pathologie auch seine originale Theorie der Physiologie der optischen Wahrnehmung, der Gehirmpathologie, der Wahrnehmungspsychologie, die Ursache der Epilepsie sowie Äußerungen zur Embryogenese finden. Marci's Konsilien konnten bisher noch nicht genau datiert werden. Lediglich bei dem ersten kann man seine Entstehung in die Zeit von 1626 bis 1635 schätzen, während das zweite Konsilium sich einer zeitlichen Einordnung vorerst noch widersetzt und das dritte gegen Ende seines Lebens verfaßt worden war. Marci befaßt sich in ihnen mit den gesundheitlichen Beschwerden dreier anonymen Männer aus der gehobenen Gesellschaft. Nach erfolgter Analyse und einem Vergleich dieser Konsilien mit den Prinzipien eines idealtypischen Konsiliums kann festgehalten werden, daß lediglich das zweite Marci'sche Konsilium ein echtes Konsilium genannt zu werden verdient.

KAŽDODENNÍ ŽIVOT JEZUITSKÉHO GYMNÁZIA. KLEMENTINUM VE DVACÁTÝCH LETECH OSMNÁCTÉHO STOLETÍ

KATEŘINA BOBKOVÁ

Nejstarší jezuitská kolej v českých zemích, Klementinum, měla mezi ostatními řádovými středisky mimořádné postavení jak z hlediska řádu samotného, tak celé společnosti. Po vzniku samostatné české provincie roku 1623 se totiž Klementinum stalo sídlem provinciála a střediskem řádové správy. Vztah klementinské akademie k akademii karolinské, který se po dobu třicetileté války vyvíjel poměrně složitě, upravoval unijní dekret z roku 1654. Ten mj. stanovil, že funkci rektora magnifica má nadále zastávat rektor Klementina. Na právnické a lékařské fakultě sice působili světské učitelé, ale fakulta teologická i filozofická byly zcela v rukou řádu. Klementinská kolej, jejímiž členy byli profesori obou zmíněných fakult, se tak stala vzdělanostním centrem provincie.¹

Tato skutečnost měla vliv i na postavení zdejšího gymnázia, které svůj vznik spojuje s úplnými počátky působení jezuitů v Praze. První vyučovací den, 7. 7. 1556, počítali otcové své žáky patrně sotva na desítky. O více než 150 let později klementinské gymnázium navštěvovalo už několik set chlapců.² Klementinské gymnázium sice nebylo jediným pražským učilištěm svého druhu, další následovala u sv. Ignáce na Novém Městě a u sv. Mikuláše na Malé Straně, mělo však pravděpodobně největší prestiž. Bylo totiž především školou připravující studenty na filozofická studia.

Jedinečné postavení Klementina naznačuje i imponující stavba koleje. Komplex, který právě ve dvacátých letech osmnáctého století nabyl v podstatě dnešní podoby, v sobě zahrnoval čtyři svatyně, školní učebny a auditoria, knihovny, studovny i prostory, kde žili profesori či studenti - členové řádu.

Jezuitské gymnázium (*scholae studiorum inferiorum*) představovalo vzdělávací instituci poskytující dnešními slovy řečeno střední vzdělání. Podmínkou přijetí do školy

¹ A. Podlaha, Dějiny kolejí jezuitských v Čechách a na Moravě od r.1654 až do jejich zrušení, Sborník historického kroužku 10-15, 1909-1914; T. V. Bílek, Dějiny řádu Tovaryšstva Ježíšova vůbec a v zemích českých zvlášť, Praha 1896; A. Kroess, Geschichte der böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu I,II/1-2, Wien 1919, 1927-1937; I. Čornejová, Tovaryšstvo Ježíšovo. Jezuité v Čechách, Praha 1995; eadem, Kapitoly z dějin Pražské univerzity 1622-1773, Praha 1992; I. Čornejová - A. Fechtnerová, Životopisný slovník pražské univerzity. Filozofická a teologická fakulta 1654-1773, Praha 1986; A. Fechtnerová, Rectores collegiorum Societatis Iesu in Bohemia, Moravia ac Silesia usque ad annum MDCCLXXIII iacentum I-II, Pragae 1993; D. Líbal, Klementinum, Praha 1970; P. Voit, Klementinum, Praha 1990.

² Litterae annuae 1729 uvádějí 2037 studujících všech škol včetně univerzity, gymnazistů z toho mohlo být maximálně 100 (Consuetudines Provinciae Boemiae, viz dále) v každé z šesti tříd tj. 600. - SÚA, fond Jesuitica, RKP 29, Litterae annuae collegii ad S. Clementem a. 1729.

bylo zvládnutí čtení a psaní, elementární základy latiny byly vítány. Prokázáním těchto znalostí se stávali desíti až dvanáctiletí chlapci (věk pod osm let byl nepřipustný, věk nad čtrnáct let v nejnižších třídách velmi výjimečný) studenty nejnižší gymnaziální třídy - *infima classis grammatica*.³ Zde se učili většinou po dva roky, protože třída byla pro rozsah látky⁴ dělena nejprve na dvě oddělení ve třídě jedné, nebo přímo na třídy dvě.⁵ Třída, ve které žáci dostávali základy (*rudimenta*) jazyků vzdělanců, nesla jméno *classis rudimentorum*. Potom postupovali do třídy označené *classis principiorum*. Ve třetím roce studia navštěvovali žáci prostřední gramatikální třídu (*media classis grammatica*), zvanou též zkráceně *grammatica*.⁶ Poslední gramatikální třída (*suprema classis grammatica*) bývala též nazývána podle svého hlavního zaměření syntax.⁷ Učivo páté gymnaziální třídy - poetiky (*humanitas, poetica*) - bylo zaměřeno především na rozvíjení vyjadřovacích schopností (*eloquentia*). Cílem studijního úsilí posluchačů posledního ročníku - rétoriky (*rhetorica*) - bylo dovést své řečnické schopnosti k opravdové ciceronské dokonalosti.

V Klementinu se setkáváme se všemi šesti⁸ obvyklými třídami - *scholae humaniorum*. Každá z nich měla samozřejmě svého učitele. V gramatikálních třídách působili magistři (*magistri*), kteří mohli učit chlapce po celé čtyři roky, v poetice a rétorice vyučovali pouze *professores*, kteří se naopak na látku jedné z tříd specializovali.⁹

Pokusme se nyní nahlédnout do všedního života klementinského gymnázia. Zaměříme se především na průběh a organizaci školního dne, týdne i celého roku. Výchozím zdrojem informací nám budou všeobecně platné předpisy obsažené v *Ratio studiorum*

³ *Consuetudines Provinciae Boemiae*, Archivum Romanum Societatis Jesu (ARSI), Germ. 128, fol. 64a, p. 122: § 2 *De admittendis ad scholas*: *Abecedarii qui non norunt legere, et scribere nimique iuvenes, et fere infra duum[m] annum non admittuntur...*

⁴ Úkolem nejmladších žáků bylo osvojit si kromě základní slovní zásoby i celou latinskou morfologii a úvod do syntaxe, tj. látku obsaženou v první a na počátku druhé knihy Gramatiky Emmanuela Alvareze. Látka byla na dva roky rozdělena tak, že rudimentisté začali pronikat do systému latinských jmen i sloves (přezentní kmen) a naučili se abecedě. Principisté pak své znalosti morfologické rozšířili o skloňování jmen, užívání perfektního a supinového kmene sloves a nahlédli do základů syntaxe, osvojovali si také první poznatky o řeckých jménech i slovesech. Emmanuelis Alvari e Soc. Jesu de Institutione Grammatica libri tres, Olyssipone 1572 4°, Dilingae 1574 8°, Venetii 1575 4°, 526pp, přeprac. H. Tursellinem, Genuae 1648. *Ratio Studiorum* 1599, *Regulae Praefecti Studiorum Inferiorum*, 8 § 2, ed.: *Monumenta Paedagogica Societatis Iesu* (MPSI) V., s. 404, *Monumenta Germaniae Paedagogica* (MGP) V/II, s. 354. K edicím školských předpisů viz pozn. 10.

⁵ *Ratio Studiorum* 1599, *Regulae Professoris Mediae classis Grammaticae*, 1-10, ed.: MPSI V., s. 437-439, MGP V/II, s. 434-440.

⁶ *Ratio Studiorum* 1599, *Regulae Professoris Humanitatis*, 1-10, ed.: MPSI V., s. 430-433, MGP 5/II, s. 414-424.

⁷ R. van Dühlmen hovoří o pěti až sedmi gymnaziálních třídách. R. van Dühlmen, *Religion und Gesellschaft*, 5. Die Gesellschaft Jesu und der bayrische Späthumanismus, Frankfurt am Main 1989, s. 94; Základní školský předpis *Ratio Studiorum* hovoří o maximálně pěti - *rhetorica, humanitas et tres grammaticae*, jež jsou však chápány spíše jako stupně (*gradus*) ve vzdělávacím systému, než jako třídy v dnešním smyslu tohoto slova (*Ratio Studiorum* 1599, *Regulae Praepositi Provincialis*, 21 § 1, ed.: MPSI V., s. 363, MGP 5/II, s. 256).

⁸ Označování jednotlivých tříd i gymnázia jako celku není v pramenech jednotné. Např. za pojmem *scholae inferiores*, užívaným v protikladu k pojmu *scholae altiores*, se také často skrývá celé gymnázium, někdy však bývá použit pouze pro gramatikální třídy - 4 *scholae inferiores*. Vyšší školy spojené s poetikou a rétorikou pak jsou v diářích označovány jako *scholae altiores usque ad poesim inclusive*, popř. i *academici*, srv. *Ratio Studiorum* 1599, *Regulae Praefecti Studiorum Inferiorum*, 8 § 1, ed.: MPSI V., s. 403, MGP 5/II, s. 352, DPM 20, f. 176b, 26. l. 1725 (viz pozn. 12).

⁹ Např. P. Matouš Zill přednášel v Klementinu rétoriku plných šest let a roku 1727 ji přenechal P. Janu Sikorovi jen proto, aby mohl zastávat úřad školského prefekta humaniorum. (*Catalogi personarum* 1720-29)

z roku 1599¹⁰ a *Consuetudines provinciae Boemiae*.¹¹ Jejich nařízení se pokusíme konkretizovat pomocí zpráv z Deníků a Zvyklostí (*Consuetudines*) klementinské koleje. Deníky s různou měrou podrobnosti zaznamenávají pořad a druh bohoslužeb, dění ve školách a koleji (návštěvy, odjezdy otců na dovolenou či do jiné koleje, apod.). Přinášejí nám informace o rozvržení volných a „pracovních“ dnů v týdnu, univerzitních promociích apod.¹² Jediné dnes dostupné *Consuetudines* byly na základě diářů sestaveny roku 1673, v dalších letech však procházely drobnými úpravami. Vzhledem k tomu, že poslední korekce pocházejí z roku 1704, domnívám se, že jejich ustanovení lze považovat v zásadě za směrodatná i pro dvacátá léta osmnáctého století. *Consuetudines* jsou rozděleny na dvě části. První, nepoměrně rozsáhlejší, charakterizuje činnost koleje v jednotlivé sváteční a jinak významné dny roku, na konci každého měsíce shrnuje povinnosti pro celé období. Aktivity koleje jsou rozděleny do rubrik podle oblasti působení, např.: *ordo ecclesiae, ordo domus*. Pro nás je samozřejmě nejzajímavější sloupec nadepsaný *ordo scholae*, cenné informace k životu studentů přináší i *ordo congregationum*. Tato část Zvyklostí nám dovoluje poznat především náboženské aktivity škol (účast na mších, podíl na slavení svátků apod.) a čas a příčiny omezování výuky a udílení volna. Druhá část přináší shrnutí zásad uplatňovaných v průběhu celého roku. Na prvním místě uvádí ustanovení obecná - *consuetudines generales*, poté přináší zásady platné každý měsíc - *menstruae*, během jednotlivých dní týdne - např. *Dies Mercurii*, nebo každý den - *diurnae*.¹³

* * *

Na rozdíl od dnešního gymnazisty, který tráví se svými spolužáky a profesory jen čas bezprostředně potřebný k výuce, prožívala velká část studentů jezuitských škol společně dny všední i sváteční, hodiny určené pro práci ve škole i čas odpočinku.

¹⁰ *Ratio Studiorum* i ostatní školní předpisy jezuitů se dočkaly několika edičních zpřístupnění. Pěčí G. M. Pachtera a B. Duhra byly na konci minulého století v rámci řady Monumenta Germaniae Pedagogica vydány obecně platné předpisy a nařízení týkající se provincií i jednotlivých kolejí německé asistence: *Ratio Studiorum et Institutiones Scholasticae Societatis Jesu per Germaniam viginties collectae concinnatae dilucidatae* a G. M. Pachter S. J., in: *Monumenta Germaniae Pedagogica*, Band 2, Tomus I. Ab anno 1541 ad annum 1599, Berlin 1887 (dále jen MGP 2/I), Band 5, Tomus II. *Ratio Studiorum* 1586, 1599, 1832, Berlin 1887 (dále jen MGP 5/II), Band 9, Tomus III. *Ordinationes et ordo Studiorum Generalium* ab anno 1600 ad annum 1772, Berlin 1890, (dále jen MGP 9/III), Band 16, Tomus IV. *complectens monumenta quae pertinent ad gymnasia, convictus (1600-1773) itemque ad rationem Studiorum (anno 1832) recognita adornavit ediditque Bernhard Dühr* S. J., Berlin 1894 (dále MGP 16/IV). V současné době dospěla v sedmému svazku edice nová, připravovaná L. Lukácsem. Jedná se o podřadu obrovského edičního díla k dějinám Tovaryšstva Monumenta Historica Societatis Iesu (svazek 92, 107, 108, 124, 129, 140 a 141, Romae 1965-1992), která dostala název *Monumenta paedagogica Societatis Iesu*. Tato kritická edice zahrnuje rovněž všechny obecné předpisy a krom toho zpřístupňuje, mnohdy poprvé, nařízení pro jednotlivé provincie i teoretické spisy a dopisy řádových hodnostářů týkající se školské problematiky. *Monumenta paedagogica Societatis Iesu* V. (dále MPSI V.), *Ratio Studiorum et Institutiones Scholasticae Societatis Iesu* (1586, 1591, 1599), ed. L. Lukács, Romae 1986. Vzhledem k tomu, že novější edice není u nás běžně dostupná, uvádím v poznámkách odkaz i na starší edici Pachterovu.

¹¹ *Consuetudines provinciae Boemiae*, ARSI, Germ. 129, pp. 115-147, opis Germ. 128, ff. 59-72, olim pp. 112-138.

¹² SÚA Praha, fond Jesuitica (SJ) RKP 20 (1713-1727), RKP 21 (1727-1738), dále jen DPM 20, DPM 21, patrně součást řady diářů otce ministra (*diaria Patris ministri*). Rukopis č. 20 (1713 - Julius 1727) se k příslušnosti k tomuto souboru deníků i psaní verbis nehlásí a jeho titulní list tvoří pouze chronogram: *Sit/seMper gLoria Deo/ Patri, FILIo/ Spritui Sancto,/ sine Labe Virgini/ Mariae,/ et nobis Larga BeneDICTio*. Rukopis č. 21 (Augustus 1727 - 1738), který na něj bezprostředně navazuje, je na první straně již přímo označen jako *Diarium Patris Ministri*. Deník z l. 1714-1727 uložený v knihovně strahovských Premonstrátů (sign. DC III 19, pod kterou je dále citován) patří mezi diáře pořizované rektorem koleje.

¹³ *Consuetudines Collegii Pragensis ad S. Clementem* 1673, NK, XXIII C 101, Pražská lobkovičská knihovna (dále jen *Consuetudines Prag.*)

Věnujme se nejprve „obyčejným všedním“ dnům. Předpisy pro ně specifické jméno neznají, v diáriích jsou nejčastěji také bez zvláštního označení, na některých místech se setkáváme s poznámkou *scholae ordinariae, dies scholarum, scholae tota die* či pouze *scholae*, jež zdůrazňuje, že toho dne probíhalo školní vyučování bez jakýchkoli změn a omezení.¹⁴

O době vstávání i uléhání, podávání jídel a nástupu do škol nás dosti podrobně informuje *Ratio studiorum* z roku 1586. *Generalis distributio horarum* se při udávání časů pro jednotlivé činnosti řídilo nejen potřebami školy a řádu, ale také zvyklostmi zemí, kde jezuité působili. Předpis hovoří o šesti oblastech - *Italia, Gallia, Hispania, Lusitania, Polonia, Germania*. Jejich vymezení není patrně zcela jednoznačné, protože pravděpodobně kombinuje hledisko teritoriální (*Italia, Gallia, Lusitania*) a mocensko-politické, které se týká zejména Germánie, jež zahrnuje nejen německá knížectví, ale také celou říši rakouských Habsburků, tedy i Uhry a Čechy. Časové údaje uvádí *Distributio horarum* podle nejběžnějšího počítání času v dané oblasti. Pro Itálii užívá hodin italských (ve střední Evropě označovaných jako hodiny české), které počítají čas od západu Slunce, pro zbytek Evropy určuje čas podle hodin německých, podle nichž začíná den půlnocí.¹⁵

Jezuitské koleje německé oblasti se probouzely po celý rok velmi brzy - ve čtyři hodiny. I samotným tvůrcům předpisů, kteří byli patrně zvyklí dobu vstávání alespoň částečně přizpůsobovat roční době, jak to bylo běžné v jižních zemích (*Italia, Lusitania, Hispania*), se zdála tato hodina pro zimní období příliš časná. Proto neopomněli připomenout, že tak časně vstávání odpovídá starobylým zvyklostem „německých a francouzských zemí“.¹⁶ Zda i pro českou provincii počátku osmnáctého století platil tento starý zvyk, nebo se doba vstávání ustálila v létě na hodinu čtvrtou a v zimě na hodinu pátou, nevím.

Ranní vyučování trvalo v létě od půl sedmé či sedmi do devíti hodin nebo půl desáté, v zimě měla být výuka o hodinu posunuta. V české provincii se mělo v gramatikálních třídách a poetice celoročně začínat s výukou v sedm hodin, rétoři se učili od půl osmé.¹⁷ Klementinské deníkové zápisy svědčí o dodržování této praxe. Nejzřetelněji na tuto skutečnost poukazuje zápis z pátku 26. ledna 1725: *Pro humanistas I^m signum datum 3 quadrante ad 7*.¹⁸ Nepřímé svědectví mohou podat zápisy ze dnů, kdy se kvůli slavení svátku či přílišné zimě vyučovalo jen do tři čtvrtě na devět, což by odpovídalo jen mírně zkrácené dopolední výuce.¹⁹ Součástí ranního programu byla i účast na mši svaté. *Sacrum primum* určené školám se konalo v Klementinu celý rok, mimo advent,

¹⁴ *Scholae ordinariae*, DPM 20, fol. 151b, st 25. 8. 1723; *dies scholarum*, DPM 21 fol. 11a, pá 7. 11. 1727; *scholae tota die*, fol. 32a, pá 11. 6. 1728; *scholae*, fol. 45a, po 15. 11. 1728.

¹⁵ *Ratio atque Institutio Studiorum, Romae 1586* (dále jen *Ratio Studiorum 1586*), *Generalis distributio horarum* toto anno, MPSP V., s. 156an., MGP 5/II, s. 200an.

¹⁶ *Licet id tempestive nimium videatur, est tamen iuxta vetustissimum morem earum gentium a quo recedi vix potest sine externorum offendiculo*. *Ratio Studiorum 1586, Generalis distributio horarum* toto anno, pozn. B, MPSP V., s. 156-157, MGP 5/II, s. 201.

¹⁷ *Tempus lectionum et exercitativum scholasticarum lectiones humaniorum litterarum usque ad poesim inclusive, inchoantur mane hora 7a rhetorum media octava...* *Consuetudines Provinciae Boemiae*, ARSI, Germ. 128, fol. 64b, p. 123, § 3 *De temporibus Lectionum*.

¹⁸ DPM 20, fol. 176b, pá 26. 1. 1725.

¹⁹ Např.: *...mane finitis 3° quadrante ad nonam lectionibus scholasticis...*, DPM 20, fol. 141a, út 1. 12. 1724; *humaniores scholae ob frigus intensum dimissae hora nona...*, fol. 178a, pá 16. 2. 1725.

v kapli sv. Eligia, a sloužili ho profesori filozofie a toho roku nově vysvěcení řádoví kněží.²⁰ Mše se patrně neúčastnily všechny školy najednou, *Consuetudines* nás sice o různém čase konání bohoslužeb přímo neinformují, můžeme však na tuto praxi usuzovat podle rozdílného času sloužení slavných mší ve dny sváteční. Teologové a filozofové se totiž účastnili zpívané mše již o hodině deváté, sloužené u hlavního oltáře chrámu sv. Salvátora, mše pro nižší školy začínala až o půl desáté, a to buď u postranního oltáře zmíněného kostela²¹ nebo v sousedním chrámu sv. Klimenta.

Oběd - *prandium* - se měl podávat v zimě o půl jedenácté, v létě již v deset hodin, pokud byl den postu, jedlo se až v jedenáct hodin. Česká provincie dávala přednost celoročnímu obědvání v jedenáct hodin, výjimku tvoří svátky, dny odpočinku a doba podzimních prázdnin, kdy se kolej scházela k obědu již po čtvrt na jedenáct.²²

Odpoledne se mělo vyučovat od jedné hodiny do tři čtvrtě na čtyři. Praxe jednotlivých kolejí oblasti Germania se však časem začala lišit, drobné časové posuny ostatně nevyklučovalo ani původní *distributio horarum*.²³ V české provincii trvala odpolední výuka od dvou, resp. půl druhé do čtyř hodin.²⁴ V hornorýnské provincii se v létě učili stejně jako v Čechách, v zimě (od listopadu do začátku postu) ale začínali již v jednu hodinu, aby lépe využili krátkého dne.²⁵

Součástí odpoledního vyučovacího programu bylo ve všedních dnech (mimo soboty) také opakování - *repetitio*. V zimě začínalo půl hodiny po skončení školní výuky, v létě probíhalo během polední přestávky (od hodiny 12. či 13.).

Hlavní denní jídlo - *coena* se připravovalo na půl sedmou večer, výjimku v české provincii opět tvořily podzimní prázdniny, svátky a dny volna, ale také letní vedra (*dies caniculares*), kdy se k jídlu sedalo o čtvrt hodiny dříve.²⁶ Zbýlý čas po večeři věnovali studenti pravděpodobně osobní přípravě do školy. Práci však rozhodně museli ukončit ve tři čtvrtě na devět, kdy se všichni odebrali do ložnic. Od devíti hodin byl již všude klid a ticho, aby studenti i profesori mohli spát alespoň předepsaných sedm hodin.

Popsaný časový rozvrh dne je poměrně schematický a nacházíme v něm dosti dlouhé přestávky. Studenti však tento čas nemohli trávit, jak chtěli. *Ratio studiorum 1599*, které ostatně neobsahuje podrobné *distributio temporum* jako řád starší, totiž mezi povinnostmi prefekta nižších škol uvádí také sestavení jakéhosi ideálního denního časového rozvrhu pro žáky. Měl mimo jiné dbát - s pomocí učitelů a ostatních prefektů - ta

²⁰ *Consuetudines Prag., Diurnae, Sacrum Im, Generales, sacrum scholasticorum*.

²¹ *...finiuntur] media decima, qua a mag[ist]ris ad audiendum sacrum deducuntur studiosi. Consuetudines Provinciae Boemiae, ARSI, Germ. 128, fol. 64b, p. 123, § 3 De temporibus Lectionum; hora 9a sacrum cantatum sub quo Humanistae audiunt sacrum ad aram minorem*, DPM 20, fol. 155b, 11. 11. 1723.

²² *...ad prandium itur hora undecima etiam in Canicularibus, cum fiunt lectiones, ut magistri a scholis redeuntes habeant tempus integrum examinis. Festis autem diebus, et autumnalium vacationum et recreationum itur quadrante post Xam, Consuetudines Provinciae Boemiae, ARSI, Germ. 128, fol. 59a, p. 112, Domestica Distributio Temporum*.

²³ *Horae vera his notantur, ut vel ad amissum servantur, cum possunt, vel ab eis non longe recedatur...* *Ratio Studiorum 1586, Generalis distributio horarum* toto anno, MPSP V., s. 156, MGP 5/II, s. 201.

²⁴ *Pomeridianis horis inferiorum lectiones inchoantur] media 2a, [finiuntur] Rhetorum 2a, finiuntur 4a. Consuetudines Provinciae Boemiae, ARSI, Germ. 128, fol. 64b, p. 123, § 3 De temporibus Lectionum*.

²⁵ *Consuetudines Provinciae Rheni Superioris communes per R. P. Joannem Bertoldum Visitatorem ordinatae a. 1664* (dále jen *Consuetudines Rhen. Sup.*), VII De scholis, *Consuetudines inferiorum classium*, § 2, p. 40-1, MGP, 9/III, s. 396.

²⁶ *...tunc (festis diebus, et autumnalium vacationum et recreationum) itur ad caenam etiam in Canicularibus, quadrante primo post 6am alijs vero temporibus ordinarie media septima...* *Consuetudines Provinciae Boemiae, ARSI, Germ. 128, fol. 59a, p. 112, Domestica Distributio Temporum*.

ké na to, aby nejen řádoví studenti, alumni a žáci bydlící v konviktu, ale i ti, kteří docházeli do školy z domova, nezanedbávali samostudium.²⁷

Z časového rozvrhu je zřejmé, že dopolední i odpolední vyučování nižších tříd až po poetiku trvalo dvě a půl hodiny, rétoři trávili ve škole vždy o půlhodinu méně. Vlastní výuka byla dělena na hodinové, popř. půlhodinové celky. Jaká byla jejich náplň v jednotlivých třídách ve čtyřech „všedních“ dnech týdne nám nejlépe ozřejmí tabulka v příloze 1.

Trochu jinak probíhalo vyučování v sobotu, kdy byla většina času věnována opakování. V gramatikálních třídách žáci celou první hodinu předříkávali probranou gramatiku celého týdne, druhou hodinu se učitel vracel k probrané látce, v poslední půlhodině se procvičovalo nebo soutěžilo. Odpolední výuka vypadala podobně, pouze se v první hodině vedle gramatiky recitoval i katechismus, závěrečná půlhodina patřila buď výkladu základů víry nebo exhortaci. V sobotní výuce poetů se objevuje nový prvek *declamatio* (deklamace) nebo *praelectio* (předčítání)²⁸ někoho ze studentů. Ta se odehrávala v poslední půlhodině dopoledního vyučování a byla střídána poslechem deklamace rétorů nebo soutěžením. V rétorice se po krátkém opakování četly básně či dějiny, druhou hodinu měl deklamaci nebo *praelectio* jeden ze studentů nebo šla třída poslouchat deklamaci poetů, popř. mohla tuto hodinu věnovat soutěžení. Po obědě se rozebírala poezie a opakovala řečtina.²⁹

V podvečer se všichni studenti všech jezuitských škol ve třídě či v chrámu modlili *loretánskou litanii*. Klementinum tímto způsobem Pannu Marii ctilo o půl čtvrté, patrně v jednom z kostelů.³⁰ V postu - počínaje středou popeleční a konče středou svatého týdne - se ve čtyři hodiny celá akademie shromažďovala v chrámu k *Miserere*. Po skončení této kající pobožnosti zůstávali studenti v kostele tiše klečeti a modlili se pětkrát nebo sedmkrát Otče náš a Zdrávas Maria, aby získali postní odpustky.³¹

Ve struktuře školního roku měly samozřejmě své místo i **prázdniny a volné či odpočinkové dny**. Jejich začlenění do běhu roku ovlivňovaly nejen přímé potřeby školy, ale také průběh církevního roku.

Podívejme se tedy podrobněji na dny či týdny, které jsou označovány *recreatio, vacantia, vacationes, dies caniculares*.

Vacationes autumnales se podobaly našim „letním“ prázdninám. Žáci však školu neopouštěli na horké letní měsíce, ale jak samo označení napovídá, odcházeli domů trávit podzim (září, říjen). Prázdniny také nedosahovaly, nebo alespoň neměly dosahovat, délky dvou měsíců. Podle *Ratio studiorum* (1599) trvaly prázdniny rétorů měsíc, poetů tři týdny, syntaxistů dva a ti mladší měli volno pouze týden.³²

²⁷ Ratio Studiorum 1599, Regulae Praefecti Studiorum inferiorum, § 30, MPSI V., s. 408, MGP 5/II, s. 364.

²⁸ O deklamacích a jiných školních scénických akcích podrobněji L. Kupcová, Jezuitské divadlo v Klementinu v třicátých letech 18. století, diplomová práce obhájená na FF UK 1974; K. Bobková, Divadlo v klementinském gymnáziu ve dvacátých letech 18. století, diplomová práce obhájená na FF UK 1995.

²⁹ Rozvrh školního vyučování je sestaven na základě následujících předpisů: Ratio Studiorum 1599, Regulae professoris infimae classis grammaticae, § 2 Diversio temporis, MPSI V., s. 439-442, MGP 5/II, s. 442-446, Regulae professoris mediae classis grammaticae, § 2 Diversio temporis, MPSI V., s. 437-439, MGP 5/II, s. 436-438, Regulae professoris supremae classis grammaticae, § 2 Diversio temporis, MPSI V., s. 434-436, MGP 5/II, s. 426-428, Regulae professoris humanitatis, § 2 Diversio temporis, MPSI V., s. 430-433, MGP 5/II, s. 416-418, Regulae professoris rhetoricae, § 2 Diversio temporis, MPSI V., s. 424-430, MGP 5/II, s. 400-402.

³⁰ Ratio Studiorum, Regulae communes Professoribus classium inferiorum, 9, MPSI V., s. 405, MGP 5/II, s. 380, Consuetudines Prag., Diei sabbato.

³¹ Consuetudines Prag., Festa mobilia mensis Martii, Dies cinerum et Quadragesima in genere.

³² Ratio Studiorum 1599, Regulae Praepositi Provincialis, 37, § 1, MPSI V., s. 365, MGP 5/II, s. 264.

Každá provincie, a někdy i kolej, ale měla vlastní odlišnou praxi. Hornorýnská provincie k roku 1664 držela prázdniny od 21. září (sv. Matouše) do 11. listopadu (sv. Martina),³³ v provincii sousední - dolnorýnské - byly školy uzavřeny mezi svátkem sv. Michala (29. září) a svátkem Všech svatých (1. listopadu).³⁴ Vídeňskou akademii opouštěli gymnazisté postupně mezi 9. a 21. zářím, vraceli se patrně spolu se studenty vyšších tříd 3. listopadu.³⁵ Hornoněmecká gymnázia, podobně jako v Mnichově studenti vyšších tříd, končila s výukou o svátku Narození Panny Marie (8. září) a do školy se studenti navraceli na sv. Lukáše (18. října).³⁶ V české provincii začínala výuka na sv. Lukáše, končit měla pro rétory o svátku sv. Matouše (21. září) a pro ostatní o svátku sv. Václava (28. září).³⁷

Klementinum se řídilo podobnými zásadami jako rakouská provincie. Žáci rovněž neodcházeli domů najednou, rétoři zakončili studia kolem 7. září, ostatní třídy školu opouštěly o něco později - 18., 20.³⁸ či 27. září³⁹ se školy uzavíraly. Těm nejmladším zvon oznamoval začátek nového školního roku o svátku sv. Lukáše (18. října), kdy měli první, jen dopolední výuku,⁴⁰ všichni ostatní až po syntaxisty nastupovali do školy během dalších dvou dnů.⁴¹ Přestože v nejnižších třídách se již vyučovalo, v ostatních částech koleje se ještě uklízelo, opravovaly se lavice, okna apod.,⁴² aby bylo vše připraveno před svátkem Všech Svatých (1.11.).⁴³ První všední den po svátku Všech věrných zemřelých,⁴⁴ tedy 3. či 4. listopadu totiž začínal školní rok na celé klementinské akademii. Tento den, tzv. *renovatio (instauratio) scholarum (studiorum)* začínal čtvrt hodinovým zvoněním před sedmou hodinou. Podruhé zazněl zvon v půl osmé a zval k promoci teologů a filozofů. V devět hodin se žáci nižších tříd sešli v chrámu sv. Salvátora ke zpívané mši svaté, sloužené patrně ke cti sv. Ignáce. Odpoledne pak měli volno s povinností opustit kolej (*vacantia et exitus*).⁴⁵

³³ Consuetudines Rhen. Sup., VIII De recreationibus et vacationibus, § 14, p. 43, MGP 9/III, s. 399.

³⁴ Consuetudines Provinciae Rheni Inferioris a. 1704 (dále jen Consuetudines Rhen. Inf.), VI. De iis quae ad Scholas referuntur, § 3-4, MGP 9/III, s. 409.

³⁵ Forma et Ratio Gubernandi Academiis et Studia Generalia S. J. in Provincia Austriae, (dále jen Forma et Ratio Austr.) 1658, Pars tertia, Cap. XII. De Ordinariis Vacationibus, fol. 27a, MGP 9/III, s. 385.

³⁶ Consuetudines Provinciae Germaniae Superioris S. I. Anno 1693, (dále jen Consuetudines Germ. Sup.), IV. Consuetudines Scholasticae, 21, p. 43, MGP 9/III, s. 406; Ratio Studiorum superiorum recognita Monachii a. 1648, MGP 9/III, s. 263.

³⁷ Tempore autumnali rhetorum vacationes inchoantur festo S. Mathei, caeterarum classium a festo S. Wenceslai, durant uero usque ad festum S. Lucae, postridie eius diei in omnibus scholis resumuntur lectio- nes. Consuetudines provinciae Boemiae, ARSI, Germ. 128, fol. 65a, p. 124, § 4 Tempus Vacationum[m].

³⁸ Hodie cum examine parvistarum clausae sunt scholae. DPM 20, fol. 167b, po 18. 9. 1724 fol. 137a, b, 14. 9. 1722, f 214a 14. 9. 1726; Mane absoluto examine parvistarum finite sunt scholae humanistarum., fol. 7b, 20. 9. 1727.

³⁹ Consuetudines Prag., September, 27. SS Cosmae et Damiani: Non pulsatur amplius ad scholas usque ad S. Lucae festum..

⁴⁰ Consuetudines Prag. (October, 18. S. Lucae) hovoří o parvistech, DPM pro rok 1727 (DPM 21, fol. 9b) o principistech a parvistech, pro rok 1726 (DPM 20, fol. 215b) o rudimentalistech tj. mladších principistech, pro rok 1724 (DPM 20, fol. 170a) sice nespecifikuje třídy, ale uvádí odpolední volno.

⁴¹ Consuetudines Prag., October, 18. S. Lucae.

⁴² Consuetudines Prag., October, 18. S. Lucae, 25. SS. Ursulae et Virginum Martyrarum: Curentur scamna pro scholis, si quis eorum sit defectus. Communes mensisscamna an sint suspicientia an fracta, videantur, fenestrae, formaces, etc.

⁴³ Consuetudines Prag., October, 31. Vigilia festi Omnium Sanctorum: Sint iam scholae mundatae et reparatae.

⁴⁴ Pokud bylo 2. 11. v neděli jako r. 1721, svátek se přesouval na pondělí a škola začínala až v úterý. DPM 20, fol. 125a.

⁴⁵ Consuetudines Prag., 3. Novembris; DPM 20, fol. 113b, 125a, 140a, 155a, 171a, 194b, 216b. O mši o sv. Ignáci se hovoří konkrétně jen v r. 1727 (DPM 21, fol. 10b).

K prázdninám delším - *Vacationes longiores*⁴⁶ - patřily ještě prázdniny vánoční (*Natalitiae*), které začínaly odpoledne 24. (popř. 23.) prosince a trvaly do svátku Neviňátek včetně (28. prosince) a prázdniny velikonoční (*Paschales*), kdy gymnazisté nechodili do školy počínaje odpolední výukou středy Svátého týdne a do lavic opět zasedli až za týden, tj. ve středu v oktávu velikonočním. K církevním svátkům se vztahovaly i všeobecně předepsané volné dny „masopustní“ (neděle Masopustní - dopoledne Popeleční středy), „svatodušní“ (odpoledne v předvečer Letnic - úterý po Letnicích).⁴⁷

Další pojmy, se kterými se v jezuitských předpisech setkáváme, jsou *recreatio* a *vacantia*.⁴⁸ Označovaly celodenní či odpolední, více či méně organizovaný odpočinek žáků.

Studenti jezuitských gymnázií chodili do školy pět dnů v týdnu, tedy stejně dlouho jako dnešní gymnazisté. Protože ale bylo dovoleno vyučovat maximálně čtyři dny po sobě, stanovovaly předpisy ještě druhý odpočinkový den (*recreatio hebdomadaria*) mimo neděli. Většinou jím byl čtvrtek, popř. středa. Tento ideální stav sice dosti silně „nařušovaly“ církevní svátky, ale i s tímto problémem si tvůrci předpisů dovedli velmi obratně poradit. Pokud připadly dva svátky na jeden týden, nedával se studentům den odpočinku, výjimečně pak mohl být udělen v tom případě, kdy svátečními dny bylo pondělí a sobota. Byl-li v týdnu slaven jeden svátek a padl na středu či čtvrtek, stával se tento den odpočinkovým, padl-li svátek na pondělí či sobotu, byla dnem odpočinku středa, a konečně bylo-li svátkem úterý nebo pátek, mohl být na tento den určen odpočinek, pokud se po mši nekázalo a den se zdál vhodný, jinak *recreatio* připadla na čtvrtek nebo středu.⁴⁹

Jak vypadal den označený *recreatio*, můžeme poznat jen v hrubých rysech. *Ratio studiorum* předepisuje pro tento den rétorům jeden a půl hodiny výuky, ostatním pak celé dvě hodiny,⁵⁰ což představuje téměř celé běžné dopolední vyučování. Proto patrně diária tyto dny označují jako *recreatio dimidia die*.⁵¹ Zda se školní lavice plnily v obvyklou dobu či později, patrně záleželo na praxi koleje. Na příklad studenty gymnázií hornoněmecké provincie (1737) zval zvon do školy o hodinu později, než obvykle.⁵² Jak tomu bylo v Klementinu, můžeme jen odhadovat. Pomoci nám mohou údaje pro sváteční dny, kdy byl dán odpočinek. Studenti se podle Zvyklostí účastnili mše svaté v půl

⁴⁶ Toto označení nacházíme v *Ratio Studiorum superiorum recognita Monachii a. 1648*, MGP 9/III, s. 263.

⁴⁷ *Ratio Studiorum*, 1599, *Regulae Praepositi Provincialis*, 37, § 3, 5, MPSI V., s. 365, MGP 5/II, s. 264. Vánoční prázdniny: Již 23. prosince odpoledne měli žáci roku 1724 (DPM 20, fol. 174a) volno, protože vigilie Narození Páně se slavila v neděli. Začátek volna stanovený na 24. prosinec býval dodržován - DPM 21 fol. 15b; 24. 12. středa - *scholae altiores vacant...hora 9 exitus humanistarum* - udělování celodenního volna 28. prosince patrně nebylo pravidlem - DPM 20, fol. 174b; 28. 12. čtvrtek *...fuit pro humanioribus a prandii vacantia*. Velikonoční prázdniny: *Exeunt hodie humaniores hora 9...A meridie vacatur a scholis humanioribus, et deinceps usque ad feriam 3 Paschalis inclusive*, *Consuetudines, Festa mobilia mensis Martii, dies Mercurii post Palmarum*.

⁴⁸ *Ratio Studiorum* užívá pouze pojmu *vacantia*, ostatní rozlišení jejich významů však není vždy možné. Obě totiž označují v podstatě též jev, pouze se na něj dívají z různých pohledů: *vacantia* zdůrazňuje volno ve škole, *recreatio* pak, že čas je určen k nabrání nových sil.

⁴⁹ *Ratio Studiorum* 1599, *Regulae Praepositi Provincialis*, 37, § 10, MPSI V., s. 365, MGP 5/II, s. 266.

⁵⁰ *Ibidem* § 11, MPSI V., s. 365, MGP 5/II, s. 266.

⁵¹ Písaři diářů však při zaznamenávání chodu školy neuvádějí vždy délku (např. *recreatio tota die pro omnibus scholis* nebo *pro altioribus recreatio tota, pro inferioribus dimidia die*) odpočinku a spokojí se pouhým konstatováním: *Recreatio*.

⁵² *Tagesordnung für die Gymnasien der oberdeutschen Provinz 1737* (Kropf, *Ratio et via*, p. 46-59), MGP 16/IV, s. 60-68.

desáté. Tudíž výuka musela končit kolem deváté hodiny.⁵³ A aby se nekrátily předepsané dvě hodiny, muselo se s vyučováním začít v sedm hodin, což byla doba obvyklá.

Náplň výuky ve dnech odpočinku byla pochopitelně jiná, než ve všední dny. Rétoři měli vykládat nějaké dílo historické či básnické,⁵⁴ místo spisu historického mohli číst i emblemata, stati o římských reáliích či literatuře apod.⁵⁵ Vyučování poetů se dělilo na dvě části. V první hodině studenti zpaměti recitovali to, co se na minulé hodině předčítalo. V druhé hodině se četly epigramy, ódy či elegie nebo něco z třetí knihy učebnice rétoriky Cypriána Soareze⁵⁶ (zejména pasáže o tropech a figurách), bylo možné také vykládat chria či protogymnasmata či je psát a konečně i v tomto umění soutěžit.⁵⁷ Pro nižší třídy předpis náplň výuky přesně neurčuje. Tento čas mohl být patrně podle potřeby věnován buď četbě historických děl (Caesar) či opakování.

Dny, na které kolej určila celodenní odpočinek, jsou označovány *dies recreationis, quando tota die vacatur*,⁵⁸ podobný nebo dokonce totožný význam mohly mít i obraty *recreatio et exitus a recreatio tota die* používané v klementinských diářiích. Celodenní volno povolovalo *Ratio studiorum* jen pro letní měsíce,⁵⁹ v Klementinu se s ním však setkáváme během celého roku. Pro den či části dne, kdy se nevyučovalo, se užíval též pojem *vacantia*, jež patrně označuje úplné volno. Rozdíl mezi pojmy *recreatio et exitus a vacantia et exitus, recreatio tota die a vacantia tota die, post meridie vacantia a recreatio dimidia die*, nejsou však zcela zřejmé. Diária obrátů s pojmem *recreatio* užívají většinou pro pravidelné odpočinkové dny, spojení se slovem *vacantia* pro mimořádné úlevy od školních povinností.

Příležitosti, při kterých bylo uděleno volno, byly skutečně rozmanité. Zvláště významnými událostmi byly návštěvy významných osobností. Mimořádnou byla pro klementinskou kolej jistě návštěva císařovny Alžběty Kristýny v květnu 1721. Panovnice přišla do Klementina poprvé kolem sedmé hodiny večerní ve čtvrtek 15. května (*dies recreationis*) a pobývala zde celý pátek, kdy měly všechny třídy celodenní volno (*vacantia*), aby se otcové mohli věnovat vzácným hostům a možná i proto, aby byl v budovách škol klid a ticho.⁶⁰ Nevyučovalo se ani v sobotu 17. května, *quia nemo heri... comparuit propter curiositatem videndi abeuntem imperatricem*.⁶¹

Zavítal-li do Klementina otec provinciál, bývala rušena odpolední výuka (1. března 1725).⁶² Půldenní volno dostávali studenti nejvyšších, popř. všech tříd gymnázia v těch dnech, které byly důležité pro život pražské univerzity.

⁵³ *Consuetudines Prag., Generales* p. 1, *Sacrum cantatum*.

⁵⁴ *Ratio Studiorum* 1599, *Regulae Professoris Rhetoricae*, 2, MPSI V., s. 425, MGP 5/II, s. 402.

⁵⁵ *Praelectio die vacationis - 15. Eruditionis causa die vacationis pro historico et poeta liceat interdum alia magis recondita proferre, ut hieroglyphica, ut emblemata, ut questiones ad artificium poeticum spectantes, de epigramate, epitaphio, ode, elegia, epopeia, tragoedia; ut de senatu romano, de atheniensi, de utriusque gentis militia; ut de hortensi, vestiaria, de triclinio, de triumpho, de sibyllis et aliis generis eiusdem, modice tamen*. *Ratio Studiorum* 1599, *Regulae Professoris Rhetoricae*, 2, MPSI V., s. 427-428, MGP 5/II, s. 410.

⁵⁶ Cyprian Soarez S. J. *De arte rhetorica libri tres ex Aristotele, Cicerone et Quintiliano deprompti*, Romae, 1585.

⁵⁷ *Ratio Studiorum* 1599, *Regulae Professoris Humanitatis*, 2, MPSI V., s. 430-431, MGP 5/II, s. 418.

⁵⁸ *Consuetudines Rhen. Sup., VIII De recreationibus et vacationibus*, 2, p. 42, MGP 9/III, s. 398.

⁵⁹ *Ratio Studiorum* 1599, *Regulae Praepositi Provincialis*, 37, § 11, MPSI V., s. 365, MGP 5/II, s. 266.

⁶⁰ DPM 20, fol. 119b, 15., 16. 5. 1721.

⁶¹ DC II 19, 17. 5. 1721.

⁶² DPM 20, fol. 178b, 1. 3. 1725: *...a meridie propter adventum R. P. Provincialis vacantia et exitus...*

Rétoři a poeti bývali přítomni promulgaci nového rektora univerzity, jež se konala od devíti hodin v Týnském chrámu.⁶³ Rétoři a poeti a někdy i jejich mladší spolužáci mívali volno při promociích bakalářů, magistrů či doktorů jednotlivých fakult.⁶⁴

Někdy docházelo k více či méně nahodilému udělení volna (*vacantiae per accidem*), které se však většinou nevztahovalo na gramatikální třídy. Jak často bylo takto volno udělováno, zjistit nelze, spolehlivě tuto praxi dosvědčuje jen zápis v diáři rektora k 29. lednu 1721.⁶⁵ Kromě tohoto nacházíme v denících poměrně dosti zápisů, které sice znamenávají volno, ale ani o důvodech udělení ani rozsahu jeho uplatnění nevypovídají nic. Zda se jednalo o vložení volného dne či odpoledne dle potřeby a situace, nebo zda se výuka rušila podle nějakých pravidel, které neznáme, či z určitých příčin, jež nejsme dnes schopni postihnout, nelze rozhodnout.⁶⁶

Podívejme se nyní na pojem *exitus*. Shrnuje v sobě patrně význam slovního spojení *exeundum deambulatum*, tedy povinnost odejít na procházku.⁶⁷ V dnech úplného volna profesori i žáci opouštěli kolej, v létě v půl šesté či po šesté hodině a v zimě po rozednění. Ti, kteří neodešli, měli do osmi popř. devíti hodin zachovávat ticho.⁶⁸ Týkala-li se tato praxe opravdu staroměstského gymnázia, nelze sice prokázat žádným ustanovením určeným přímo pro nižší školy, ale pojem *scholastici* použitý ve Zvyklostech na místě, kde je zmiňována povinnost opustit kolej, na gymnaziální třídy vztáhnout můžeme, jak to dokládají Zvyklosti hornorýnské provincie.⁶⁹ Povinnost odejít na procházku mohli mít studenti samozřejmě i ve dnech s dopolední výukou.

Procházet se žáci mohli patrně volně, buď jednotlivě či v malých skupinách (*non licet plures convenire*), ale opravdu jen procházet, jak o tom svědčí Zvyklosti hornoněmecké provincie. Ty totiž zakazují běhat, poskakovat, klouzat se, lézt po stromech, žáci nesměli zápasit (prát se?) a hrát míčové hry ani mezi sebou ani s nikým jiným. Aby mohli vstoupit do zahrad či vinic nebo jít na návštěvu k někomu do domu či do nějakého kláštera, potřebovali zvláštní dovození superiora.⁷⁰

Klementinské Zvyklosti sice neobsahují takovýto předpis (je možné, že bychom jej našli v materiálech týkajících se konviktu sv. Bartoloměje), ale můžeme předpokládat, že staroměstští jezuité dbali o slušné chování svých chovanců se stejnou přísností, jako jejich němečtí kolegové.

⁶³ DPM 20, fol. 161b, so 13. 5. 1724: *mane in Teyn promotio novi rectoris magnifici, ideoque a meridie vacantia*. DPM 20, fol. 218a, so 16. 11. 1727: *mane scholae ordinariae altiorum, rhetorum et poetarum erat usque ad 3 quadrante ad 9. 3 quadrante exitus propter promulgationem novi rectoris magnifici. Frequentantur tamen scholae a syntaxi usque ad parvam scholam*.

⁶⁴ Tento důvod udělování volna je poměrně častý, proto jsem považovala za lepší uvést všechny případy jeho výskytu pouze v tabulce, kde jsou označeny zkratkou pmD a poznámkou 6.

⁶⁵ DC II 19, 29. 1. 1721.

⁶⁶ Volno, jehož důvod udělení není jasný, je v tabulkách označeno poznámkou 47.

⁶⁷ Consuetudines Rhen. Sup., VIII De recreationibus et vacationibus, 2, p. 42, MGP 9/III, s. 398.

⁶⁸ *Neque non licet ulli scholastico domi manere sine licentia R. P. Rectoris, nisi hic eam P[atr]i Ministro permitteret concedendam*, Consuetudines Prag., Generales p. 2, exitus ad recreationem; *Datur pro nostris professoribus et discipulis signum ad exeundum hora 6. post sacrum auditum aestate, hyeme quando sufficiens est lumen, illis, qui non exeunt dato signo, ante 8m licitum non est colloqui*. Consuetudines Rhen. Sup., VIII De recreationibus et vacationibus, § 2, p. 42, MGP 9/III, s. 398; *In vacationibus est recreatio... Pulsatur hora post 6tam in aestate in hieme ubi diluxit*, Consuetudines Prag., communes diei Martis; *silentium servatum est ad horam 9 usque*. Consuetudines Prag., generales p. 1, Colloquium; DPM 20, fol. 146b, čt 29. 4. 1723: *recreatio tota die, pulsatum fuit pro exitu dimidia 6ta*.

⁶⁹ viz pozn. 67

⁷⁰ Consuetudines Germ. Sup., IV. Consuetudines Scholasticae, 16, p. 42, MGP 9/III, s. 406.

Čas návratu do kolejie či konviktu předpisy obecně nestanovují, vyplýval z časového rozvrhu jednotlivých dní, popř. průběhu církevního roku.

Opakování jazyka řeckého a hebrejského - *repetitio linguarum*, jehož se mohli účastnit i poeti a rétoři, bylo pravidelnou součástí odpočinkových dní, ve dnech volna jeho konání záleželo na přání rektora.⁷¹ Byl-li odpočinek či volno stanoveno na dva dny během jednoho týdne, probíhala jazyková cvičení pouze v jednom z nich.⁷² K vynechání opakování jazyků docházelo jen výjimečně. Příčinou byla buď nepřítomnost vyučujícího, malý počet zájemců nebo nepřipravenost studentů či dokonce pedagogů.⁷³ Cvičení začínala v pět, popř. v šest hodin, v postu po Miserere.⁷⁴ Z toho vyplývá, že studenti se vraceli do kolejie před pátou, resp. šestou hodinou, v postu pak před tři čtvrtě na čtyři.

Důvody návratu do kolejie mohly být i jiné. Pokud měli studenti celodenní odpočinek v zimních měsících, chodili se do kolejie naobědvat.⁷⁵ Byl-li pak dán v Klementinu odpočinek s povinností opustit kolej v den sváteční, vraceli se studenti do kolejie na mši.⁷⁶

Doba návratu do kolejie nemusela být vždy vázána na nějakou další odpolední či večerní povinnost. Mohla být tedy prostě na určitou hodinu stanovena, jako ve čtvrtek 3. srpna 1724, kdy zvon ukončil odpočinek v půl osmé, nebo 26. srpna 1728, kdy se studenti vraceli ze zahrady o čtvrt hodiny dříve.⁷⁷

Povinnost jít na procházku se pochopitelně nevztahovala na dny, kdy přšelo či sněžilo, či bylo počasí jinak nepříznivé.⁷⁸ Studenti zůstávali doma a mohli si spolu povídat - dopoledne od devíti do desíti hodin a odpoledne mezi třetí a pátou hodinou.⁷⁹ Na procházku bylo možné odejít i po obědě, pokud se počasí umoudřilo. Pokud ne, bavili se žáci různými „slušnými“ hrami.⁸⁰ Tento druh zábavy byl ostatně povolen v jezuitských kolejích vždy, byla-li vyhlášena doba odpočinku. Za hry vhodné (*ludos honestos*), které je možno provozovat ve vymezených prostorách kolejie, konviktu, semináře popř. zahrady, byly pokládány: *lusus pilae palmariae, disci, sphaerularum ad annulum jactarum et ad pyramides ligneas*.⁸¹ Na místech, kam nebylo zvenčí vidět, se povolovalo

⁷¹ Consuetudines Prag., Generales, Repetitio linguarum.

⁷² Např.: úterý 14. 1. 1727: *recreatio pro altioribus tota dimidia die pro humanioribus. Hora sexta repetitio et exercitio linguarum*. čtvrtek 16. 1. 1727: *tota die recreatio pro omnibus scholis...nulla repetitio linguarum*, DPM 20, fol. 226a.

⁷³ DPM 20, fol. 203a, út 2. 4. 1726: *...hora 6 pulsatum pro repetitione linguarum, quam omittendam praetenduntur metaphysici in suae graecae, ad hebraeae quatuor solum comparaverunt, et hi post unum quadrantem discesserunt, quod ipse professor non comparuit*.

⁷⁴ DPM 21, fol. 13a, st 26. 11. 1727: *dies recreationis. hora 5. repetitio linguarum*, DPM 20, fol. 226a, út 14. 1. 1727: *...hora 6 repetitio et exercitio linguarum*, fol. 203a, út 2. 4. 1726: *...hora 6a pulsatum pro repetitione linguarum...*

⁷⁵ DPM 20, fol. 173b, st 13. 12. 1724: *Recreatio tota die pro omnibus. Exitus mane et a prandio*.

⁷⁶ 5. února 1728 Festum Trium Martyrum Japoniensium: *Recreatio et exitus ad libitum cum ordinario redeundi ad s. Salvatorem hora 9*, DPM 21, fol. 19a.

⁷⁷ DPM 20, fol. 165b, čt 3. 8. 1724: *Recreatio tota die pro omnibus scholis. Dimidia 8 pulsatum pro reditu*. DPM 21, fol. 39b, čt 26. 8. 1728.

⁷⁸ Consuetudines Rhen. Sup., VIII De recreationibus et vacationibus, § 3, p. 42, MGP 9/III, s. 398.

⁷⁹ Consuetudines Prag., Communes diei Martis. Consuetudines Prag., c. generales p. 1, Colloquium.

⁸⁰ *Cum vero ludendi facultas dabitur. Ludis honestis, vel deambulatoribus vel confabulationibus litterariis sese oblectabunt*. Schulregeln der Ges. Jesu spätestens um das J. 1560-61, C. Scholasticae quaedam constitutiones ad christianam iuventutem pietatis ac litterarum studijs facilius promovendam collectae, fol. 84a/b, MGP 2/I, s. 171.

⁸¹ Fünf kleinere Anordnungen des h. Franz Borgia für Konvikte, 1568, MGP 2/I, s. 402.

hrát: *lusus latruncolorum et globulorum in tabula longa, vel eburneorum ad annulum et portam (Billard), vel ligneorum majorum ad annullum ferreum*.⁸² Klementinské Zvyklosti dovolují v době odpočinku hrát hru zvanou *Tabula viridis*.⁸³ Ke hrám tohoto typu sami jezuité nakupovali náčiní.⁸⁴ Ve školním prostředí byly pochopitelně zakázány všechny hazardní hry, ať už to byly kostky či karty.⁸⁵ Na den odpočinku mohl také rektor koleje určit konání akademie jedné z gymnaziálních tříd.⁸⁶

Trochu jinak prožívali žáci volné dny v létě. Jak již bylo připomenuto, předpisovalo *Ratio studiorum* počínaje červnem celodenní odpočinek. Zvyklosti jednotlivých provincií však tento předpis interpretují jako přidání jednoho volného dne navíc a to již počínaje květnem.⁸⁷

Recreatio trávili studenti na zahradě, odtud označení *recreatio hortensis*. Klementinská kolej měla zahradu na levém břehu Vltavy.⁸⁸ Na této zahradě bylo nejen dostatek prostoru pro odpočinek, ale i kostel zasvěcený sv. Michalu,⁸⁹ ve kterém se pro studenty sloužily i slavné mše,⁹⁰ a patrně i budova, kde se připravovalo či alespoň podávalo jídlo.⁹¹ Bylo-li deštivé počasí, vše se přesouvalo zpět do koleje.⁹² Podobně mohla stolování na zahradě bránit také večerní pobožnost nebo disputace některého váženého studenta.⁹³ Jezuitské školní předpisy pamatovaly i na vliv počasí na soustředěnost studentů při práci ve škole. Svědčí o tom úpravy délky denního vyučování během tzv. Psích dní (*dies caniculares*). Tyto nejteplejší dny roku dostaly svůj název podle souhvězdí Velké-

⁸² ...permittitur nostris lusus...in praedijs aut locis a conspectu externorum remotis, Consuetudines Ger. Sup., IV. Consuetudines Scholasticae, § 17, p. 42, MGP 9/III, s. 406.

⁸³ In tabula viridi non licet domi ludere, nisi die recreationis, tempore recreationis et temporibus concessis ab hora 9 usque ad 10 et a meridie a 3 usque ad 5 vacationum tempore. Consuetudines Prag., generales p. 2, Tabula viridis.

⁸⁴ Quodsi fuerit opus instrumentis ad ludendum, ea scholae pecunia curabit emi. Schulregeln der Ges. Jesu spätestens um das J. 1560-61, A. Constitutiones ad solum scholae praefectum peculiariter pertinentes, fol. 80a, MGP 2/I, s. 156.

⁸⁵ viz pozn. 82.

⁸⁶ Slovem *academia* se v *Ratione Studiorum* (*Ratio Studiorum*, 1599, *Regulae Academiae Rhetorum et Humanistarum*, § 1, MPSI V., s. 452-453, MGP 5/II, s. 474) rozumělo shromáždění vybraných studentů, kteří se scházeli k pobožnostem a zejména k procvičování a rozšiřování školních znalostí. Na gymnáziu měly existovat dvě takové akademie, jedna byla určena pro poety a rétory, druhá pro žáky gramatikálních tříd. Akademici se měli scházet v neděli nebo, určil-li rektor, v den volna. Činnost akademií vrcholila veřejnými vystoupeními ve formě declamace, praelectionis, concertationis apod., při nichž bývali nejlepší studenti odměňováni. Pojem akademie se pochopitelně záhy stal také označením pro ona vystoupení a tento význam posléze převážil nad označením společenství. Akademii pak byla zvána v české provincii všechna poloveřejná vystoupení žáků gramatikálních tříd. V klementinském gymnáziu probíhaly akademie od ledna do března, přičemž produkce se konaly v jednotlivých třídách s přibližně měsíčním odstupem. Sérii vystoupení zahajovala vždy produkce syntaxistů, po ní v následujících dnech a týdnech deklamovali postupně třídy nižší.

⁸⁷ *Maio datur una die tota recreatio omnibus classibus praeter ordinariam*. Consuetudines Rhen. Sup., VIII De recreationibus et vacationibus, § 5, p. 42, ed.: MGP 9/III, s. 398 *Initio Maji commoda hebdomada datur bis recreatio*. Consuetudines Prag., 1. Maji, SS. Filippi et Jacobi.

⁸⁸ DC II 19, 1723 září, místo určuje: *hortus ad Moldaviam*. Jednalo se o pozemek někde v místech dnešní Strakovy akademie. A. Fechtncrová, *Rectores collegiorum Societatis Iesu in Bohemia, Moravia ac Silesia usque ad annum MDCCCLXXIII iacentum I-II, Praeae 1993*, s. 13.

⁸⁹ DPM 20, fol. 133b, 7. 5. 1722: *lauretana litania in hortensi sancti Michaelis templo*.

⁹⁰ 7. 8. 1721: *Recreatio cum cantato sacro in horto*, DPM 20, fol. 122a.

⁹¹ DC II 19, čl 19. 6. 1721: *Recreatio...comedimus in horto*.

⁹² *...ab auram pluviam duplex hortense in domestico suscipimus refectorio*, DPM 21, fol. 37b, st 11. 8. 1728, fol. 164a, 11. 7. 1723: *duplex hortense ab auram pluviam domi datum est*.

⁹³ *Tota die recreatio, sed non est commestum in horto propter devotionem vespertinam*, DPM 20, fol. 148b, čl 3. 6. 1723, *non comedimus in horto propter disputationem comitis Waldstein*, DPM 20, fol. 208a, út 8. 6. 1726.

ho Psa, ve kterém se Slunce v té době nachází. Jejich stanovení a trvání se však neřídilo zmíněným astronomickým jevem, ale záleželo na praxi každé provincie, popř. i koleje. V provincii rakouské se setkáváme hned se dvěma termíny: ve Vídni trvaly *dies caniculares* od 15. července do 15. srpna, v Trnavě a Košicích od 22. července do konce školního roku.⁹⁴ V hornorýnské provincii začínaly Psí dny rovněž 22. července, ale byly mnohem kratší a končily již o svátku Nanebevzetí Panny Marie (15. srpna).⁹⁵ V sousední dolnorýnské provincii byl jejich počátek stanoven také na svátek sv. Máří Magdalény, avšak o poskytnutí úlev pro nižší školy rozhodl superior jen tehdy, nastala-li opravdu velká vedra.⁹⁶ Ve Zvyklostech hornoněmecké provincie se s pojmem *dies caniculares* vůbec nesetkáváme. Nacházíme zde ale ustanovení o zavedení volného úterý (kromě pravidelného čtvrtku) mezi 13. červencem a 10. srpnem, jež by mohlo být považováno za alternativní opatření k úlevám Psích dní.⁹⁷ V Klementinu vyhlášoval školský prefekt, děkani fakult či profesori začátek Psích dní o svátku sv. Máří Magdaleny (22. července), konec pak o svátku sv. Bartoloměje (24. srpna).⁹⁸

Horké dny přinášely prodloužení polední přestávky ve výuce minimálně o hodinu a půl. V obou rýnských provinciích dopolední výuka končila o půl hodiny dříve, odpolední začínala o hodinu později.⁹⁹ V provincii rakouské trvalo vyučování gramatikálních tříd a poetů dopoledne dvě hodiny a odpoledne hodinu a půl, výuka rétorů byla vždy o půl hodiny kratší. V devět hodin chodili všichni na mši.¹⁰⁰ Klementinské Zvyklosti stanovují pro gymnázium, krom rétorů, začátek odpolední výuky na půl třetí, pro rétory na třetí hodinu, bylo-li před nedělí či svátkem nebo konaly-li se nešpory, začínali i oni v půl třetí. O ranní výuce se praví: *mane ut alias*. To znamená, že dopolední vyučování probíhalo bez jakýchkoli změn. Údaje o výuce ostatních škol nejsou zcela jasné. Ve vyšších školách se snad učilo jen jednu hodinu, od sedmi do osmi hodin. Teologové měli přednášky od osmi do devíti, filozofové do půl desáté.¹⁰¹

Na školní výuku však v našich zemích mělo vliv nejen letní vedro, ale i zimní mrazy. Svědčí o tom klementinské Zvyklosti, které jako jediné ze srovnávaných předpisů uvádějí opatření pro případ velkých mrazů. Klementinští jezuité počítali s tím, že zejména v lednu nebudou vzhledem k nedostatku kamen a snad i dřeva, schopni přiměřeně vytopit celou školní budovu, a proto upravovali délku vyučování. S omezováním výuky se mělo začít u vyšších tříd, které dopoledne opouštěly školu v devět hodin, odpoledne ve tři. Stejně zkrácenou výuku mohli mít i poeti a rétoři, pokud se to zdálo rektorovi koleje nutné. Gramatikální třídy se měly učit, což nebylo vždy dodržováno, např. 24. ledna 1724 opustili školu i ti nejmladší.¹⁰² Diária nám podávají dosti zřetelný obraz o uplatňování tohoto opatření v chladných dnech měsíce ledna i února (viz tabul-

⁹⁴ *Forma et Ratio Aust., Pars tertia, Cap. XIII. De Canicularibus*, § 1, fol. 27b, MGP 9/III, s. 385-6.

⁹⁵ Consuetudines Rhen. Sup., VIII De recreationibus et vacationibus, 9, p. 43, MGP 9/III, s. 399.

⁹⁶ Consuetudines Rhen. Inf., VI De iis, quae ad Scholas referuntur, § 2, MGP 9/III, s. 409.

⁹⁷ Consuetudines Germ. Sup., IV. Consuetudines Scholasticae, 19, p. 3, MGP 9/III, s. 406.

⁹⁸ Consuetudines Prag., Junius, 22. S. Mariae Magdalenae, Augustus, 24. S. Bartholomei Apostoli.

⁹⁹ Consuetudines Rhen. Sup., VIII De recreationibus et vacationibus, 8, p. 43, MGP 9/III, s. 399. Consuetudines Rhen. Inf., VI De iis, quae ad Scholas referuntur, § 2, MGP 9/III, s. 409.

¹⁰⁰ V předvečer svátků se odpolední výuka rétorů ztenčila na pouhou půlhodinu. *Forma et Ratio Aust., Pars tertia, Cap. XIII. De Canicularibus*, § 1, fol. 27b, MGP 9/III, s. 386.

¹⁰¹ Consuetudines Prag., Junius, 22. S. Mariae Magdalenae.

¹⁰² *...inferiores vero hora nona ob frigus exiverunt*, DPM 20, fol. 129a, 24. 1. 1722.

ky Školní rok). V teplejších letech mohl být vypuštěn třeba pouze páteční katechismus, krácena jen dopolední nebo jen odpolední výuka.¹⁰³ Situace mrazivých dnů bývala také řešena přidáním odpočinkových dnů, jak to vidíme v lednu 1723 a 1725. Zvláště silně mrazy uhodily patrně roku 1726, kdy byla po více než čtrnáct dní nejen různým způsobem omezována výuka, kráceny disputace, dáván odpočinek, ale 25. 1. bylo kvůli velmi silnému mrazu na celý den vyhlášeno úplné volno (*vacantia*).¹⁰⁴

Na chod školy měly pochopitelně značný vliv církevní svátky - *dies festi*.¹⁰⁵ Jak napovídá *Ratio studiorum* i *Consuetudines*, jejich slavení měnilo délku výuky různou měrou. Klementinské Zvyklosti uvádějí 110 svátečních dní a 14 jejich vigilií, z toho 32 svátků a 2 vigilie jsou pohyblivé, ostatních 78 (a 12 vigilií) má víceméně pevné datum. Náboženským obřadům měly školní povinnosti podle obecně platných předpisů zcela ustoupit pouze o nejdůležitějších svátcích, tedy o Vánocích, Velikonocích a Letnicích, jen odpoledne se vyučovalo na Popeleční středu. Školní výuku však omezovalo i slavení dalších svátků během církevního roku. *Ratio studiorum* nám nepřináší žádný seznam těchto svátků, pouze nabádá, aby jich nebylo příliš mnoho.¹⁰⁶ Ve Zvyklostech Klementinské koleje je zapsáno přes sto svátků. Všechny ale nebyly považovány za stejně významné, a proto jejich slavení zasahovalo do života školy různě. Můžeme je tedy rozčlenit do několika skupin. První skupina představuje svátky, jejichž oslava přinášela rušení výuky, nebo její narušení dopoledne i odpoledne. Sem zařadíme patrně všechny svátky, při kterých se studenti účastnili mše svaté, kázání a nešpor.¹⁰⁷ O svátcích mariánských, se konalo navíc procesí z Klementina k Mariánskému sloupu na Staroměstském náměstí.¹⁰⁸ Celá slavnost byla převážně záležitostí jednotlivých mariánských kongregací, ale účast žáků a studentů nebyla úzce spojena jen s jejich členstvím v bratrstvech. Druhou skupinu tvoří svátky slavené mší a nešporami. Největší množství svátků bylo uctíváno patrně pouze zpívanou mší svatou. Což mohlo znamenat jen minimální krácení dopoledního vyučování (asi o půl hodiny).

Svatky všech těchto tří skupin, pokud připadly na úterý, středu či čtvrtek, se mohly stát dny odpočinku. Jiné sváteční dny přinášely školám nejen povinnou účast na bohoslužbách, ale měly také přímý vliv na stanovení odpočinkových dnů. Celodenní *recreatio* přinášel studentům např. čtvrtek před nedělí masopustní - *Pinguis dies Jovis*,¹⁰⁹ svátek zvaný *Salus Populi*,¹¹⁰ slavený ve čtvrtek po třetí neděli postní, stejně jako první čtvrtek po Letnicích.¹¹¹ Více než třetina svátků, které Zvyklosti zaznamenávají, mělo na

¹⁰³ DPM 20, fol. 116a, b, 14. 2. 1721., *propter frigus omissus catechismus academicus et abbreviatae scholae*, 17. 2. *scholae. propter frigus abbreviatae*. Další příklady viz tabulky Školní rok.

¹⁰⁴ DPM 20, fol. 199a, 12.-28. ledna, 1726.

¹⁰⁵ Sváteční dny bývají označeny buď pojmem *festivitas* nebo *festum*, většinou s udáním jména oslavovaného světce. O slavení svátků v Klementinu podrobněji K. Bobková, Sváteční dny v klementinském gymnáziu (první polovina osmnáctého století). Český lid 1997, č. 1., s. 111-124.

¹⁰⁶ *Ratio Studiorum* 1599, *Regulae Praepositi Provincialis*, 7, § 2, MPSI V., s. 365, MGP 5/II, s. 264.

¹⁰⁷ *Consuetudines Prag., Generales, Sacrum cantatum, Dicitur Dominicae, Vesperae, nebo Festa Mobilia mensis Junii, Festum Corporis Christi*.

¹⁰⁸ *Consuetudines Prag., Purificatio B[eatissimae] V[irginis]*, 2. 2., *Festum Annuntiationis B[eatissimae] V[irginis]* 25. 3., *Festum B[eatissimae] V[irginis] Visitationis* 2. 7., *Festum B[eatissimae] V[irginis] Assumptae* 15. 8., *Nativitas* 8. 9., *Festum Immaculatae conceptionis B[eatissimae] V[irginis] M[ariae]* 8. 12., *processio consueta congregationum ad columen in foro*, DPM 20, fol. 163b, 2. 7. 1724.

¹⁰⁹ *Consuetudines Prag., Festa Mobilia mensis Februarii, Pinguis dies Jovis*.

¹¹⁰ *Consuetudines Prag., Festa Mobilia mensis Martii, Salus Populi.. Die Jovis vero omnes scholae tota die vacant.. Si festum occurrat in diem Veneris, erit recreatio tota die, die Mercurii pro omnibus*.

¹¹¹ *Consuetudines Prag., Festa Mobilia mensis Maji, Feria 3a F. Pentecostes*.

chod školy nepatrný dopad. Na neděli totiž připadalo 18 slavností, dalších 24 významných dnů pak stálo více méně mimo pozornost gymnazistů. Zvláštní skupinu tvoří svátky patronů jednotlivých fakult a gymnaziálních tříd. Obřady spojené s uctíváním patronů nižších škol se skládaly v podstatě ze dvou částí. V předvečer svátku přinášeli žáci ozdobený obraz „svěho“ světce do chrámu, patrně v průvodu, se šesti pochodněmi či svícemi, aby zde konali zvláštní pobožnost. V den svátku pak ctili patrona zpovědí a svatým přijímáním.¹¹² Nejvyšší gymnaziální třídy (poeti a rétoři) participovaly také na pobožnostech k některým patronům fakult univerzity a požívaly volna spojeného s těmito slavnostmi.

* * *

Vyučování na jezuitských gymnáziích trvalo denně pět hodin, tj. 300 minut (v rétorice o hodinu méně), což odpovídá šesti, tj. 270 min., až sedmi, tj. 315 min., dnešním školním hodinám, podle toho, zda budeme předpokládat přestávky mezi jednotlivými vyučovacími bloky či nikoli. Z toho vyplývá, že denní zatížení studentů bylo přibližně stejné jako dnes. Během výuky bylo v gramatikálních třídách věnováno přibližně stejné času výkladu nové látky a opakování. V poetice a zejména rétorice procvičování ubývá. Podíl řečtiny ve vyučování roste od čtvrt hodiny v nejnižší gramatice až po celou hodinu v rétorice. Odlišnou skladbu měla sobotní výuka, ve které se především shrnovala práce celého týdne buď formou opakování nebo deklamací (poeti, rétoři). Něco jiného pak samozřejmě byla náplň výuky. Prázdniny v Klementinu trvaly tři až šest neděl, což představuje jednu až dvě třetiny prázdnin dnešních. Kolem vánočních svátků studenti měli méně volných dnů. Velikonoční prázdniny (čtyři a půl dne) se podobaly našim pololetním prázdninám. Každý týden studenti jeden a půl až dva a půl dne (v letních měsících) věnovali odpočinku (*recreatio*). Kromě neděle se nevyučovalo nejčastěji ve čtvrtek a v úterý. Úplné volno (*vacantia*) bylo udělováno nepravidelně, převážně v souvislosti s univerzitními promoceci. Na délku školní výuky mělo vliv i počasí. Letní vedra (tzv. Psí dny, 22. 7.-24. 8.) krátila vyučování nejméně o půl druhé hodiny. Zimní mrazy mohly způsobit i úplné zrušení výuky. Svátky slavené v Klementinu můžeme z hlediska podílu studentů na jejich oslavách rozčlenit na několik skupin. Převážnou část slavností studenti prožívali podobně jako celá kolej; existovalo však také poměrně dost svátků, které chod školy prakticky neovlivňovaly. Zvláštním způsobem ctily třídy pouze své patrony. Zbývá ještě připomenout, že svátky většinou neznamenal zvýšení počtu volných dnů v týdnu, ale spíše se stávaly odpočinkovými dny nebo jejich udělení mohly ovlivnit.

¹¹² *Consuetudines Prag., Generales, SS. Patrones Scholae, Junius, 30. Pervigilium S. Ignatii, December, 3. S. Francisci Xaverii, Martius, 19. S. Josephi Nutritii Jesu*.

II. Školní rok

Tabulky se pokoušejí o rekonstrukci školního roku na základě deníků: SÚA Praha, fond Jesuitica (SJ), *diaria Patris ministri*, RKP 20 a 21 (dále jen DPM 20, DPM 21).

DPM 20, fol. 112b-123b (1720/21), fol. 124b-138b (1721/22), 139b-153b (1722/23), fol. 155a-168a (1723/24), fol. 194a-213b (1725/26).

DPM 21, fol. 8b-41a (1727/28).

Vysvětlivky k tabulkám II.

V tabulkách jsem užila zkratk latinských pojmů popisujících chod školy, protože mají jednoznačnější a přesnější význam než jejich české překlady či spíše výklady. Vysvětlivky jsou proto uspořádány tímto způsobem: První sloupec uvádí zkratku, druhý zkracované latinské slovo či slovní spojení, třetí pokus o český překlad. Zápisy, které si žádají bližší vysvětlení jsou opatřeny poznámkou.

Vysvětlivky:

ZKRATKA	OZNAČENÍ DNE UVEDENÉ V DENÍKU	PŘEKLAD/VÝZNAM OZNAČENÍ
	<i>festum</i>	svátek
	<i>dies Dominica</i>	neděle
Ad	<i>academici</i>	
ante md	<i>ante meridiem</i>	dopoledne
at	<i>actio</i>	
atTh	<i>actio thetralis</i>	divadelní představení
com	<i>comedia</i>	komedie (ve smyslu soudobé poetiky), nejběžnější forma školních divadelních představení
de	<i>declamatio</i>	deklamace
deest		chybí, označuje chybějící zápisy
Er	<i>exercitio</i>	cvičení
Ex	<i>exitus</i>	odchod
exam	<i>examen, exanina</i>	zkoušky, zkoušení
finis schol	<i>finis scholarum</i>	konec školní výuka
fr	<i>frigor</i>	mraz/ označení dnů, kdy se kvůli chladu omezovala výuka
Gr	<i>grammatica, media grammatica</i>	střední gramatikální třída
h	<i>hora</i>	hodina
he	<i>hebdomadarius, a, um</i>	týdenní
hor	<i>(rec.) hortensis, (rec.) in horto, comedimus in horto, comestio hortensis</i>	odpočinkový den trávený na zahradě, stolování na zahradě
m	<i>menstruus, a, um</i>	měsíční
mane	<i>mane</i>	ráno
mat	<i>maturior</i>	dříve
n	<i>nullus, a, um, non est</i>	žádný, á, é, není, nekoná se
P	<i>poetica, poeseos, humanitas</i>	poetika, pátý ročník gymnázia
Pa	<i>parvistae, parva schola</i>	„elementární“ škola, nejnižší třída
pmd	<i>post meridiem. a meridie, post prandium</i>	odpoledne, po obědě
Pr	<i>principistae</i>	druhý ročník gymnázia
prg	<i>proba generalis</i>	generální zkouška
R	<i>recreatio, dies recreationis</i>	odpočinkový den (bez uvedení délky a určení)
Rd	<i>recreatio domus</i>	odpočinkový den koleje
Rdd	<i>rec. tota die pro altioribus dimidia die pro inferioribus, rec. pro omnibus dimidia die</i>	celodenní volno pro vyšší školy, půldenní pro nižší pro všechny půldenní odpočinek
ReSt	<i>renovatio studiorum, instauratio stud.</i>	obnovení školního vyučování
Rh	<i>rhetorica</i>	rétorika, 6. ročník gymnázia
rL	<i>repetitio linguarum, exercitio linguarum</i>	opakování jazyků, jazykové cvičení
Rtd	<i>rec. tota die pro omnibus scholis rec. pro omnibus scholis</i>	celodenní odpočinek pro všechny školy
Ru	<i>rudimentistae</i>	nejnižší třída gymnázia
Sy	<i>syntax, suprema grammatica</i>	nejvyšší gramatika, 4. ročník gymnázia
Ult	<i>ultimus, a, um</i>	poslední
V	<i>vacantia</i>	volný den
Vai	<i>valedictio</i>	loučení
Vdd	<i>vacantia dimidia die</i>	volno půl dne
Vtd	<i>tota die vacantia</i>	volno celý den

ŠKOLNÍ ROK 1720 - 21

DEN	ŘÍJEN	LISTOPAD	PROSINEC	LEDEN	ÚNOR	BŘEZEN	DUBEN	KVĚTEN	ČERVEN	ČERVENEC	SRPEN	ZÁŘÍ
1.												
2.												pmd V 6
3.												
4.												R
5.												
6.												
7.												
8.												
9.												
10.												
11.												
12.												
13.												
14.												
15.												
16.												
17.												
18.												
19.												
20.												
21.												
22.												
23.												
24.												
25.												
26.												
27.												
28.												
29.												
30.												
31.												

ŠKOLNÍ ROK 1721 - 22

DEN	ŘÍJEN	LISTOPAD	PROSINEC	LEDEN	ÚNOR	BŘEZEN	DUBEN	KVĚTEN	ČERVEN	ČERVENEC	SRPEN	ZÁŘÍ
1.												
2.								he Er Rh 14	Rdd			pmd V 6
3.					ac Sy ult		D veneris san.				R hor	Rtd
4.		Ren St, pmd V	Rd	h5 rL					Compass Clari.			
5.					16.4L 13		Resurrectio	R 1 ^a hor				
6.												
7.					ac Sy			R				
8.												
9.					mane ac Gr		R			prg Pr		Val Rh
10.					R	rL						
11.			Vtd		ac Gr				Proc. Theophorica	com Pr		Val P
12.			12		ac Gr			h 4 ^a com Ru 15	T			Rd
13.					R	rL		Rdd	15			Val Gr
14.								Avensis D.				
15.											R	Val Ru
16.									prg P			
17.						R h10 at he Rh			1 ^a at Th P			
18.									R hor	prg Rh		
19.					R he Er P rL			Rtd hor		pmd h4 atThSy41	R	
20.												
21.	Rd						Rdd		pmd h4 atTh Sy	Rtd hor		
22.												
23.	Rd				mane ac Pr							
24.					mane ac Pa Sch							
25.												
26.					ac Ru	Rd						
27.												
28.					he Er P			R				
29.							Rd	pmd V 16		R hor		
30.												
31.									pmd V		pmd V 6	

ŠKOLNÍ ROK 1722 - 23

DEN	ŘÍJEN	LISTOPAD	PROSINEC	LEDEN	ÚNOR	BŘEZEN	DUBEN	KVĚTEN	ČERVEN	ČERVENEC	SRPEN	ZÁŘÍ
1.												
2.			pmd V			R rL			proc. Theophorica			Rtd
3.		Ren St						15	Rtd n hor			
4.					Rtd			pmd V 15			R hor	
5.								15				
6.					ac Sy		Rdd	Avensis D.		R		
7.					h5 rL			pmd V				
8.					deest							
9.					deest		Rtd Ex		Rdd	R		25
10.					deest							
11.					deest				Rtd			R
12.					deest	R he Er P						prg dramatics 24
13.					deest							
14.					deest				pmd V 17 atTh 4			pmd V 6
15.					deest				pmd V Rh et P22			hor
16.					deest							
17.		Rdd	rL	Rtd	ac Gr		pmd V 47		pmd com Sy	R hor		
18.					deest							Drama 24
19.					deest				Rtd hor			hor 24
20.					deest	pmd V			pmdV Ad comp'a			exam Pa
21.					deest							
22.					deest				R hor			
23.					deest	de Rh						
24.					deest							
25.					deest							
26.					deest	d veneris san.						
27.					deest							
28.					deest	Resurrectio						
29.					deest							
30.					deest							23
31.					deest							

ŠKOLNÍ ROK 1723 - 24

DEN ŘÍJEN	LISTOPAD	PROSINEC	LEDEN	ÚNOR	BŘEZEN	DUBEN	KVĚTEN	ČERVEN	ČERVENEC	SRPEN	ZÁŘÍ
1.		R									
2.					26						
3.					h6 L						
4.	Ren St		R	rl	Rdd					Rtd	
5.						28 R					
6.						28					
7.					ult ac Gr	28					
8.					R	28					
9.											
10.											
11.											
12.											
13.											
14.											
15.											
16.											
17.											
18.											
19.											
20.											
21.											
22.											
23.											
24.											
25.											
26.											
27.											
28.											
29.											
30.											
31.											

ŠKOLNÍ ROK 1725 - 26

DEN ŘÍJEN	LISTOPAD	PROSINEC	LEDEN	ÚNOR	BŘEZEN	DUBEN	KVĚTEN	ČERVEN	ČERVENEC	SRPEN	ZÁŘÍ
1.											
2.											
3.											
4.											
5.											
6.											
7.											
8.											
9.											
10.											
11.											
12.											
13.											
14.											
15.											
16.											
17.											
18.											
19.											
20.											
21.											
22.											
23.											
24.											
25.											
26.											
27.											
28.											
29.											
30.											
31.											

DEN	ŘÍJEN	LISTOPAD	PROSINEC	LEDEN	ÚNOR	BŘEZEN	DUBEN	KVĚTEN	ČERVEN	ČERVENEC	SRPEN	ZÁŘÍ
1.							Rtd					
2.						R			<i>Id proc. Theoph.</i>			
3.		<i>Ren. St. pmdV</i>			ac Sy			15	Rtd			
4.						R		15			Rtd hor	
5.								15				
6.												
7.							Rtd	<i>Ascensio D.</i>		Rdd		
8.										Rtd		R
9.												
10.						Rdd		Vdd	Rtd			
11.					<i>dies cinerum</i>						Rtd n hor	
12.					Rtd	<i>panaV</i>	<i>prg Sy</i>			Rtd		
13.					fr		Rdd	R				
14.					fr					Rdd hor		R
15.						<i>ult ac Pr</i>						
16.							Rtd h-iat Sy			Rtd		R
17.												
18.												
19.												
20.												
21.												
22.												
23.												
24.												
25.												
26.												
27.												
28.												
29.												
30.												
31.												

Poznámky k tabulkám II.

- 1) Udělení volna (*vacantia*) v souvislosti s titulárním svátkem jednoho z klementinských kostelů.
- 2) Přesunuto slavení svátku sv. Kateřiny Alexandrijské.
- 3) Titulární svátek mediků.
- 4) Promulgace rektora univerzity.
- 5) Délka odpočinku (*recreatio*) není zcela jasná, protože DPM uvádí celodenní odpočinek a *Diarium Collegii* pouze půldenní.
- 6) Promoce na univerzitě.
- 7) Odpočinek (*recreatio*) udělen patrně v souvislosti s návštěvou císařského páru v Klementinu.
- 8) *Festo S. Procopii cantatum alias in S. Salvatore futurum est omissum propter levationem Sancti Corporis divi Nepomuceni, processionem ex cathedrali per Radczin ductum, cui scholae et praeterea Universitas in epomidibus ante officiatuam immediate praecedens aderant. Scholae praecedentes a meridie vacarent.* DC II 19, 4. 7. 1721.
- 9) Pobožnosti právníků: *Oratio facultatis Juridicae ad S. Ivonem cum vacantia pro academicis*, DPM 20, fol. 121b.
- 10) *...propter Processionem ob omnibus Sodalitatibus simul et scholis solemnissimam in honorem S. Joannis Nepomuceni ex templo S. Salvatoris ad Cathedram S. Viti deductam, ... dimidia 9 processio, vesperae h[ora] 3, DC II 19, 27. 7. 1721.*
- 11) Na tento den byl přeložen svátek Všech věrných zemřelých.
- 12) První pobožnost milostivého léta „*pro felici regimine Innocentis X*“. Konec milostivého léta není v diáři zaznamenán.
- 13) *...hora 2 vesperae, his absolutis ... exitus ad libitum usque ad horam 5, quo tempore consuetum exercitium linguarum...*
- 14) *...finitis ad S. Salvatore laurentis litanis...*
- 15) *Dies rogationum.*
- 16) *Oratio facultatis Juridicae in basilica Teynensi, cum vacantia post meridie omnium studiorum.*
- 17) Na tento den byl přeložen svátek bl. Františka Regis.
- 18) Na tento den byl přeložen svátek bl. Stanislava Kostky.
- 19) Volba nových „úředníků“ *Congregationis Latinae Minoris*.
- 20) Na tento den byl přeložen svátek sv. Tomáše Aquinského.
- 21) Na tento den byl přeložen svátek sv. Jana v oleji (*ante portam latinam*).
- 22) *...a meridie disputatio, cui interfuerunt omnes facultates, et etiam Rhetores et Poetes a scholis vacaverunt.*
- 23) Sliby nových členů menší latinské družiny.
- 24) Představení a zkouška opery **Sub olea pacis**, udělení volna účinkujícím.
- 25) Korunovace císařského páru.
- 26) *...oratio medicorum absque vacantia.*
- 27) sv. Františka Xaverského, *nullae scholae...*
- 28) Pobožnosti související s úmrtím papeže Innocence XIII.
- 29) *...mane oratio facultatis juridicae...*
- 30) Milostivé léto: 24. 7. *Incipit jubileum pro felici regimine Benedicti XIII.*, 6. 8. *...hodie finitur jubileum.*
- 31) *...hodie primae lectiones ut vacant.*
- 32) *...ob absentia professoris hebraeae omissa linguae hujus repetitio, fuit tamen graecae.*
- 33) *...occupati in actione theatri (o jakou divadelní akci se jedná, nevím) scholastici post dimidiam 10 accesserunt mensam...*
- 34) *...hora 6 pulsatum pro repetitione linguarum, quam omittendam praetendentur Metaphysici in suae graecae, ad hebraeae quatuor solum comparaverunt, et hi post unum quadrantem discesserunt, quod ipse professor non comparuit...*
- 35) *...post meridiem permisi (kdo?) ad actionem Micro-Pragae.*
- 36) *...post meridiem Scholasticis permissus exitus cras mane impediendus propter festum S. Marci.*
- 37) Na tento den byla přeložena slavnost založení koleje.
- 38) Milostivé léto.
- 39) **Funestum humani generis Erastulum** in manu potenti et brachio excelso referatum in Anima Peccatrice Aeternae mortis captiva sed Filii Dei Passione qui mortem nostram moriendo destruxit in libertatem vitae afferta pro theatro exhibitum a facultate Oratoria Praegae ad S. Clementem Aprilis Die. 1721, předpokládaný autor Matt. Zill.
- 40) Snad se jedná o provedení hry: **Divinus Amor amice severus** in Durando Vocatis Dei Neglectore pro theatro exhibitus Ab illustrissima, perillustri, nobili ac ingenua Rudimentorum Juventute Vetero-Praegae ad S. Clementem Anno 1721, mense Junio die., lat. synopse, NK 52 A 40, č. 137, předpokládaný autor Joan. Urbanides.
- 41) *Una gemino in Pectore Anima Pythias et Damon in scenam dati ab...Supremae classis grammaticae Juventute Praegae ad S. Clementem. Anno 1722. Mense...Die.*, lat. synopse NK, předpokládaný autor Fran. Lengfeldt.
- 42) **Pietas in Patrem**, *Olim in Tribus Japoniae Adolescentibus Dilaudata, Hodie pro theatro exposita; Agente infimae classis Grammaticae Juventute Praegae ad S. Clementem Anno 1723, Mense... Die.*, lat.- něm. synopse, NK 52 A 40, č. 26, předpokládaný autor Adal. Resch.

43) *Ancora vitae a Merillo in Maria fauste prehensa ab Academica Mediae classis Grammaticae Juventute scenice exhibita Pragae ad S. Clementem. Die.. Mense Maji, Anno 1724, lat.- něm. synopse, NK 52 A 40, č. 38, předpokládaný autor Adal. Resch.*

44) *Amoris De vindicata innocenter Libitina Triumphus eiusdemque In duobus corde et anima una vinculis Gloriosior anastatis seu Charitinus spontanea sanguinis oblatione Menardum Duplici Vita in spem vitam regenerans Pro theatro exhibitus a ..supremae classis grammaticae.. Pragae ad S. Clementem, Anno 1724. Mense Junio, lat.-něm. synopse, NK 52 A 40, č. 29, předpokládaný autor Thimot. Reisky.*

45) *Nobilissima Sapientis Lectio: Vanitas Vanitatum Ex Libro Aeternae Veritatis desumpta, Et pro Fundamento Coelestis in Terra Occupationis Adolpho Illustri stirpis Avitae Surculo Per sacrationem Magistrum Joannem Nepomucenum quondam recitata hodie in teatro repetita agente. syntaxi Pragensi ad s. Clementem. Anno 1726, Mense.. Die.., lat. synopse, NK 52 A 39, č. 64, předpokládaný autor Joan. Tiller.*

46) Pravděpodobně se jedná o generální zkoušku hry *Magnanimitas. Hanc Virtute sua Alphonsus XI. Hispanorum Genti in Exenplum hanc Conthurno suo Rhetorica Auditorum menti dat in Documentum. Vetero-Pragae, Anno 1728, mense Majo, Die.., Agente pro Theatro Celsissima, Illustrissima, Perillustri, Praenobili, Nobili et ingenua Ejusdem Facultatis Oratoriae studiosa Juventute.*, lat. synopse, NK 52 A 39, č.72, 52 A 19, č. 10 a 16, Strahov BV II 7, č. 147, CP II 43, předpokládaný autor Joan. Sikora.

47) Důvod udělení volna není postižitelný.

KATEŘINA BOBKOVÁ

Der Alltag eines Jesuitengymnasiums. Das Klementinum in den 1720er Jahren

ZUSAMMENFASSUNG

Die Verfasserin macht mit dem System der Jesuitengymnasien bekannt, beschreibt die Einteilung in Klassen und Stufen. Anhand der allgemeinen Studienvorschriften des Jesuitenordens und der speziell für die böhmische Provinz bzw. das Kolleg des Klementinums ergangenen Vorschriften sowie seiner Tagebücher gibt sie eine ausführliche Beschreibung der Werktage und Festtage, die die Gymnasiasten im Klementinum gemeinsam mit ihren Lehrern verbrachten, und beschreibt den Wochenplan sowie den Plan fürs ganze Jahr. Ihre Feststellungen konfrontiert sie mit den Gewohnheiten der Nachbarprovinzen, was ihr erlaubte, einige Fakten zu ergänzen.

Das tägliche Stundenpensum der Schüler am Jesuitengymnasium war in den zwanziger Jahren des 18. Jh. annähernd dasselbe wie heute, obgleich sich die Zahl der Feiertage und ihre Verteilung sowie der Stundenplan einer Arbeitswoche unterschieden. Jede Woche hatten die Schüler anderthalb bis zweieinhalb Tage zur Erholung zur Verfügung. Außer an den Sonntagen gab es am häufigsten donnerstags und dienstags keinen Unterricht. Auf die Länge des Schulunterrichts hatte auch das Wetter Einfluß.

Die Unterrichtszeit wurde etwa zur Hälfte für die Darbietung des neuen Lehrstoffs und zur Hälfte für Wiederholung genutzt. Hauptfach war Latein, das man von der Grammatik über Stilistik bis hin zu seiner Anwendung in Theatervorstellungen in voller Breite lehrte. Auch die Unterrichtsmethoden waren interessant: neben Gedächtnistraining spielten hier auch verschiedene Wettbewerbe eine Rolle, mit denen man das Interesse und die Aufmerksamkeit der Schüler fesseln wollte. Griechisch kam allmählich in den Stundenplan; sein Anteil am Unterricht wuchs von einer Viertelstunde in der Elementargrammatik bis zu einer vollen Stunde in der Rhetorik.

Die Arbeit wird durch Tabellen ergänzt, die übersichtlich angeordnete Stundenpläne eines normalen Schultages in sämtlichen Gymnasialklassen und eine Verteilung des Unterrichts auf ein ganzes Schuljahr (für die Zeit von 1720/21-1727/28) zeigen und mit ausführlichem Kommentar und mit Legenden versehen sind.

Z HISTORIE ČESKÝCH MEDICKÝCH PLESŮ

LUDMILA HLAVÁČKOVÁ

Nejen knihy, ale i rukopisy nevydaných knih mají své osudy. Tematika této stati byla zpracována na pokyn vedení fakulty všeobecného lékařství (dnes 1. LF UK) v roce 1988 u příležitost 100. plesu mediků. Byla připravena do tisku jako samostatná, bohatě ilustrovaná publikace. Nevyšla, neboť její zpracování bylo označeno zadavatelem za „*tak nepolitické, až nebezpečně politické*.“ V roce stého plesu jsem mohla otisknout jen článek ve *Zdravotnických novinách*. V roce 1991 jsem o medických plesech referovala na konferenci Archivu hl. města Prahy, tiskem vyšel můj stručný příspěvek až ve sborníku *Documenta Pragensia* 15, v roce 1997. Rozsah předkládané rozpravy mi umožnil využít větší části textu chystané knižní publikace, avšak pouze malou část jejich příloh - kalendária plesů a edic dobových pramenů.

* * *

Historie medických plesů je nedílnou součástí nejen historie posluchačů a učitelů především pražské (po rozdělení v roce 1883 české) lékařské fakulty a po roce 1919 i dalších lékařských fakult, ale i lékařského stavu. V historii medických plesů se střídají období rozkvětu s obdobími stagnace, zaviněné příčinami objektivními i subjektivními, mění se jejich úloha i význam. Jejich hodnocení však bývá i v témže období vedle více či méně správného historického přístupu ovlivněno specifickým osobním zaujetím pozorovatele, protože vždy byli, jsou a budou jak příznivci, tak i odpůrci tance a tanečních zábav.

Nic však nelze změnit na tom, že tanec, jakožto projev veselí a radosti, provází lidstvo od jeho samých počátků a jeho přívrženců bylo i v řadách mediků a lékařů během více než sta let, kdy jsme sledovali tento vývoj, vždy většina.

Od 60. let 19. století do rozdělení pražské lékařské fakulty na českou a německou v roce 1883

Je všeobecně známo, jakou úlohu měly tzv. „české bály“ v procesu našeho národního obrození. V první polovině 19. století přispívaly mj. významnou měrou k pronikání češtiny do společenského života našich měst. Jejich kolébkou byla Praha - první zde byl v roce 1840 - a odtud se šířily do ostatních měst a městeček. Setkávali se na nich ná-

vštevňící z různých vrstev obyvatelstva, které spojovala především idea národní a jazyková. V té době nebyl ještě český živel natolik silný, aby se mohly pořádat taneční zábavy příslušníků stejného povolání. Mezi organizátory prvních českých plesů nalezneme však i řadu lékařů. Tak například jedním z nejbližších spolupracovníků zakladatele a organizátora českých balů v době předbřeznové - J. K. Tyla - byl známý obrozenecký lékař J. B. Pichl.¹

Po porážce revolučního hnutí let 1848/49 a nastolení Bachova absolutismu došlo ke stagnaci i ve všech oblastech společenského života. Oživení nastalo až spolu s určitým politickým uvolněním na počátku 60. let. Vznikla řada českých odborných i zábavních spolků, novin a časopisů.² Stranou tohoto hnutí nezůstali ani čeští lékaři a medicci. V roce 1862 vznikl z popudu J. E. Purkyně *Časopis lékařů českých* a Spolek českých lékařů. O rok později - 1863 - založil Purkyňův oddaný, ale profesně nepříliš úspěšný žák František Novotný Klub mediků českých, někdy zvaný Klub pro přírodní a lékařskou vědu.³

V prvním odstavci provolání datovaném 15. 10. 1863 si čeští medicci vytkli za cíl „*pěstování společenského studentského života*“ dokonce na prvním místě, před „*pěstováním české vědy*“.⁴ Toto provolání se podepsaných 64 mediků snažilo neprodleně uvádět v život, i když až do roku 1868 byl jejich Klub pouhým soukromým sdružením. Již v březnu následujícího roku podali například čeští medicci zemskému sněmu adresu o provedení jazykové rovnoprávnosti na pražské univerzitě, která zahájila téměř dvacetiletý zápas o českou univerzitu, v němž sehráli medicci neobyčejně významnou úlohu.⁵

Patně prvá velká společenská akce, které se Klub českých mediků účastnil, byl „Ples medikův“, konaný 27. 1. 1864 na Žofině. Anonymní autor v *Časopise lékařů českých* detailně vylíčil výzdobu sálu, účast šlechty i oblečení účastníků. Z neurozených návštěvníků jmenoval dva významné účastníky - primátora Bělského a prof. J. E. Purkyně.⁶ O tom, zda a jak se členové Klubu podíleli na organizaci tohoto plesu, se zatím nepodařilo zjistit nic bližšího.

V dubnu roku 1868 byly schváleny první stanovy organizace českých mediků, která se tak stala veřejnou pod názvem Spolek českých mediků (dále SČM). Účelem Spolku bylo podle těchto stanov - podobně jako u jeho předchůdce - „*podporování věd lékařských*“ a „*pěstování vzájemnosti mezi českými mediky*“, čehož se mělo dosáhnout přednáškami, předčítáním, písemnými pracemi a rozpravami z oboru věd lékařských, ale též „*ušlechtilou zábavou*“.⁷ Ušlechtilou zábavu se snažili členové spolku pěstovat různým způsobem, zejména tanečními zábavami a spolkovými výlety, které začal SČM soustavně organizovat od počátku 70. let. Tyto zábavy byly totiž hlavním zdrojem spolkových příjmů. Z dochované knihy protokolů SČM z let 1869-1872 je totiž zřejmé, že teh-

¹ Č. Zíbrt, Jak se kdy v Čechách tancovalo, Praha 1895, s. 306-334; J. B. Pichl, Vlastenecké vzpomínky, Praha 1936, s. 118-122, 139, 141, 147-151, 156.

² J. Mandlerová, Soupis odborných spolků a vědeckých institucí v českých zemích 1860-1918, Praha 1973.

³ F. Hamza, K dějinám českých mediků, Praha 1895, s. 14-23; J. Havránek (red.), Dějiny Univerzity Karlovy III, 1802-1918, Praha 1997, s. 111 nn.

⁴ Archiv Univerzity Karlovy (dále AUK), VŠestudentský archiv (dále VA), Spolek českých mediků (dále SČM), kart. 131.

⁵ J. Hromádková, Medicci v boji za českou univerzitu a její lékařskou fakultu, I., Sborník lékařský (dále SL) 85, 1983, s. 277-284, II., SL 86, 1984, s. 119-127.

⁶ Časopis lékařů českých (dále ČLČ) 3, 1864, s. 32. Též Národní listy (dále NL) 29. 1. 1864.

⁷ Stanovy viz Hamza, I. c., s. 30-32.

dejší předseda Spolku, J. Reinsberg, pozdější první profesor soudního lékařství na české lékařské fakultě, již v lednu roku 1869 navrhoval ve výboru „*uspořádání zábavy v nynějším masopustě*“, ale pokud vím, tento návrh realizován nebyl.⁸

K velké diskusi o pořádání zábav došlo pak na mimořádné valné hromadě SČM v lednu roku 1871. Utvořily se zde dvě frakce - jedna propagovala pořádání staré „*frajšpásovní zábavy*“, druhá hlasovala pro taneční zábavu. Nakonec bylo rozhodnuto, že se budou konat obě. Jejich organizaci měl zajistit dobrovolný výbor, který dostal za úkol do týdne předložit výsledky své práce. Bylo zde také podáno několik návrhů jak nalozit s penězi, které tyto zábavy případně vynesou. Již tehdy se ozval návrh na založení fondu pro chudé studenty, který však byl realizován až později. Čeští medicci tehdy považovali za svůj provořadý úkol shromáždit peníze na zbudování pomníku svému milovanému učiteli J. E. Purkyňovi, který pro ně byl i po své smrti duchovním vůdcem zápasu za českou vědu a univerzitu.⁹

Prozatímní výbor - prvý předchůdce pozdějších plesových výborů - odvedl dobrou práci. Obrátil se na mediky všech ročníků vzletným provoláním, v němž sice poněkud nadsadil úlohu českých mediků ve společenském životě minulých let, ale účelu vyburcovat je z „*flegmatické netečnosti*“ tím bylo dosaženo.¹⁰ Obavy některých členů, že spolek nestačí na obě akce, že budou potíže se zvaním dam atd., se ukázaly liché. Obě akce roku 1871 dopadly úspěšně; únorová zábava u Šaryho na Karlově náměstí č. 316 vynesla 62 zlatých, které byly neprodleně uloženy do občanské záložny ve prospěch pomníku J. E. Purkyně. Taneční zábava na Žofině 11. 3. téhož roku pak zahájila téměř nepřetržitou řadu medicckých věnečků či plesů a přinesla velmi pěkný finanční výtěžek; 403 zlatých přibýlo na konto vybudování pomníku J. E. Purkyně, zbývajících 32 zlatých 68 krejcarů bylo předáno do pokladny SČM na zakoupení publikací do spolkové knihovny, která byla cílevědomě budována od samého vzniku SČM. Zpráva v *Národních listech*¹¹ hovoří dosti podrobně o žofinské taneční zábavě, konstatuje však, že mimo děkana se jí nezúčastnili žádní profesori lékařské fakulty. V té době byl ovšem profesorský sbor fakulty převážně německý; děkan, profesor očního lékařství J. Hasner, byl sice také odpůrcem českých národních snah, zvláště v otázce řešení jazykové otázky na univerzitě, avšak této akce českých mediků se účastnil, nepochybně nikoliv ze sympatie, ale z úřední povinnosti.

Povzbuzení úspěchem první žofinské taneční zábavy dali se členové SČM do organizování další. Znovu bylo rozhodnuto, že bude pořádána ve prospěch pomníku J. E. Purkyně. Nad finanční stránkou podniku bděl Emerich Maixner, tehdy čerstvě promováný doktor. V povědomí naší lékařské veřejnosti je prof. Maixner takový, jak ho lapidárně charakterizoval ve svých pamětech prof. V. Vondráček: „*suchý schyzotomní introvert*“.¹² Jinak se nám jeví jako medik a mladý lékař ve světle plesových dokumentů. Horlivý zastánce pořádání tanečních zábav, vítěz legendárního sporu Maixner contra Nebužka, který se rozpoutal o výzdobu žofinských sálů právě při přípravě druhé taneční zábavy v roce 1872, v němž prosadil žlutou dekoraci pro malý a zelenou pro velký

⁸ AUK VA SČM, kniha protokolů 1869-1872, kart. 396.

⁹ AUK VA SČM, tamtéž, zápis z 20. 1. 1871.

¹⁰ AUK VA SČM, akta taneční zábavy z roku 1871, kart. 293.

¹¹ NL 17. 3. 1871.

¹² V. Vondráček, Lékař vzpomíná (1895-1920), Praha 1973, s. 286.

sál, (Nebužka usiloval o pravý opak),¹³ předtanečník plesu 1881 (se slečnou Eiseltovou, dcerou svého učitele, proslulého internisty a bojovníka za českou lékařskou fakultu, prof. B. Eiselta, svou pozdější chotí).

Uvidíme ostatně, že mezi nadšenými organizátory medicckých plesů najdeme i mnohé další pozdější důstojné představitele naší lékařské vědy, u nichž by to mnozí neočekávali. V tomto období to byli například budoucí profesori české lékařské fakulty porodník a gynekolog K. Schwing, stomatolog E. Nessel, laryngolog a rhinolog O. Frankenberger, porodník V. Rubeška.

O organizaci druhé žofínské taneční zábavy v roce 1872 jsme informováni podrobně z dochovaných protokolů schůzí přípravného výboru.¹⁴ Popíšeme ji poněkud podrobněji, protože podobným způsobem byly organizovány i další taneční zábavy. V Grégrově tiskárně bylo vytištěno 2100 vstupenek (800 pro dámy, 500 pro akademiky, 300 pro subskribenty, 500 pro venkovské lékaře) a 1000 tanečních pořádků. Významné osobnosti pražského veřejného života chodily zvát tzv. zvací páry - vždy dva medicci či mladší lékaři, členové SČM, kteří mohli používat při zvaní i drožky placené Spolkem. Zvací dvojice byly vybaveny subskribčními archy, na které zvané osoby upisovaly částky většinou více či méně převyšující cenu lístku, i v případě, že si lístek nevzaly. Oznámení o konání zábavy se dávala do novin, především do těch, které byly ochotny brát je zdarma. Byly to zejména *Národní listy*, *Pokrok* a německá *Politik*. Němečtí medicci v té době vlastní plesy nepořádali, byli však zváni na plesy pořádané SČM. Členové plesového výboru bývali označeni odznakem. V roce 1872 to byla bílá kokarda s červeným polem, uvnitř něhož byl vetknut lékařský hádek. Tentokrát již na taneční zábavě SČM nechyběli zástupci profesorského sboru pražské univerzity, ale jejich jména zatím neznáme. Výtěžek byl v podstatě stejný jako v roce 1871 - 450 zl. Celý byl věnován na zbudování pomníku J. E. Purkyně.

V roce 1874 se však SČM rozhodl, že žofínská taneční zábava již nebude pořádaná ve prospěch pomníku J. E. Purkyně, „*poněvadž odjinud ničeho se nečiní, co by brzké postavení pomníku toho slibovalo, spolek pak sám v takové dílo uvázati se nemůže.*“¹⁵ Nutno ovšem říci, že SČM již velkou částku na Purkyňův pomník do té doby shromáždil. Sbírký a výnosy zábav, které pořádal od roku 1869, vynesly úhrnnou sumu 1263 zl. Peníze byly odevzdány Svatoboru (spolku založenému v roce 1862 pro podporu českých spisovatelů), který s vybudováním pomníku otálel. SČM proto v roce 1874 uvažoval i o tom, použít shromážděné prostředky na nákup neobyčejně rozsáhlé a vzácné knihovny J. E. Purkyně, kterou jeho syn Emanuel nabízel ke koupi.¹⁶ Na to však obnos nestačil a byl posléze přece jen použit ke zbudování Purkyňova pomníku na Vyšehradě. Byl zde odhalen 1. 11. 1876, ale medicci i veřejnost znala věci poprávu kritizovali, že Svatobor ozdobil pomník svým znakem a v podstatě zamlčel skutečnost, že pomník byl vybudován i nemalou zásluhou SČM.¹⁷

¹³ Hamza, I. c., s. 49. AUK VA SČM, viz poznámka 8.

¹⁴ Viz poznámka 8. Zápisy ze schůzí 22. 1., 29. 1., 9. 2., 10. 2., 23. 2., 26. 2., 20. 3., 25. 3. 1872.

¹⁵ NL 16. 1. 1874.

¹⁶ O osudech Purkyňovy knihovny viz L. Hlaváčková, Několik poznámek k lékařské části knihovny J. E. Purkyně, SL 89, 1987, s. 376-382; J. Kuděla, Společenskovední literatura v knihovně J. E. Purkyně, Documenta Pragensia 8, 1988, s. 69-83; týž, Dědictví po J. E. Purkyně, profesorovi fyziologie lékařské fakulty UK, Zprávy Archivu UK 8, 1989, s. 52-83.

¹⁷ Hamza, I. c., s. 42.

Výnosy zábav používal SČM od roku 1874 především na dotaci spolkové knihovny, která se během 70. let začala řadit - ač zprvu nevelká rozsahem - k nejlepším pražským lékařským knihovnám.

V roce 1876 uvedly *Národní listy* v referátech o žofínské zábavě pořádané SČM, že „*jest to poprvé, co medicckové čeští uspořádali ples.*“¹⁸ Co do organizace, výzdoby žofínských sálů, počtu a významu návštěvníků, délky trvání atd. se však v ničem nelišil od předchozích pěti tanečních zábav, které zde SČM od roku 1871 pořádal.

V témže roce byl Spolkem pořádán v masopustě i karneval na návrh J. Thomayera, tehdy posluchače posledního ročníku medicíny, a dnes již neznámého medika Sojky. Skončil finančním neúspěchem a vyvolal ve Spolku prudké spory.¹⁹ Domnívám se, že toto je hlavní příčina skutečnosti, že se s legendárním, svérázným a velmi společenským profesorem Thomayerem nesetkáme od té doby na žádné taneční zábavě pořádané SČM. Spolkovou knihovnu a později založený podpůrný fond dotoval značnými částkami vždy přímo, jakékoliv, i čestné funkce spojené s pořádáním medicckých tanečních zábav důsledně odmítal.

V listopadu roku 1877 schválila valná hromada SČM prvý plesový řád.²⁰ Brzy poté - v roce 1879 - byla však poprvé porušena tradice finančních úspěchů žofínských medicckých plesů. Ples pořádaný 5. března skončil deficitem 61 zl., což vzbudilo bouři nevole na květnové valné hromadě Spolku.²¹ Příčiny neúspěchu nejsou zcela jasné, možná to bylo tím, že ples byl pořádan v postu, týden po Popelčíně středě. *Národní listy* chválily mediciky, že si nevšímají kalendáře - do bálu přece nechodí „*babičky s růženci*“, a referát o plese uzavřely úvahou, že „*páni medicckové kalkulují již vzhledem k příštímu povolání svému velmi správně: Především je masopust, potom třeba žádný post, na memento mori máme času dost.*“²² Není ovšem vyloučeno, že datum plesu přece jen ovlivnilo jeho finanční výnos.

Tento neúspěch byl zřejmě příčinou rozhodnutí lednové schůze SČM v roce 1880, že v tomto roce ples ve prospěch knihovny pořádan nebude a p. doktoři se mají vyzvat „*by ku rozšíření knihovny Spolku přispěli.*“²³

V roce 1881 byl pořádán opět ples na Žofině, ale finanční výnos byl nižší než v předchozích letech. Patrně proto byla taneční zábava pořádaná SČM v následujícím roce umístěna do menšího konviktského sálu (v Bartolomějské ulici). V novinových zprávách se nazývá opět věneček. Výnos byl tentokrát věnován na postavení pomníku zakladateli Spolku, doc. F. Novotnému na jeho hrobě v Chuchli.²⁴

Poslední ples na nerozdělené fakultě pořádal medicci opět na Žofině. Také tento trpěl menší návštěvností (zase se konal již v postě), nicméně vynesl spolkové knihovně 180 zl.²⁵

Novinové zprávy většinou popisovaly i výzdobu sálů, v nichž se mediccké plesy konaly. Výzdoba měla nejen navodit správnou plesovou atmosféru, ale i zdůraznit speci-

¹⁸ LN 15. a 17. 3. 1876.

¹⁹ Hamza, I. c., s. 49.

²⁰ Tamtéž.

²¹ Tamtéž.

²² LN 6. 3. 1879.

²³ ČLČ 19, 1880, s. 79.

²⁴ NL 9. 2. 1882.

²⁵ NL 10. 2. 1883.

fičnost budoucího povolání jeho pořadatelů. Výzdobu sálů i plesových tiskovin si v tomto období navrhovali medicí sami. Proto se vedle květin hojně používalo alegorických soch (zvl. Aeskulapa a Hygie), takřka nikdy nechybělo poprsí či podobizna J. E. Purkyně. V roce 1879 byly místnosti vyzdobeny poprsím Háška, Pflegra, Kollára, Purkyně, Jungmanna, Havlíčka, Tyla, Komenského, Veleslavína a Palackého. Možná, že tato jistě nákladná výzdoba též přispěla k finančnímu neúspěchu plesu.

Zajímavé jsou i popisy tanečních pořádků (některé se dochovaly v Muzeu hl. m. Prahy). Medicí se snažili návštěvníci svých plesů překvapit vždy nějakým originálním nápadem a dbali na to, aby byl realizován v pečlivém řemeslném provedení. Obvykle byla výroba zadána firmě Just. Tak například v roce 1875 si tanečnice odnášely na památku drobné červené knížičky zdobené tepáním, v nichž byly listy s pořadím tanců imitující lékařské recepty. V roce 1881 měli taneční pořádky podobu plessimetru, v roce 1882 naslouchátka z fialkového dřeva a slonové kosti, v roce 1883 hrtanového zrcadélka.

Od roku 1875 jsou zprávy o tom, že medicí plesy byly zahajovány několika tanečními páry. Tanečnický byli členové plesového výboru, jména dívek nám dnes nic neříkají, zdá se, že si je tanečníci volili sami. V roce 1883 se poprvé dočteme, že ples byl zahájen oficiálním předtančením, k čemuž *Národní listy* poznamenaly, že se jim tento zvyk příliš nelíbí, nicméně se ujal. V tomto roce bylo také poprvé uvedeno jméno protektora plesu - byl jím tehdejší docent V. Janovský - jeden z prvních učitelů české lékařské fakulty (dermatovenerolog), spoluzakladatel SČM a jeden z velkých přívrženců medicí plesů. Osoba protektora plesů nabyla v dalších letech velkého významu.

Od rozdělení pražské lékařské fakulty do roku 1918

Vzhledem k situaci na lékařské fakultě před rozdělením univerzity (výrazná převaha německých profesorů) a technickým obtížím s budováním českých ústavů a klinik zahájila česká lékařská fakulta činnost až ve školním roce 1883/84 - o rok později, než fakulta právnická a filozofická.²⁶

Po zahájení činnosti české lékařské fakulty se výrazně zvětšoval s růstem počtu medicíků i počet členů SČM. Od založení Spolku v roce 1868 kolísal počet členů od 60 do 100, v roce 1882 vzrostl na 139, v roce 1886 bylo členů již 259, v roce 1894 502 a v roce 1900 cca 700.²⁷ Počet medicíků na české fakultě rostl z 387 v prvním školním roce 1883/84 na více než 1000 v roce 1887. Na této úrovni se držel do roku 1894. Po přechodném poklesu se v letech 1913-1918 opět pohyboval okolo tisíce.²⁸ Organizovanost v SČM byla tedy poměrně vysoká a obdobná byla i v následujících obdobích.

Tato skutečnost se odrazila i ve společenských zábavách organizovaných SČM. Nutno ovšem připomenout, že i ostatní české fakulty a studentské organizace usilovaly stále horlivěji o zdar svých plesů a nejednou došlo i ke konkurenčnímu boji při získávání vlivných a hlavně štědrě platících návštěvníků a podporovatelů plesu. Největším kon-

²⁶ L. Hlaváčková, Vybudování teoretických ústavů české lékařské fakulty v letech 1883-1884, HUCP 22, 1982, 1, s. 123-152; též, Budování klinických pracovišť české lékařské fakulty v době rozdělení pražské univerzity I.-III., SL 85, 1983, s. 59-63, 105-115, 147-159.

²⁷ Hamza, I. c., s. 77.

²⁸ J. Havránek, I. c., s. 240.

kurentem medicí plesů byly plesy pořádané spolkem právníků - Všehrdem (založen 1868).²⁹ Medicí se podařilo v této konkurenci nejen čestně obstát, ale často získat i pověst nejúspěšnějšího plesu sezóny. *Národní listy*, které tradičně přinášely nejobsáhlejší informace o českém společenském životě, několikrát zauvažovaly nad mimořádnou oblibou medicí plesů a došly k závěru, s nímž dodnes souhlasí všichni laici, že „...neškodí opravdu nikdy, vyhledávají-li se přátelství a známosti s odchovanci Aeskulapovými, neboť nevíme dne ani hodiny, kdy bude nám třeba na jejich dveře zaťukati“.³⁰

Prvé tři roky existence české lékařské fakulty nebyly však z hlediska pořádání plesů příliš úspěšné. Těžko zjistit příčiny, možná, že k nim patřilo i mimořádné pracovní vypětí učitelů i studentů; bylo třeba takřka z ničeho vybudovat teoretická i klinická pracoviště, urychleně zpracovávat české učebnice, překonávat při přednáškách i studiu terminologické i jiné problémy atd.

Prvý ples pořádaný SČM po rozdělení lékařské fakulty je v některých pramenech opět nazýván pouze věnečkem, protože se konal - snad z úsporných důvodů - nikoliv na Žofině, ale opět v konviktském sále, který ovšem, jak se ukázalo, byl pro tuto akci přece jen příliš malý. Ani následujícího roku se nekonal medicí ples na Žofině, ale v Grand hotelu (v dnešní Opletalově ulici č. 34). O místo konání plesu se svedl v tzv. zábavní komisi SČM velký boj. Těsnou většinou zvítězili příznivci Grand hotelu, ale spor zanechal ve členech zřejmě značné rozladění, takže následujícího roku - 1886 - se ples nekonal vůbec.³¹ Od roku 1887 se vrátily medicí plesy na Žofin a konaly se zde nepřetržitě až do otevření Obecního domu, kam se přestěhovaly v roce 1912.

Jak jsme se již zmínili, medicí se snažili obstát v tvrdé pražské plesové konkurenci, a proto zdokonalovali organizaci plesů i dalších tanečních zábav a hledali stále nové cesty, jak učinit plesy co nejvýnosnějšími. „Vytančené peníze“ ovšem sloužily dobrým účelům; byly určeny především knihovně SČM, která se o ně od roku 1886 dělila většinou rovným dílem s Podpůrným fondem Purkyně, který byl v tomto roce založen na pomoc nemajetným medicí. Fond nejen půjčoval na vysoké promoční taxy, ale poskytoval například obědy a jiné formy podpor. Právem hovořil v roce 1887 na slavnostní hromadě SČM tehdejší medik, budoucí profesor vnitřního lékařství A. Veselý o „našem skvostu, naší chloubě - knihovně“, k jejímuž zřízení a udržení „vynalezen jiný mocný zdroj příspěvků a to - čisté výnosy plesů... A díky veliké přízni spanilomyslných dám tehdejších až na naše časy dostalo se knihovně z těchto výnosů plesových takových prostředků, že chlubiti se můžeme dnes na naše poměry bohatou knihovnou (v ceně 5000 zl.) o níž - snad jen jako jediné - možno říci, sit venia verbo - že jsme si ji vytancovali“.³²

Finanční hospodaření bylo vedeno členy plesového výboru velmi přísně a pečlivě, v pramenech sledujeme úzkostlivou starost o to, aby subskripční listiny byly řádně vedeny, příspěvky rychle odevzdávány do spolkové pokladny a snahu nevydat zbytečně ani

²⁹ Památník Spolku českých právníků Všehrd, Praha 1918, s. 259 nn. Na s. 237 vzpomínka na spory o plesy mezi staročeským Akademickým čtenářským spolkem a Všehrdem. Na přelomu let 1884/85 se Akademický čtenářský spolek snažil přesvědčit i SČM, aby se konal pouze jeden reprezentační ples českého studentstva - organizovaný jím, s čímž SČM nesouhlasil. AUK VA SČM, Kniha akt taneční zábavy, kart. 293.

³⁰ LN 8. 2. 1902.

³¹ Hamza, I. c., s. 72.

³² Hamza, I. c., s. 69-71. ČLČ 26, 1887, s. 851.

krejcar. Bylo ctí každého plesového výboru v čele s protektorem, aby ples měl nejen morální, ale i finanční úspěch. Od roku 1887 do roku 1914 nebyl žádný ples deficitní, i když samozřejmě nebyly všechny stejně finančně úspěšné. V letech 1887-1892 se vý-
těžek plesů pohyboval od 200 do 500 zl.,³³ v následujících letech již okolo 1500 zl. Po přelomu století se výnosy obvykle uvádějí již v korunách (2 K se rovnaly 1 zl.) V roce 1904 vynesl ples 400 K, v letech 1905-1913 se výdělky pohybovaly již okolo 2000-4000 korun. Poslední předválečný ples byl do té doby finančně nejúspěšnější, jeho čistý zisk dosáhl 6131,70 K.³⁴

Výnos plesu závisel zejména na úspěšném zvaní „špiček“. Byly sestavovány adresáře pro jednotlivé pražské čtvrti, zvali se představitelé veřejného a politického života - místodržitel, zemský maršálek, šlechta, členové diplomatického sboru, primátor, představitelé pražských vysokých škol, prosperující firmy (zvláště české) atd. Osobně se zvali samozřejmě učitelé české lékařské fakulty, u nichž se předpokládala téměř sto-percentní účast (ne-li fyzická, alespoň finanční). Neúčast musela být řádně omluvena, od poloviny devadesátých let se seznamy omluvených uveřejňovaly v tisku, máme doklady o tom, že omluvení profesori žádali opravu, pokud náhodou vypadli z uveřejněného seznamu.³⁵ Zvali se i další významní pražští lékaři, písemně i četní lékaři venkovští.

Velkou pozornost věnovali členové plesového výboru volbě protektora plesu, který nejen svým většinou značně vysokým finančním příspěvkem, ale i organizačními schopnostmi, vlivnými konexemi a osobním i společenským kouzlem mohl ovlivnit úspěchy plesu. Někteří profesori tuto funkci nepřijímali ze zásady (Thomayer), někteří se jí zřejmě raději vyhnuli více či méně přesvědčivou výmluvou, většinou však se jí ujímali ochotně a vykonávali ji obětavě. Funkce protektora znamenala nesporně mnoho práce a času, předpokládala účast na častých schůzích plesového výboru, pomoc se zvaním, dohled na finance atd. Nesporně nejúspěšnějším protektorem byl chirurg prof. O. Kukula, který přijal tuto funkci celkem pětkrát, naposledy již těžce nemocen v roce svého úmrtí (1925). Profesori K. Pawlík (porodník-gynekolog) a patolog J. Hlava byli protektory třikrát. Klíčovou úlohu prof. Kukuly při zajišťování plesového úspěchu vyjádřil lapidárně neznámý „plesák“ (člen plesového výboru) zápisem 1. 10. 1913 v korespondenční knize plesového výboru: „*Plese plesej! Kukulu máme za protektora plesu! Stačí?*“³⁶

Od počátku 20. století se na pořádání plesů SČM účastnily i lékařské organizace - nejprve Spolek českých lékařů, Česká sekce lékařské komory, Ústřední jednota českých lékařů, Spolek zubních lékařů a Sdružení českých lázeňských lékařů.³⁷ Tyto organizace také přispívaly spolku na plesové výdaje, čímž samozřejmě medicke plesy na jedné straně získávaly na lesku, na druhé straně však poněkud ztrácely na spontánnosti studentských zábav a stávaly se velkými společenskými událostmi stavovskými.

³³ AUK VA SČM, Protokoly plesového výboru SČM 1887-1892, kart. 380.

³⁴ AUK VA SČM, Výroční zprávy SČM, kart. 293; tamtéž, kart. 278.

³⁵ Např. NL 19. 1. 1895, 14. 1. 1901, 8. 2. 1902, 16. 2. 1905.

³⁶ AUK VA SČM, kart. 380.

³⁷ Poprvé oznámena spoluúčast Spolku českých lékařů a České sekce lékařské komory na pozvánce plesu, který se konal 7. 2. 1902 - AUK VA SČM, Plesový výbor 1902-1909, kart. 131 a ČLČ 40, 1901, s. 1386.

Samostatnou zvací kapitolou bylo získání dostatečného počtu vhodných tanečnic. Zakládaly se „reklamační knihy“, do nichž zapisovali medicci návrhy na zvaní dívek a ostatních hostů. Požadavky výboru udávat zaměstnání otce, aby se nedostaly na ples „osoby nevhodné“ byly samozřejmě v praxi mediky obcházeny tak, aby tam každý své známé dívky dostal. Místo řezník se uvedlo velkoobchodník a věc byla vyřízena. Ze získávání „*fešných a prachatých*“ tanečnic si dělali legraci členové plesového výboru stejně jako řadoví medicci.³⁸

V rámci snahy o zvýšení plesového výnosu se také od sklonku 80. let 19. století rozšiřuje počet osob oficiálně uváděných na plesových programech a tanečních pořádkách. Vedle protektora plesu je uváděn čestný předseda plesu, jeden až dva čestní místopředsedové, čestné předsednictvo (složené z profesorů české lékařské fakulty, zasloužilých členů plesového výboru, někdy do něho byli zahrnuti i výtvarní umělci, kteří navrhovali výzdobu plesových sálů a tiskovin aj.). Od roku 1889 se zde uvádějí i jména tzv. *ladies patronesses*, jakýchsi symbolických kolektivních gardedám, což byly v tomto období manželky profesorů, jména předtančících párů atd. Za všechny tyto čestné funkce plynuly do spolkové pokladny další, mnohdy značně vysoké dobrovolné příspěvky. Z předtančících párů platily samozřejmě jen dívky, tanečníky byli členové plesového výboru.

Pro *ladies patronesses* a předtančící dívky tvořily další velký výdaj i náklady na plesové róby. Vzhledem k tomu, že společenské rubriky novin přinášely jejich popisy, nebylo myslitelné, aby se objevily dvakrát za sebou ve stejném úboru.

V té době se také začaly pořádat soukromé plesové věnečky pořádané plesovým výborem pro vybrané tanečnice. Také jejich výtěžek šel na účet Podpůrného fondu Purkyně a spolkové knihovny. Na spolkovou knihovnu mysleli medicci i při uzavírání smluv s různými firmami, které zajišťovaly technickou stránku plesů. Většinou obsahovaly dovětek, že v případě nedodržení smlouvy zaplatí firma, obchodník, drožkař apod. pokutu do Podpůrného fondu Purkyně.

Plesový výbor složený z dobrovolníků pracoval samozřejmě bez jakéhokoliv nároku na odměnu, členové měli pouze zdarma přístup na ples a nárok na příspěvek, někdy i celé zaplacení poplatku za vypůjčení fraku a nákupu rukavic, které byly nezbytným doplňkem nejen plesového úboru, ale i úboru při zvaní „špiček“. V jednotlivých letech se složení užšího i širšího plesového výboru poněkud měnilo, v letech 1907 a 1912 byly pozměňovány i plesové řády.³⁹ Vedle předsedy býval jeden či dva místopředsedové, jeden či dva jednatele, pokladník, předsedové a místopředsedové různých komisí (zvací, artistické či umělecké, předtaneční apod.) V období mezi dvěma plesy úřadovala tzv. permanentní plesová komise.

Členové plesových výborů mívali skutečně práce nad hlavu. Důkazem toho jsou mj. korespondenční knihy plesových výborů, zvané „cancáky“ či „cancbuchy“, při jejichž pročitání nás ovane neopakovatelné kouzlo studentského humoru. Od podzimu každého roku se takřka denně plnily vzkazy, informacemi, pokyny, prosbami i příkazy členů užšího i širšího plesového výboru odrážejícími jejich letoru, smysl pro humor a více či méně vzletné pero. Od všech „plesáků“ se vyžadovala disciplína v plnění všech úkolů

³⁸ AUK VA SČM, Zápisnice plesu 1907-1908, kart. 380.

³⁹ AUK VA SČM, kart. 278.

(účast na schůzích, zvaní, v jehož rámci musil každý člen vykonat nejméně tři zvací návštěvy, vyřizování korespondence, technické zajišťování plesu, styk s novinami, tiskárny, ale i provádění netančících dívek atd.). Někteří pracovali v plesovém výboru jen rok, ale byli i takoví, kteří v něm působili po celou dobu svých studií (někteří si je pro zaneprázdnění s organizací plesu dokonce prodloužili), někdy i určitý čas po promoci, zvláště když zůstali na fakultě jako asistenti.

I v tomto období pracovali v plesových výborech v různých funkcích budoucí vážení učitelé pražské lékařské fakulty, někteří se stejně nesmlouvavou přesností, s jakou později vedli svá pracoviště (např. chirurg Arnold Jirásek). Byli to zejména histolog F. K. Studnička, pediatri F. Scherer, F. Luska, neurolog L. Haškovec, internisté A. Veselý, L. Syllaba, M. Netoušek, V. Libenský, B. Prusík, stomatologové M. Baštyř, K. Wachsmann, histolog O. Srdínko, oftalmolog R. Kadlický, chemik A. Hamsík, laryngolog J. Císlar, ortopéd R. Tobiášek, gynekolog J. Trapl, historik lékařství J. Vinař, chirurg S. Rychlík, otolaryngolog F. Ninger, balneolog E. Cmunt, dermatovenerologové K. Procházka, K. Gawalowski, anatom V. Borovanský, patolog H. Šíkl, fyziolog A. Hanák.

Občas to mezi členy plesového výboru zajiskřilo menším či větším konfliktem, docházelo proto k vystoupení nejen z plesového výboru, ale i SČM. Takto končící neshody nebyly však časté.⁴⁰

Velkou pozornost věnoval plesový výbor - zejména jeho artistická sekce - výzdobě plesových sálů, tanečním pořádkům, pozvánkám, pohledům a jiným plesovým tiskům. Toto vše podléhalo samozřejmě dobové módě a v tomto období prodělávalo vývoj od určitého amatérství k profesionálním uměleckým dílům.

Zhruba do přelomu století navrhovali výzdobu sálů i plesových tiskovin obvykle sami medicci. Poté se však v plesovém výboru i mimo něj stále častěji ozývaly hlasy, že toto vše by mělo být svěřováno odborníkům, akademickým malířům a architektům. Bylo ovšem vždy nutno zvažovat i otázky ekonomické. Až do počátku století byly zofinské sály nadále vyzdobovány tradičními sochami Aeskulapa a Hygie, nesměla chybět ani busta či podobizna J. E. Purkyně. Občas se snažila artistická plesová komise překvapit návštěvníky něčím novým. Tak například v roce 1891 byl postaven vedle estrády stan s červeným křížem. O podobě tanečních pořádků se v plesových výborech dlouho a bouřlivě diskutovalo, na návrhy bývaly vypisovány ceny. Zpočátku mohli návrhy podávat pouze medicci. V 80. a 90. letech zůstávaly v oblíbě taneční pořádky ve formě trojrozměrných miniaturních předmětů připomínajících lékařské povolání - například knížečka s reliéfem J. E. Purkyně, napodobenina pečeti lékařského diplomu, miniaturní herbář léčivých rostlin, lékařský kalendář, lékařská kazeta s nástroji apod. Některé se opět zachovaly v Muzeu hl. m. Prahy. Patrně poprvé byl návrh na taneční pořádek svěřen akademickému malíři v roce 1896 - byl o něj požádán A. Scheiner. V roce 1899 bylo použito na taneční pořádek alegorické kresby „slavného krajana Muchy“.

Od počátku století jsou již zvaní akademičtí malíři, grafici a architekti k návrhům na plesové tisky a výzdobu tanečních sálů takřka pravidelně. Medicci se obraceli většinou na významné umělce, jejichž jména jsou dodnes pojmem v historii našeho umění. Ně-

⁴⁰ Viz např. AUK VA SČM, Korespondenční kniha širšího plesového výboru 1913/III, kart. 380.

kolikrát navrhoval taneční pořádky A. Kalvoda (1901, 1902, 1904), F. Kysela (1900, 1911), který zároveň navrhl i dekoraci sálů, R. Schlosser (1905-1909), S. Köhler, J. Lolek, R. Bém (1902), K. Šimůnek a J. Mendl (1904), J. Benda (1910), S. Kulhánek (1912). Dekorace sálů byla v roce 1910 svěřena architektovi P. Janákovi.⁴¹

V únoru roku 1914 skončila velkým, dosud neúspěšnějším medicckým plesem jejich předválečná éra. Na sklonku listopadu 1914 oznámila permanentní komise plesu SČM ve *Věstníku lékařů českých*, že vzhledem k válečným událostem se nebude konat v zimní sezóně ples a ostatní podniky plesového výboru a vyzvala veřejnost k přímé podpoře Podpůrného fondu Purkyně, který odřeknutím plesu aj. podniků přišel o hlavní zdroje svého příjmu.⁴² Kontinuita medicckých plesů byla poprvé přerušena na celé čtyři válečné roky, avšak plesový výbor hledal cesty jak uspořádat alespoň nějaké menší taneční zábavy. Tak například na jaře 1918 se konaly v Národním domě na Vinohradech čtyři kabaretní večery s tancem.⁴³

Období meziválečné a první poválečné plesy (1919-1948)

Se vznikem samostatného státu v roce 1918 a lékařských fakult v Brně a Bratislavě v roce 1919 se mění i postavení SČM. Na obou nových fakultách vznikají také spolky mediků, které se stávají samostatnými organizacemi v rámci SČM, který mění v roce 1919 svůj název na Spolek československých mediků. Lékařské fakulty v Brně a Bratislavě navázaly na tradici pražských medicckých plesů a začaly je pořádat po jejich vzoru. Všechny tři fakulty je pak vzájemně obesílaly oficiálními delegáty.⁴⁴

V prvních poválečných letech se však na pražské fakultě vedly živé diskuse o tom, zda se mají vůbec velké mediccké plesy znovu pořádat. Tak například histolog prof. O. Srdínko, významný představitel agrární strany a budoucí ministr školství a osvěty (1925) a zemědělství (1926), horlivý člen plesových výboru na sklonku století napsal medikům v roce 1919 tklivý dopis, že se bude zase veselit na plesech teprve „až bude mít národ co jíst“.⁴⁵ Také patolog prof. R. Kimla se stavěl v poválečné době proti pořádání plesů z důvodů hospodářských a politických a kritizoval předtančení („*Ne-ní to také republikánské, aby se předtančilo, všude má panovati rovnost*“).⁴⁶

Tradice medicckých plesů byla však v pražském společenském životě již tak silně zakořeněna a touha mediků udržet ji i v samostatné republice tak silná, že překonala všechny překážky, které se stavěly do cesty poválečným plesům. Nakonec zvítězily - jako obvykle - argumenty finanční. Právem tvrdili zastánci plesů, že bez nich by se nikdy nezískalo tolik peněz do Podpůrného fondu Purkyně a do spolkové knihovny, které se i nadále dělily rovným dílem o výnosy tanečních zábav. V roce 1937 bylo

⁴¹ Podrobné popisy medicckých plesů se jmény navrhovatelů výzdoby atd. přináší v tomto období každoročně NL. Citace dat pro všechna léta by zabrala mnoho místa. Plesy se v letech 1887-1901 konaly v období od 10. do konce ledna, v letech 1902-1914 v době po 10. lednu do 20. února. Přesné citace u autorky.

⁴² VLČ 26, 1914, s. 591.

⁴³ AUK VA SČM, Plesový výbor 1910-1902, kart. 131.

⁴⁴ VČL 32, 1920, s. 155. Výroční zpráva SČSM na r. 1919/20.

⁴⁵ AUK VA SČM, dopis z 10. 2. 1919, kart. 279. V roce 1928 již přijal protektorství plesu.

⁴⁶ Tamtéž, dopis z 15. 11. 1920.

konstatováno, že plesový výbor získával každoročně ze svých zábav cca 25.000 Kč, při čemž výnos z plesu býval rozhodující.⁴⁷ Ironií osudu bylo, že jediný meziválečný ples, který skončil deficitem (2590 Kč), byl ples v roce 1925, pořádaný pod záštitou nejosvědčenějšího protektora prof. O. Kukuly. Patrně to byla jeho těžká choroba, na niž téhož roku zemřel, která mu zabránila osobně pomoci plesu k lepšímu finančnímu výsledku.⁴⁸

I v meziválečném období podporovala tradici plesů většina profesorského sboru lékařské fakulty a to nejen morálně, ale i finančně. Je zachováno mnoho důkazů o tom, že profesori, ale i docenti a asistenti poukazovali na plesové konto každoročně sta, často i tisíce korun. Meziválečné plesové výbory, které se rozrůstaly až na desítky členů (v roce 1937 jich bylo 60),⁴⁹ pokračovaly v neúnavné práci v duchu svých předválečných předchůdců. Jmenujme zase alespoň několik pozdějších učitelů pražské lékařské fakulty, kteří v nich v té době pracovali. Byli to například chirurgové V. Tošovský, Z. Kunc, J. Knobloch, O. Tesař, urolog V. Pačes, internista a zakladatel tělovýchovného lékařství J. Král, gynekolog V. Trnka, organizátor zdravotnictví H. Pelc, psychiatr V. Vondráček, mikrobiolog K. Raška, ftizeolog F. Macholda. Osobní zvaní sice pozvolna ustupovalo korespondenčnímu, ale tím velmi narostla písemná agenda. Přibýlo také starostí organizačních, protože vedle plesu se pořádalo během roku více tanečních akcí, z nichž zvláštní oblíbenost se začaly těšit velké karnevaly v Lucerně obnovené v roce 1928. Narůstal i počet akcí bezprostředně spojených s plesem. Před ním se pořádaly protektorský večírek, předplesový věneček, předtanečnický věneček, různé podobné zábavy se konaly i po něm. Byly to sice menší uzavřené akce, ale i jejich zajištění si vyžádalo nemálo času a energie. I ony totiž znamenaly určitý přínos pro spolkovou pokladnu.

Na plesy se zvali představitelé politického, hospodářského i kulturního života v čele s prezidentem republiky (posílal finanční příspěvek), ministři a primátorem, dále členové diplomatického sboru, zástupci vysokých škol pražských i mimopražských, lékařských organizací, významní lékaři pražští i mimopražští, bývalí členové plesových výborů (ti byli obzvláště smutní, když se na ně nedopatřením při zvaní zapomnělo) a samozřejmě opět slečny tanečnice, i když se vzrůstajícím počtem mediček nebyla už starost o dostatek tanečnic tak veliká. Naopak se často na schůzích plesového výboru jednalo o tom, jak zajistit, aby dívky byly dost prováděny. Tak například v roce 1927 byl pověřen jeden člen plesového výboru péčí o to, „*aby žádná dáma nestála*“. Při zajišťování tohoto úkolu se mu každý člen výboru musel podřídit.⁵⁰ Také prof. Jirásek, coby protektor plesu v roce 1930 na jedné z přípravných schůzí zdůrazňoval, že je trapné, když některé dívky netančí. Zastával názor, že „*na medickém plesu mají všechny dívky tančit, neboť je nelidské, nechati dívku státí a ta vlastnost medikovi nepřísluší, něco jiného je právnícký ples, neboť právníci jsou lidé suchých paragrafů*“.⁵¹ Mezi *ladies patronesses* stále více pronikaly vedle manželky profesorů

⁴⁷ VČL 49, 1937, s. 190.

⁴⁸ VČL 37, 1925, s. 696.

⁴⁹ Tamtéž.

⁵⁰ AUK VA SČM, kart. 131, Zápisnice plesového výboru SČsM 1919-1932, schůze užšího plesového výboru 19. 1. 1927.

⁵¹ Tamtéž, schůze 7. 1. 1930.

i jiné - například manželky akademických funkcionářů jiných vysokých škol, ale i manželky primátorů, matky předtanečnic aj. Protože dobrovolné taxy za čestné funkce, do nichž patřilo předtančení, ve srovnání s předválečnými lety narůstaly (poukazovány byly sta, někdy i tisíce korun), objevovaly se mezi předtančícími dívkami vedle profesorských dcer a dcer významných lékařů i dívky ze zámožných nelékařských rodin. O jejich zábavu se museli starat - rádi či neradi - jak vyplývá z výše uvedeného, členové plesového výboru, neboť případná nespokojenost zhýčkaných slečen padala zcela na jejich hlavu.

V roce 1927 se vyskytl zajímavý nápad medika (či lékaře Černého), který navrhl pořádat v týdnu, kdy bude ples, lékařské přednášky hlavně pro venkovské lékaře, aby jejich návštěvu posluchači mohli spojit s účastí na plesu. Většina plesového výboru se vyslovila pro, ale dobrá myšlenka zřejmě zapadla nerealizována.⁵²

Zvláštní zmínku si zaslouží jubilejní 50. ples v roce 1929. Plesový výbor věnoval jeho přípravě obzvláště pečlivou pozornost. Mezi jinými bylo rozhodnuto zachytit tuto mimořádnou událost poprvé na dokumentární film, který měl jako součást pražského filmového týdeníku přispět nejen k popularitě medických plesů i jiných tanečních zábav, ale sloužit i k propagaci republiky v zahraničí. Pořadatelé doufali, že pořídí tuto akci levně (za cca 1000-2000 Kč), avšak nakonec si filmaři naučtovali 6025 Kč, čímž byl plesový výbor nepříjemně zaskočen a debaty o tom, jak uhradit tento neplánovaný výdaj, se táhly ještě dlouho poté. Bylo ovšem konstatováno, že film se s ohledem na obtíže s osvětlováním „*neobyčejně skvěle vydařil*“.⁵³ Bohužel se nezachoval ve filmovém archivu Čs. filmu, máme z něho pouze stránkovou ukázkou v populárním meziválečném obrázkovém týdeníku *Pestrý týden*.

Pokud se týče výzdoby sálů v Obecním domě, kde se tradičně konaly medické plesy i v meziválečném období, a výzdoby plesových tiskovin, víme o nich ve srovnání s předválečným obdobím velice málo. Zprávy plesového výboru o nich nehovoří, novinové zprávy, které jsou z tohoto období o plesech jen velmi stručné, rovněž ne. Z dochovaných plesových tiskovin tohoto období lze zatím zjistit jen jména dvou akademických malířů - J. Hlavína, autora výzdoby tanečního pořádku z roku 1921, a M. Endlera z roku 1928. Taneční pořádek z roku 1930 je opatřen šifrou JO-NE-VA. Ostatní jsou bez autorského označení. V souladu s vývojem grafického umění u nás v této době se vyznačují větší jednoduchostí.

Poslední předválečný ples mediků se konal v lednu 1939, tedy již v republice zmračené mnichovským diktátem. Stal se určitou manifestací českých mediků odhodlaných pokračovat ve svých společenských akcích i tváří v tvář hrozící nacistické okupaci. Byl hojně navštíven a přinesl spolkové pokladně přes 20.000 Kč zisku.⁵⁴

Plesová komise chystala až do listopadu roku 1939 ples další. V té době však už bylo o osudu českých vysokých škol v protektorátu vyhlášeném 15. 3. 1939 v podstatě rozhodnuto. Za tři čtvrtě roku, 17. 11. 1939, se jejich brány uzavřely. Jeden z nejagilnějších pracovníků předválečného plesového výboru, doc. Macholda, mi vyprávěl,

⁵² Tamtéž, schůze 18. 5. 1927. Stejný nápad se zrodil u příležitosti 100. plesu fakulty všeobecného lékařství (dnos 1. LF UK) v roce 1988, ani on se zatím nedočkal realizace.

⁵³ Tamtéž, schůze 11. 12. 1928, 21. 1. 1929, 12. 4. 1929, 29. 10. 1929.

⁵⁴ Zápisnice plesového výboru, autorce zapůjčena k nahlédnutí doc. MUDr. F. Macholdou.

že kvůli přípravě plesu 1940 se rozhodl prodloužit si studium o rok. Netušil, že bude muset na promoci čekat předlouhých šest let...

Ani v hektické poválečné době charakterizované mj. obrovským přílivem posluchačů na pražskou fakultu a založením jejích poboček v Plzni a Hradci Králové (1945) nezapomněli medicí na tradici svých slavných plesů. Doba ovšem už byla zcela jiná a na obzoru se rýsovaly velké společenské změny. Již v květnu 1945 byl založen Svaz české mládeže, v červnu téhož roku byl ustaven Svaz vysokoškolského studenstva, který se přihlásil za jeho kolektivního člena. Aktivovaly se i předválečné fakultní spolky, tedy i Svaz československých mediků. Také v nich se odehrávaly zápasy o jejich politickou orientaci.⁵⁵

První poválečný ples uspořádali medicí opět v Obecním domě, v únoru 1946, druhý, zřejmě menší, v neobvyklém termínu v prosinci roku 1947 v Autoklubu v Opletalově ulici. Poslední předúnorový ples se konal v lednu roku 1948. Bez ohledu na vypjatou politickou situaci téměř dosáhl lesku meziválečných plesů, neboť medicí jej pod patronací osvědčeného plesového organizátora, chirurga prof. A. Jiráska, spojili s oslavami 80. výročí založení Spolku českých mediků.⁵⁶

Tímto jubilejním plesem se uzavřela první historická éra medických plesů úzce spojená s historií Spolku českých (československých) mediků. V jejím rámci prodělaly vývoj i medické zábavy a plesy - od skromných zábav na Žofíně, jejichž akcentovaný národní charakter vyjadřoval touhu mediků po české fakultě, po prvořadě společenské události pražského života s účastí významných osobností i snobské společenské smetánky před a po první světové válce. Z dobových pramenů však vyplývá, že jejich pořadatelům - medikům - se podařilo jim vtisknout a alespoň částečně uchovat zároveň i charakter studentských plesů. To byl také jeden z důvodů jejich trvalé oblíbenosti. Medické plesy také bývaly nejen „trhy na ženichy a nevěsty“,⁵⁷ jak je nikoliv neprávem nazval ve svých pamětech prof. Vondráček, ale i vítanou příležitostí k setkání absolventů fakulty s učiteli a kolegy. Tuto příležitost oceňovali zvláště lékaři mimopražští.

Zejména „plesáci“ si při jejich přípravě vedle spousty práce a starostí užili i hodně typické studentské legrace. Byla to pro ně i velká škola společenské výchovy, kterou výborně uplatnili i při výkonu svého povolání. Tak to také vyjádřil zkušený „plesák“, dermatolog prof. Gawalowski v jednom ze svých dopisů plesovému výboru - ples má být nejen finanční oporou fondu, „ale také společenskou výchovou nejmladším kolegům“.⁵⁸

Únor 1948 znamenal další šestileté přerušení tradice medických plesů. V roce 1954 se rozhodla obnovit ji tehdejší fakulta všeobecného lékařství, která se právem považovala za právoplatnou pokračovatelku naší nejstarší a největší lékařské fakulty. Nový název tato fakulta získala v roce 1953 poté, co v Praze vznikly další dvě fakulty - dětského lékařství a hygienická. K historické tradici plesů se přihlásila fa-

kulta všeobecného lékařství i tím, že pokračovala v jejich průběžném číslování.⁵⁹ Organizace pounorových plesů se ovšem odehrávala podle zcela jiného scénáře. Hlavním organizátorem se stala fakultní odborová organizace, organizační účast mediků prostřednictvím svazácké organizace byla ve srovnání s minulostí nevelká. Až do roku 1958 pořádala medické plesy pouze fakulta všeobecného lékařství, od roku 1959 pořádaly - nikoliv však každoročně - samostatné plesy i fakulta dětského lékařství a hygienická. V roce 1988 uspořádala fakulta všeobecného lékařství v tzv. Paláci kultury na Pankráci jubilejní 100. ples mediků, u jehož příležitosti uspořádala přímo na místě jeho konání výstavu uměleckých děl z fakultních sbírek. Předcházely mu fakultní vědecké dny, které měly zahájit tradici spojení plesů s pravidelným setkáváním absolventů fakulty - jednotlivé absolventské ročníky měly být zvány podle předem stanoveného klíče.⁶⁰

„Sametová revoluce“ roku 1989 přinesla další změny v organizaci medických plesů. Přes počáteční nadšení se nepodařilo během deseti let znovu nabyté svobody obnovit vliv a vážnost předválečného spolku mediků. 1. lékařská fakulta (bývalá fakulta všeobecného lékařství) pokračuje v pořádání i tradičním číslování plesů (v roce 1999 se na Žofíně konal již 111.), ale jejich pořádání svěřuje agenturám. Medické plesy pořádají po roce 1989 nejen lékařské fakulty pražské i mimopražské, ale i místní organizace České lékařské komory a od roku 1996 pořádá Lékařský odborový klub celostátní reprezentační plesy českých lékařů s úmyslem „zvýšit prestiž lékařského stavu a založit novou tradici.“⁶¹

Ukázky z „cancáků“, vzpomínek a korespondence

Z korespondence mezi členy plesového výboru

Kolego předsedo zvací komise!

Žádám Tě slušně, abys laskavě zjistil, který kolega reklamuje adresy podobného druhu jako kupř. tato: mil. pí. a sl. X (nomina sunt odiosa) Praha III Novodvorská ul. č. 1 (vyhledej si laskavě v plesovém adresáři). Zvali jsme s kol. Gálou v udaném čísle a po

⁵⁹ U příležitosti stého plesu mediků v roce 1988 jsem se snažila ověřit správnost jeho čísla. Došla jsem k závěru, že jednoduché početní úkony nebyly vždy silnou stránkou pořadatelů těchto plesů. Číslovat se začaly - pouze však občas - až od roku 1929. V literatuře bývá uváděn jako první ples v roce 1876. Od něho zřejmě počítali plesy organizátoři jubilejního 50. v roce 1929. Nepovšimli si ovšem, že v roce 1880 a 1886 se medické plesy nekonaly. K horší - nevysvětlitelné - chybě došlo tím, že ples v roce 1935 byl označen jako 58. - tj. o dvě čísla vyšší. S touto početní chybou se číslují plesy dodnes. SČM ovšem pořádala taneční zábavy již od roku 1871 - někdy byly nazývány věnečky, někdy plesy (i tytéž akce). Spočítáme-li tyto akce od roku 1871 s vynecháním tzv. konviktské zábavy v roce 1882, vychází dnešní číslování plesů s korigováním chyby vzniklé v roce 1935.

⁶⁰ Konání plesů v tomto období zachyceno nejlépe v Přehledu kulturních pořadů 1954-1988. Katalog výstavy u příležitosti 100. plesu mediků pořádaného fakultou všeobecného lékařství vydán tiskem: Umělecká díla ze sbírek fakulty všeobecného lékařství UK, Praha 1988.

⁶¹ M. Sojka, Nová tradice lékařských plesů, Časopis lékařské komory 8, únor 1999, s. 9.

⁵⁵ J. Havránek - Z. Poustka (red.), Dějiny Univerzity Karlovy IV., 1918-1990, Praha 1998, s. 239 nn.

⁵⁶ Zbytky archivu SČM a SČSM zapůjčené doc. MUDr. F. Macholdou, CSc.

⁵⁷ V. Vondráček, Lékař vzpomíná, Praha 1973, s. 234.

⁵⁸ AUK VA SČM, kart. 279, dopis z 24. 12. 1920.

maném hledání ptali jsme se po dotyčné partaji u domovníka a tu jsme se k svému zděšení museli dovědět, že ona reklamovaná mil. pí. jest paní domovnickovou spolku Verein für Hundzucht und Schutz der Jagd in Königr. Böhmen. Snad by bylo záhodno v zájmu dobré pověsti plesu našeho nové rekl. adresy před zvaním vždy porovnat s pražským adresářem. Jinak mohli jsme být my i dobrosrdečná pí. domovnicková ušetřeni dosti trapných rozpaků.

M. Novák

Odpověď předsedy zvacího výboru
Milý Emane!

To ovšem není mojí vinou, že zvána byla ona dobrá mutter, avšak po sdělení jména ji vyškrtnu.

Komet

Zápisnice plesu SČM 1908-1909, k nahlédnutí zapůjčil doc. F. Macholda

Novoroční báseň neznámého „plesáka“ s komentářem medika Z. Frankenbergera, pozdějšího profesora histologie a embryologie

Nový rok!

Všem plesákům
umrlíkům
přeji i v novém roce
hojné svatební noce,
aby každý z vás jak kos
vzepřel hojně rigoros.
Nemyslete, že ples je pouze pro legraci,
proto každý chutě k práci,
k práci chutě Demkartře a Králi,
pracujte byť se Vám jiní smáli,
k práci Markalousi, Cislere,
na resignaci ohled se už nebere,
k práci Vodenko a Odstrčile,
k práci čile
Topinko a Kotrlíku,
proti lenosti prý není líku,
k práci vzduchem znějí hesla nová
k práci rychle jen do Staňková,
nechte divadla a biografy stranou.
K práci rychle, rychle plnou parou.
Polnice zní
strach jde z ní,
chvilu skoro poslední

vás volá: Hola, hola!
Rychle než to praskne!
Ať to září, hraje, zvoní,
jako vloni,
ať je ples tak krásný zas
jako loňský rok!
Nazdar, sláva! Bum...
Šťastný rok všem plesákům.
Padá na zem stora
pitomata Flora

Ježíš Marjá! Frankenberger

AUK VA SČM, Cancbuch 1920-1921, kart. 131.

Potíže s charlestonem

Jednomyslně byl přijat písemný návrh kol. Krále, aby na plese byl zakázán charleston. Zákaz bude vytištěn v tanečních pořádcích.

O charlestonu znovu rozvířena debata a přijat kompromis, že se zachováme tak, jak se zachovají pořadatelé plesu Autoklubu a Středostavovského plesu.

Charleston se zakázati nedá, do tanečního pořádku se napíše slow fox.

AUK VA SČM, Zápisnice plesového výboru SČM 1919-1932, schůze 22. 12. 1926, 5. 1. 1927 a 12. 2. 1927, kart. 131.

Ze vzpomínek Prof MUDr. J. Knoblocha, DrSc.

Jiráskova jsem za svého pobytu na klinice rozhněval třikrát, poprvé, když jsem odmítl na plese mediků, jehož byl čestným předsedou, předtančit s dcerou cukrovarnického magnáta z Kolína, Mandelíka. Měl jsem tenkrát již vážnou známost. Pochopení jsem našel jen u dr. Kreidlové [později manželka prof. Jiráskova, L. H.], která s Jiráskem nikdy na žádný ples nesměla. Toto právo měla jen Jiráskova matka, která se svými dvěma dcerami vždy kralovala v Jiráskově lóži v přízemí velkého sálu Obecního domu. Tančivali jsme pochopitelně s Jiráskovými sestrami. Asistenta Antonína to stálo svobodu, neboť starší Jiráskova sestra se stala jeho manželkou.

J. Knobloch, Hrst vzpomínek na 1. chirurgickou kliniku v době Jiráskově, in: 100 let 1. chirurgické kliniky FVL UK, Praha 1982, s. 52.

Mimo jiné jsem měl aranžovat účast lékařů kliniky včetně profesora na maškarním plese mediků v Lucerně.

Nejzdařilejší bylo vystoupení kliniky jako „třída učitele Jiráska“. Toto označení bylo na tradiční standartě kliniky, na jejíž druhé straně byla znázorněna amputace bérce. Nesl ji v průvodu zřízenec kliniky Václav Keřka v uniformě školníka. Za ním šel dr. Trnka (později primář v Příbrami) jako učitel, s cylindrem, v žaketu a s houslemi. Následovali žáčkové včetně Jiráska, s placatými námořnickými čepicemi, s modrobílými námořnickými blúzami, s krátkými bílými kalhotkami a bílými ponožkami a střevíci, s taškou na ucho na zádech a s balonem v ruce. Skupina navštívila mimo jiné lóži, v níž seděla Jiráskova matka s dcerami a zazpívala za doprovodu houslí písničku „Mamičko, mámo, šel bych rád...“

Tamtéž, s. 58-59.

Z agendy plesového výboru

Slavný plesový výbore SČM zde!

Děkuji srdečně za jmenování opětne mne čestným členem plesu SČM s ujištěním, že doby ony, kdy sám ještě aktivně jsem v plesu SČM působil, mám a mítí budu vždy v živé paměti.

Začal jsem svou kariéru plesovou v době, kdy ples byl v největším úpadku a byl jsem jedním z těch, kteří nezoufali nad bídným jeho stavem a kteří hleděli pověst jeho zlepšiti.

A vskutku, co se nepodařilo zúplna nám, podařilo se v posledních letech nástupcům našim tou měrou, že ples řadí se opět mezi první plesy žofinské.

Má-li však nad niveau jak výtěžkem morálním, tak hmotným ples náš zůstat, jest zapotřebí usilovné energické práce, kterou nutno na počátku saisony zváci projeviti.

Nuž ruku k dílu; k eventu již předem gratuluji.

Času mnoho nazbyt nemám, než bude-li mi čas a místo významnější schůze předem oznámen, slibuji, že přijdu.

S kolegiálním pozdravem
Váš
Dr. Stanislav Tobiášek
1. ved. lék. č. odd. chir.

[S. d. r. 1906]

AUK VA SČM, kart. 276.

Velectění pánové,

V Praze, 3. 1. 26.

Tímto Vám oznamuji, že funkci čestnou v plesovém výboru přijímám a přeji Vám plného zdu!

Bud'te pamětlivými však toho, že za mých dob, kdy jsem fungoval pilně v plesovém výboru SČM, bylo našim cílem co nejvíce vyzískati pro PpP [Podpůrný fond Purkyně,

L.H.] a knihovnu, a dovoluji si tvrditi, že pracoval jsem právě v těch nejhorších dobách - kdy akcie mediků na trhu žofinském byly na nejnižším bodu - a předce neměli jsme „deficitu“. Toto poslední slovíčko - v poslední zprávě SČM mne zamrzelo a mnoho ba přemnoho jsem se nad tím zamyslel. Dle Vašeho mínění nesou prý vinu členové sboru profesorského; já však z precedentních plesů soudím obráceně. Na letošním plesu si to povíme a uvidíme, kdo má pravdu!

S medicínským „Zdar“

Prof. S. Tobiášek

AUK VA SČM, kart. 282.

Kancelář presidenta republiky

Čís. D 184/29

V Praze dne 10. 1. 1929

Plesovému výboru Spolku čsl. mediků
V Praze II., Lípová 2.

Podepsaná kancelář děkuje jménem pana presidenta republiky za pozvání na jubilejní 50. reprezentační ples, který pořádáte dne 17. ledna t. r. a žádá, abyste pana presidenta laskavě omluvili, že se nemůže zúčastniti.

Zároveň zasiláme Vám poštovním úřadem šekovým částku 1000 (tisíc) Kč jako příspěvek pana presidenta pro účel, v jehož prospěch ples je pořádán.

Kancelář presidenta republiky
Dr. Říha

AUK VA SČM, kart. 284.

Prof. MUDr. Ant. Přecechtěl
Praha III.,
Durdíkova 603

V Praze 14. 12. 33

P. T.

Plesovému výboru Spolku čs. mediků
Praha II. Sokolská tř. 27

Slovutní pánové,

děkuji Vám ještě jednou za poctu, kterou jste mi prokázali tím, že jste mne učinili protektorem Vašeho plesu, a tlumočím tímto i dík mé paní za udělení čestné funkce lady patroness a posílám Vám současně šekem na úhradu Vašich výloh obnos 7.000 Kč.

S kolegiálním pozdravem
Váš
Prof. A. Přecechtěl

AUK VA SČM, kart. 293.

Aus der Geschichte der tschechischen Medizinerbälle

ZUSAMMENFASSUNG

Die Geschichte der Medizinerbälle in Böhmen ist zugleich Teil der Geschichte der Lehrer und Studierenden vor allem der Prager - nach der Universitätssteilung von 1883 der tschechischen - medizinischen Fakultät. Seit 1871 lag die Organisation dieser Bälle in den Händen der Mitglieder des Vereins der tschechischen Medizinstudenten (Spolek českých mediků, gegründet 1868). Der Ertrag der Bälle wurde bis 1874 für die Errichtung eines Purkyně-Denkmal überwiesen, kam danach der Fachbibliothek des Medizinervereins zugute und floß seit 1886 zumeist zu gleichen Teilen in die Bibliothek und in den Purkyně-Wohlfahrtsfond, der im selben Jahr zur Unterstützung mittelloser Medizinstudenten gegründet worden war. Der Vorbereitung und Organisation der Bälle wurde immer größere Aufmerksamkeit gewidmet, in den Ausschüssen arbeiteten Dutzende von Studenten, und eine wichtige Rolle spielten auch die Schutzpatrone der Bälle, die sich aus den Reihen der Lehrkräfte an der Fakultät rekrutierten. Die Ausstattung der Tanzsäle ließ man sich ebenso angelegen sein wie die Festlegung der Tanzordnung und die Aufstellung der Programme. Anfangs lag dies alles in den Händen der Medizinstudenten selbst, später gab man sie auch bedeutenden Künstlern in Auftrag. Seit der Jahrhundertwende galten die Bälle der Mediziner als eines der bedeutendsten gesellschaftlichen Ereignisse in Prag und trugen der Kasse des Medizinervereins nicht unbedeutende Summen ein. Nach Gründung des tschechoslowakischen Staates 1918 wurden Stimmen laut, die die Abschaffung dieser Bälle als un-demokratische Veranstaltungen forderten, doch behielten jene die Oberhand, die auf den finanziellen Gewinn verwiesen. Mit Ausnahme der Zeit des 1. und 2. Weltkrieges wurden die Medizinerbälle vom Verein der tschechischen (seit 1919 tschechoslowakischen) Medizinstudenten organisiert; 1954 wurden sie von der damaligen Fakultät für Allgemeinmedizin (heute 1. Medizinische Fakultät der Karlsuniversität) wieder ins Leben gerufen, die 1999 bereits den 111. Ball der Mediziner veranstaltete.

Materiály

MINISTR NEJEDLÝ O SOBĚ A SOVĚTSKÉM SVAZU (Projev v profesorském sboru FF UK 15. 5. 1945)

BLANKA ZILYNSKÁ

V minulém roce vzpomínala Univerzita Karlova 650. výročí svého založení. Byla to mimo jiné příležitost nejen rekapitulovat stav práce na nejstarších dějinách univerzity, ale ohlédnout se také za dobou ne tak vzdálenou a zamyslet se nad kořeny toho, co univerzitu sužovalo ještě docela nedávno: podmínky její existence v totalitním státě, poměr tohoto státu ke školství a jeho vliv na samotné univerzity. Vydání čtyřsvazkových *Dějin Univerzity Karlovy* je výsledkem této rekapitulace a snah o reflexi příčin dnešního stavu.¹ Omezený prostor tohoto kolektivního díla neumožňoval doložit všechna tvrzení přesnými odkazy na prameny. Vracím se proto na tomto místě k některým dokumentům, které zaslouží zveřejnění *in extenso*, a využívám možnosti jejich uplatnění v obnovené rubrice *Materiály*.

Chtěla bych tentokrát připomenout „zmrtvýchvstání“ Karlovy univerzity v roce 1945 - situaci, za jaké došlo ke znovuotevření vysokých škol po šesti letech nacistické okupace. Byla bych ráda, kdyby se podařilo touto edicí zahájit sérii drobných materiálových příspěvků, které dokreslí onu podivnou dobu „mezi psem a vlkem“, mezi nocí a svítáním, nebo spíše novým smrákáním.

* * *

Atmosféra prvé poloviny května roku pětáctýřicátého byla nabita vášněmi, radostí i chutí pustit se zase do práce, dohnat ztracené roky a navázat, kde se nit přetrhla. Učitelé vysokých škol, přeřazení za války na jiná pracoviště nebo odsunutí do penze či na dovolenou, se vídali nanejvýše v užších kroužcích v kavárnách nebo soukromí.² Věnovali se práci vědecké, bylo-li to v jejich oboru možné, a hlavně doufali, že tato relativ-

¹ Dějiny Univerzity Karlovy I-IV, red. F. Kavka - J. Petráň, Praha 1995-98. Období po r. 1945 zpracováno ve IV. svazku, ed. J. Havránek - Z. Poustka, s. 233 nn., seznam lit. na s. 337-9 a u jednotlivých kapitol.

² Válčnou situaci vysokoškolských pedagogů zachycuje např. Vojtěch Krch, in: České vysoké učení technické v Praze 1938-1945, Praha 1948, s. 35; projevy profesorů LF UK otištěné v Časopise lékařů českých (ČLČ) 84, 1945; Petr Svobodný, Důsledky 17. listopadu 1939 pro české lékařské fakulty, ČLČ 133, 1994, s. 245-8; Václav Vojtíšek, Karlova universita za německé okupace, in: Šest let okupace Prahy, Praha 1946, s. 31-8; Jan Bělehrádek, Karlova universita a česká věda v odboji, in: 17. listopad. Almanach odboje čsl. studentsva v l. 1939-45, Praha 1945, s. 9-17; Jan Gebhart - Jan Kuklík, Vědci a domácí rezistence, in: Věda v českých zemích za druhé světové války, Práce z dějin AV, sér. C, fasc. 3, Praha 1998, s. 353-360; František Jordán a kol., Dějiny university v Brně, Brno 1969, s. 216-230.

ní nečinnost nebude trvat dlouho. Pražské povstání bylo proto signálem, aby vyhledali své spolupracovníky a okamžitě zahájili přípravy na obnovu výuky. Někteří kolegové a přátelé se nyní setkali po dlouhé době. Hovořilo se o tom, jak dál a čím začít.

V důsledku válečného využití univerzitních budov nebylo možné uspořádat první porady ve vlastních prostorách. Pomocnou ruku podala univerzité pražská technika. V její budově na Karlově náměstí se konaly první schůzky osob zainteresovaných na obnově vysokoškolského provozu. Dne 9. května 1945 proběhlo na nádvoří techniky malé shromáždění profesorů, týž den se odehrály také první porady.³ Od 10. května byly pak pravidelně organizovány schůzky zástupců vysokých škol, které řídil střídavě rektor techniky prof. Antonín Engel a na místě nemocného rektora pražské univerzity profesora Hrozného děkan filozofické fakulty prof. Jan Rypka. Několikrát se sešli odděleně také reprezentanti Karlovy univerzity.⁴ Akademičtí funkcionáři, kteří utvořili Výbor vysokých škol, vydali 12. 5. svolání, jímž se obrátili ke studentstvu, zavázali se, v co nejkratší době otevřít brány českých vysokých škol, ulehčit jim vysokoškolské studium náhradou za ztracená léta, a ujistili své budoucí posluchače: „... i my se těšíme na spolupráci s vámi. Podávat mladým lidem číši poznání má pro nás také své kouzlo.“⁵

Téhož dne v 15 hodin uspořádal děkan Rypka v budově techniky „jakousi předporadu“, jak sám říká, totiž schůzi učitelů, která měla připravit řádnou schůzi profesorského sboru filozofické fakulty.⁶ Sešlo se na ní 25 profesorů (čtyři se omluvili). Profesor Rypka podal informaci o konstituování akademických hodností ve srozumění s Českou národní radou prostřednictvím profesora Kadeřávka a ujistil, že „prozatím není námitek v setrvání akademických funkcionářů v úřadech, pokud sbory neodmítnou důvěru funkcionářům“.⁷ Konstatováno bylo, že „do řádné schůze prof. sboru bylo by pozvat všechny profesory i pensionované a zástupce docentů dr. Kalistu a Černého.“⁸ Rypka dále shromážděným sdělil, o jakých otázkách se zatím ve Výboru vysokých škol jednalo

³ O shromáždění na nádvoří František Kadeřávek, in: České vysoké učení technické v Praze 1938-1945, Praha 1948, s. 25 a foto v příloze. Tamtéž o dalších schůzích (s. 25-32, 37). Viz také Jan Rypka, Zdeněk Nejedlý a filozofická fakulta University Karlovy 1945-1946, in: Zdeněk Nejedlému k 75. narozeninám, Praha 1953, s. 191. Jedno ze shromáždění líčí také Zdeněk Kalista, Po proudu života 2, Brno 1996, s. 557-8 (podle textu nelze určit, o které se jedná, ale bylo společné pro všechny VŠ).

⁴ V Archivu Univerzity Karlovy, fond filozofická fakulta (dále jen AUK-FF), kart. 217, čj. 62 a 64/45, jsou dochovány protokoly ze schůzí 10. a 11. 5. 1945, na nichž byli přítomni prof. Engel (ČVUT), Rypka (jako předseda), Cibulka, Trkal, Hájek a Šalomon, resp. 11. 5. dále též prof. Krčmář a Saturník. Jednání se soustředovalo na otázky formálně právního a morálního oprávnění stávajících zástupců fakult ujmout se akademických funkcí, na problém uznání zimního semestru 1939/40 a zpětné účinnosti zkoušek nyní dokončovaných a jiné provozní otázky (zajištění chodu informační kanceláře). Ze schůze 11. 5. byla zaslána ministerstvu školství informace o prvních krocích zmíněných profesorů a přehled personální situace na akademických postech s vysvětlením, jak je řešena reprezentativnost vedení. Ministerstvo mělo tedy pro své další kroky záhy kompetentní informaci, aby mohlo respektovat univerzitní autonomii.

⁵ Publikováno v tisku. O Výboru a svolání, vypracovaném komisí Jiráč, Matyáš, Saturník, Kadeřávek, informuje prof. Rypka při prvním shromáždění učitelů FF UK 12. 5. 1945, viz zápis v AUK-FF, kart. 7. Srv. Blanka Zilynská, in: Dějiny UK IV, s. 235.

⁶ Zápis o ní citován v pozn. 5. Rypkova vzpomínka na ni v článku cit. v pozn. 4. Na této schůzi nejsou mezi přítomnými uvedeni zástupci docentů.

⁷ Obnova činnosti vysokých škol byla založena na logickém předpokladu, že se svých funkcí ujmou hodnostáři zvolení pro akademický rok 1939/40. Odtud plynula legitimita činnosti prof. Rypky a dalších, povolaných do Výboru vysokých škol. Ještě během května byla však tato konstrukce narušena, viz B. Zilynská, Cesta k ovládnutí českých univerzit komunistickou stranou (1945-48), v tisku; Jiřina Kalendovská - Jiří Pulc, Masarykova univerzita v létě 1945, Universitas 1996, č. 1, s. 35-41.

⁸ Poslední volba zástupců docentů v profesorském sboru se konala 9. 5. 1939 pro rok 1939/40 (AUK-FF, kart. 351, i. č. 1599 - Akademické volby). Zvoleni byli docenti Zdeněk Kalista a Josef Dvořák. Uvedení docenta Černého musí být Rypkovým omylem. Na další schůzi skutečně přichází doc. Dvořák, viz dále.

(stanoveno otevření škol na 1. června, zahájení mimořádného letního „válečného“ semestru, projednána otázka úlev, podpor, personální a prostorové záležitosti) a doporučil vytvořit ke stejným okruhům pracovní komise filozofické fakulty. Přípravou řádné schůze sboru byla pověřena pětice profesorů (Rypka, Salač, Horák, Stloukal, Král).

Hlavní organizační práce ležela na děkanu Rypkovi.⁹ „Když jsem schůzi svolával,“ vzpomíná po letech, „děkanská kancelář se mohla stále ještě jaksí jen zahnízďovat. Nežbylo tedy, než abych sám doma napsal zvací listky. Manželka mi při tom pomáhala. Pozval jsem ovšem ... i pana ministra. Zval jsem jej tak jako všechny ostatní - prostým korespondenčním lístkem, ale nevhlednou rukou připsal, že by nás, sbor profesorský, velice potěšilo, kdyby mezi nás zavítal.“

První řádné zasedání profesorského sboru filozofické fakulty UK se uskutečnilo 15. 5. 1945 o třetí hodině odpolední již v budově fakulty v místnosti č. 118 - zasedací síni profesorského sboru. Dostavilo se 29 profesorů a zástupce docentů Josef Dvořák.

Zdeněk Kalista uvádí ve svých vzpomínkách, že se zajímal o termín konání první profesorské schůze, kam se chtěl dostavit jako zástupce docentů.¹⁰ Děkan Rypka mu však odpovídal vyhýbavě, protože nechtěl říci na rovinu, že někdy mezi 12. a 15. květnem se objevily námitky proti jeho zapojení do práce na fakultě. Nakonec musel s pravdou ven a na Kalistu dopadla první rána, po níž měly následovat další.¹¹ Z protokolu schůze¹² je jasné, že Kalista na první schůzi docenty skutečně nezastupoval, nicméně ve strojopisu je uveden mezi rukou zaznamenanými omluvenými členy sboru (nepřítomno sedm profesorů) jako zástupce soukromých docentů. Zatím se s ním tedy počítalo.

Schůzi zahájil děkan Rypka vzpomínkou na uplynulých šest let. Jeho procítěný projev byl však přerušen příchodem ministra školství prof. Zdeňka Nejedlého, „provázeným dlouhotrvajícím potleskem“. Po dokončení děkanovy řeči, v níž připomněl oběti na životech i útrapy vězňů, mu shromáždění projevovalo důvěru k dalšímu výkonu jeho funkce. Oznámeno bylo také, „že zastoupením nemocného rektora byl mimo akademickou zvyklost pověřen prof. Bělehrádek.“

Dalším bodem programu byla zpráva profesora Vojtášky o přebírání budov, ústavů a seminářů české i německé filozofické fakulty z pověření České národní rady. Ministr Nejedlý byl přijat jako jeden z členů sboru, bez velké okázalosti. Děkana Rypku to později mrzelo a popisoval průběh schůze takto: „Pan ministr bedlivě naslouchal. Dnes si vyčítám, že jsem udělal chybu, když skončiv [svoji zprávu] neudělal jsem slovo jemu, nýbrž otevřel ihned povšechnou debatu. Snad to mělo také svou dobrou stránku - pro jeho lepší orientaci. Ministr trpělivě seděl, jen chvílemi prohodil něco k proděkanovi prof. Dru A. Matějčkovi. Ale nakonec mi začínalo být už úzko ze spíše delších než kratších monologů... Když jsem už měl za to, že je dostatečně informován, požádal jsem sbor, abych směl přerušit průběh debaty, a poprosil pana ministra o proslov.“¹³

Podle protokolu ze schůze přerušilo ministrovu vystoupení projednávání pátého bodu programu, týkajícího se volby čtyř komisí pro věci studentské, věcné, osobní

⁹ Rypka, Zdeněk Nejedlý a FF UK, s. 192.

¹⁰ Kalista, Po proudu života 2, s. 558.

¹¹ Viz Michal Svatoš, Historie jednoho procesu, Dějiny a současnost 14, 1992, č. 4, s. 33-37.

¹² AUK-FF, kart. 7.

¹³ Rypka, Zdeněk Nejedlý a FF UK, s. 192.

a reformní. Po Nejedlého odchodu pokračovala debata o tomto tématu a bylo jmenováno pět komisí (osobní se rozdělila na všeobecnou a vyšetřovací). Zasedání uzavřela všeobecná diskuse, odsouhlasení návrhu odstranit měděnou desku bývalého německého rektora Naegleho a obnovit bustu profesora Masaryka. Před ukončením schůze (v 18.32) pozval děkan členy sboru s manželkami a rodinami na druhý den na fakultu, odkud mohli sledovat uvítání prezidenta Beneše při příležitosti jeho příjezdu do Prahy.

Co říci k vlastnímu projevu vysoce postaveného a politicky vyhraněně exponovaného člena profesorského sboru FF UK? Podle vzpomínkového článku Rypkova při vystoupení „zazněl... opět ten dávný charakteristický hlas Zdeňka Nejedlého. Nic neubralo mu na svěžesti - ani barvě tónu, ani zjevu, o duchu ani nemluvic. Vždy pohotový řečník improvizoval zjevně *con amore*... Lásky k vědě a vysokým školám vyzařovala z proslovu. A že naše fakulta - i když ho kdysi přeskochila v děkanských volbách - je u něho na jakémisi výsluní, naplňovalo nás všechny pocitem důvěry a oddanosti.“¹⁴ Fakulta se snažila využít ministerské vazby k této instituci ve svůj prospěch. Prozatím však musí zůstat otázkou, nakolik z toho mohla opravdu těžit a nakolik šlo o ideový tlak, kterému někdy nerada a jindy ochotně podléhala.¹⁵ Rypka tvrdí, že Nejedlý přicházel jen s podněty, ne s příkazy, a dodává: „*Jak jsem jej mohl mít nerad*“.

Nejbezprostředněji mluví projev sám za sebe, a to jak svým obsahem, tak i formou a jazykem. Je esencí dobové nálady, dobových problémů a jejich řešení v pohledu tehdy nejsilnější politické strany - KSČ.

Za pozornost stojí jazyk pana profesora, který je v zápise zachycen se značnou mírou autenticity. Není divu, že tento projev nevešel do obsahu brožury *Universita Karlova a Zdeněk Nejedlý*,¹⁶ ani jej nedal děkan k dispozici tisku, jak přiznává o řadu let později.¹⁷

Úvod projevu je věnován retrospektivnímu pohledu na válku a dobu těsně předcházející. V jeho hodnotících soudech se mísí věcně adekvátní a ideologizované vidění. Mezinárodní den studentstva - 17. 11. například posuzuje ministr v tuto chvíli ještě jako záležitost celosvětovou, utváření „komunistické tradice“ přišlo až o něco později. Dovoluje si také porovnávat význam bitvy u Sokolova a Zborova. Jiné momenty však již zcela korespondují s interpretací, jak ji známe z pozdější doby - o západní armádě nepadne v projevu ani slovo, zato zásluhy Sovětského svazu jsou vynášeny do nebe. Posluchačům je vnucováno přesvědčení, že SSSR mohl pomoci

¹⁴ Tamtéž, s. 193.

¹⁵ Nadhozené otázky by musel vyřešit hlubší výzkum personálního fondu Zdeňka Nejedlého v Archivu AV ČR. Články Petra Čorneje, které z něho vycházely, nemohly ve své době hodnotit některé věci otevřeně. Viz P. Čornej, *Činnost Zdeňka Nejedlého v oblasti školství a kultury v letech 1945-1948*, in: *Dějiny socialistického Československa. Studie a materiály I*, 1978, s. 205-228; týž, *K učitelství Zdeňka Nejedlého na pražské univerzitě*, AUC-HUCP XX, 1980, č. 2, s. 7-34 (kde zmiňuje též námi sledovanou schůzi). Také Josef Petráň, *Nástin dějin filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (do roku 1948)*, Praha 1983, s. 335-46, volil raději okruh věcných otázek, aby se vyhnul nucenému neadekvátnímu hodnocení. Za dnešního stavu uspořádání personálního fondu Z. Nejedlého v AAV ČR nebyl nalezen žádný podklad nebo náčrt zde vydaného projevu, musíme tedy skutečně počítat s řečníkovou improvizací (děkuji za pomoc dr. H. Barvíkové).

¹⁶ *Universita Karlova a Zdeněk Nejedlý*, Praha 1953 (obsahuje Nejedlého projevy z let 1948-51, vztahující se ke Karlově univerzitě).

¹⁷ Rypka, *Zdeněk Nejedlý a FF UK*, s. 193. Ohlas projevu není zachycen ani v Bibliografii díla Zdeňka Nejedlého, sestavila S. Jonášová a kolektiv, Praha 1959.

Československu v letech 1938-39, stačilo jen požádat. Přehnaná je také víra, že ČSR má v Sovětském svazu velmi dobré postavení a oporu.

Se sovětcentrismem se u Nejedlého pojí egocentrismus, přesvědčení o vlastních zásluhách na daném stavu a o vlastní nepostradatelnosti při rozvíjení dalších „*přínosných kontaktů*“¹⁸ s velkou slovanskou zemí na východě. S tím souvisí také jeho ujišťování, že křeslo ministra přijal (v Moskvě!) jen z nutnosti, aniž by po něm toužil. Takováto okázalá „skromnost“ je cítit z celé řeči.

Druhá část projevu na univerzitní půdě je politickým vystoupením, v němž řečník vehementně hájí záměry nové vlády vyjádřené v Košickém vládním programu. Profesorský sbor tak mohl vyslechnout jednoznačné přihlášení k politice Národní fronty a nezůstal na pochybách, kam vývoj spěje. Ostatně Zdeněk Nejedlý mluvil rád a často, jeho kolegové měli tedy příležitosti více.¹⁹

Soudě podle potlesku, posluchačům vyhovovalo ministerské volání po úplném vyčištění republiky od všech Němců a Maďarů.²⁰ S tím souvisel náčrt velikašské expanzivní politiky plánované „novým Československem“ za pomoci sovětského štítu. Nejedlý sám pak vystupuje jako průkopník této politiky.

Výzvou k nemilosrdné odplatě za neplnění národních povinností během války přechází ministr k třetí části, věnované univerzitním záležitostem. Ve svém výkladu aplikuje zásady nové orientace státu na univerzitní poměry. Deklaruje nutnost zavedení nových oborů, která však neplyne z potřeb rozvoje vědy, nýbrž z politických okolností.

Další plány nezakryté nastiňuje ve čtvrté části projevu, kde přiznává „*náš*“ cíl (tj. cíl KSČ), mít ve svých rukách veškeré oblasti působící na výchovu a názory národa - nejen školství, ale i kulturu, tělovýchovu, vědu, formování světového názoru atd. Nevíme, zda profesorům FF UK běhal mráz po zádech, když slyšeli, jak se má vše změnit, ale dnešní čtenář se nejspíše lehce oťese při vzpomínce, jak vypadaly ve skutečnosti za pár let ony „*jiné poměry, které měly být všude cítit*“.

Edice:^a

„V 16.35 hod. udílí [děkan] slovo ministru prof. Nejedlému. (Potlesk.) Ministr se cítí kolegou mezi námi a vyslovuje vřelý pozdrav ruských kolegů slavné university moskevské, jejímž měl po šest let štěstí býti profesorem. (Potlesk.) Je překvapen hrozným

¹⁸ Nejedlý doufal, že bude reprezentovat českou vědu na oslavách sovětské akademie věd, což se mu splnilo, viz Z. Sládek, *Čs. věda a AV SSSR v letech 1945-52*, in: K. Herman a kol., *Nástin vztahů mezi československou a sovětskou vědou*, Praha 1975, s. 60.

¹⁹ Srv. soupis projevů z prvních měsíců po osvobození v Nejedlého bibliografii cit. v pozn. 17 (od s. 216). Také další fakulty UK a jiné vysoké školy chtěly užít stejné pocty jako FF UK a zvaly ministra školství na zahájení své činnosti. Projev obdobný proslovu na filozofické fakultě přednesl Nejedlý 24. května 1945 na právnické fakultě. Byl parafrázován v tisku (např. *Svobodné noviny* 25. 5. 1945) - bibliografie jej nezachytila.

²⁰ Vývoj Nejedlého přístupu k pojmu národ sleduje Jiří Křesťan, *Pojetí české otázky v díle Zdeňka Nejedlého*, Praha 1996, zvl. s. 13-14.

^a AUK-FF, kart. 7. Protokol o schůzi je strojopisná devítistránková složka, doplňovaná, resp. opravovaná ručně. Záznam projevu Z. Nejedlého na s. 4-8. Zápis zpracoval prof. Ryba. Nelze stanovit, na jakém základě provedl korektury. Připojen je text zahajovací řeči děkana Rypky a prezenční listina s podpisy třiceti přítomných včetně ministra (viz obr.). V poznámkách uvádím jen takové opravy, které mění obsah projevu, opravy pouhých písařských omylů pomíjím. Interpunkci upravuji podle dnešního úzu, ale odstavce ponechávám v původním členění, neboť ukazují, jak byly vnímány myšlenkové celky ministerského vystoupení.

seznamem našich ztrát; za hranicemi nebyla z něho známa ani polovička. Připomíná, že zavření university a zprávy o nacistických vraždách, napáchaných na příslušnicích university, měly důležitou úlohu pro zřízení nového Československa. Všechny doklady dušení a udupávání naší kultury byly za hranicemi argumentem pro nás, kdežto zprávy o festivalech a divadelních představeních nepřispívaly k představě o útlaku v našich zemích. Studentské oběti po zavření universit vyburcovaly celé veřejné mínění. Den 17. listopadu byl prohlášen za mezinárodní studentský den, pražských obětí se v ten den každoročně vzpomíná v Evropě i Americe. Naše posice za hranicemi nebyla zprvu nejlepší. Ležela na nás kletba kapitulace, zvláště v Sovětském svazu nemohli pochopit, že se statečný český národ nebránil. Reputaci nám pozvedlo zřízení Československé vojenské jednotky nynějším gen. Svobodou. Svoboda věděl, jak nám kapitulace škodí a vytvořil armádu z malých hrstky lidí. Tato armáda svým prvním vystoupením pod Charkovem vynikla v řadách ruské armády a zde vyniknout - to již něco znamená. »Bojovat jako Čechoslováci« stalo se výrokem příslovečným a znamenalo vrchol odvahy. Měli-li jsme v první světové válce svůj Zborov, vyznamenali jsme se v druhé u Sokolova. Za tuto statečnost dostal Svoboda nejvyšší sovětské vyznamenání - Leninův řád. Tvoření československé armády nešlo tentokrát tak hladce jako v první světové válce, kdy přecházely celé pluky. Čechové nebyli zařazeni [sic] do německé armády a byla jim odňata takováto příležitost. Hitler - Rakušák nás znal, a proto Čechy nemobilisoval. Teprve když Slovinci šli do války, mohli vojáci ve větším rozsahu přecházet a rozšiřovat počet československé zahraniční armády. V Sovětském svazu, který přemohl Hitlera a který svým zásahem zachránil náš osud, máme teď postavení skvělé. Já sám jsem neztratil za ta léta na aktivitě. Dělal jsem mnoho. Asi za 14 dní bude jubileum sovětské akademie nauk. Byl bych rád, kdybych se oslav mohl osobně účastnit, popř. někteří kolegové se mnou.

Nechci k vám mluvit jako ministr. Přijal jsem tuto funkci v Moskvě, aniž jsem po ní kdy toužil. Z důvodů mezinárodních, nikoliv vnitřních - neboť vnitřně jsme vystupovali vždy ve svornosti - nabyla vrchu^b ze dvou československých grup, londýnské a moskevské, grupa moskevská. Převzetím úkolu ministra, který nepokládám za něco vedlejšího,^c naskytla se mi nová příležitost dostat se ke studentstvu a ještě dále do lidu. Úkol ministra školství chápu šířeji, než byl chápán posud. Celá naše nová^d vláda se liší ode všech předchozích. Chce vskutku vládnouti, nikoliv trpěti,^e aby nějaké mocnosti rozhodovaly za jejími zády. Naše vláda vydala podrobný program, jakého dosud žádná naše vláda neměla. Všichni ministři podepsali, že jej budou plnit. Naše hlavní politika je politika národní fronty. Jsme vláda lidová a národní. To jsou dva hlavní znaky. Lidová - ne byrokratické řízení lidu, národní, abychom vyčistili republiku ode všech nenárodních elementů. Je skoro bezpečně jisté, že tu žádných Němců mítí nebudeme. (Potlesk.) Stejně tak vyklidíme Maďary ze Slovenska.

Je absolutně vyloučeno, abychom odpustili lidem, kteří za války zapomněli na svou národní povinnost. Máme zavřenu protektorátní vládu, zajištěn je K. H. Frank i Pfütz-

^b původně: z vítězila

^c původně: Úkol ministra vzal jsem na sebe proto, že jsem přesvědčen, že se mi naskytla

^d „nová“ nadepsáno

^e „trpěti“ vepsáno

ner. Z toho vidíte, že nechceme nechat běhat po ulici kdekoho. I vy musíte provést čistku. Nejsem krvelačný, ale doporučuji absolutní bezmilosrdenství. Že chcete začít semestr hned, to je velmi potřebné a budu vám vděčen. V nedostatku profesorů si pomozte, jak dovedete. Máme i na středních školách lidi schopné výpomoci. Zahájení provozu pokládám za věc nejdůležitější. Stran německých opuštěných ústavů^f vlezte, kam chcete, a neptejte se, zda máme právo či ne.

Perspektiva není špatná. Naše ministerstvo školství bude brzo vypadat jinak. Přijde tam i mohutně vypracované umění a věda. Konečně jako třetí samostatná část tělovýchova, odňatá ministerstvu zdravotnictví. Budeme mít celou výchovu našeho národa od obecné školy až po akademickou mládež ve svých rukou. Sokola postavíme na nový základ. Také z kultu bych rád udělal něco jiného a vtiskl mu lidový charakter. Bude to všude cítit, že žijeme v jiných poměrech.

Absolutní přestavby si vyžaduje naše Akademie věd a umění. Má velké mezery v řadách členstva, ale má i nežádoucí^g celý systém, koncipovaný v idylických dobách Hlávka mecenášství. Musíme mít Akademii, která především dělá vědu a nevyčerpává se udělováním pětistokorunových podpor.

V této válce nabyla nového významu otázka slovanská. Kdyby se tak Kollár probudil a shledal, že to, o čem nejasně snil, se stalo velikou skutečností! Otvírá se nová epocha slovanské politiky s nejsilnějším evropským národem v čele. Československá republika má smlouvu se Sovětským svazem na 20 let po válce. Stejně ji má Polsko, stejně Jugoslávie. Formálně nebyla uzavřena smlouva ještě s Bulharskem, protože to byl nepřátelský stát, ale budiž řečeno Bulharům ke cti, [že]^h zlikvidovali fašismus nejradikálněji. Základem celé naší příští politiky musí být udržovat přátelství se Sovětským svazem. Nejde o vklínování naší Republiky ve Svaz. Ten má země dost. Teritoriálně může u nás jít jen o ztrátu Podkarpatské Rusi. Jde o to, aby rudá [sic] armáda nebyla za karpatskými hřebeny. Nezapomínejme, že útok na Dukelský průsmyk stál 90.000 ruských životů! Celá situace r. 1938 by byla bývala jiná, kdybychom byli měli Rusy v Užhorodě. Kromě toho Rusové na Podkarpatské Rusi budou nejlepším trumfem proti Maďarům.

Se zřením k této veliké slovanské politice musíme vybudovat také slovanské universitní katedry. Rozumí se samo sebou, že k historickým disciplinám musí přistoupit zcela nové universitní poučení o Sovětském svazu.

Celý duch musí být zaměřen tímto směrem. Československá republika z r. 1945 bude podstatně jiná než 1938. Nelze se vrátit tam, kde jsme byli před šestiletým germánským řáděním. Přátelsky vás prosím, vezměte to na vědomí! Nezbyvá mnoho, dořeší-li se maličký kousek polské otázky, bude postaven obrovský slovanský blok s polskou Vratislaví a s jugoslávským Terstem, v němž ani my územně nepochodíme špatně. Když se 200 milionů Slovanů dá dohromady, nebude Německo nebezpečné, ba Německo vůbec nebude existovat. To je málo, že z Berlína je jen hromada kamení, všechno se jim ještě tuze dobře spočítá.

^f původně: zanechaných knih

^g původně: neblahý

^h škrtnuto

ⁱ původně: by byli

V kulturním hodnocení byli dosud Slované řazeni jen na druhořadý stupeň.^j Slované přítomnosti a budoucnosti nebudou napříště již v područí, ale budou prvními národy v Evropě. Práce v tomto směru se začala již v Moskvě a Slovanské komité, jehož jsem byl zakladatelem a místopředsedou, rozvílo v tomto směru činnost ve všech slovanských sekcích. Svých velikých úspěchů nedosáhl Sovětský svaz jenom zbraněmi, ale i vědou a uměním. Za šest let pobytu v Moskvě jsem se nesmírně mnoho naučil. Vracím se domů ne sklesle, ale s elánem do nejkrásnější budoucnosti. Začínáme něco nového, životní etapu novou a lepší. (Dlouhotrvající potlesk.)

Děkan děkuje p. ministroví a žádá ho o příspěvní při nejbližších naléhavých úkolech naší fakulty. Ministr opouští zasedací síň.“

^j původně: ohledu jsme dosud stáli jen na druhořadém stupni

Prezenční listina
schůze sboru 15. V. 1945.

Dvořák

K. Wenig

J. Hutter
J. Svozil

V. Vážný

H. Paulová

K. Křepinský

Vojtíšek

Lexa

Stloukal

Pražák

Horák

Chotek

Dobiáš

Kopal

Růžička

Hendrich

Král

Pertold

Trnka

Hála

Szyjkowski

H. Szyjkowski

Lesný

A. Salač

Nejedlý

Ryba

Vočadlo v. r.

Matějček v. r.

Rypka

Prezenční listina schůze sboru FF UK 15. 5. 1945. Podpisy v pořadí: Eisner, Wenig, Hutter, Dvořák, Vážný, Paulová, Křepinský, Vojtíšek, Lexa, Stloukal, Pražák, Horák, Chotek, Dobiáš, Kopal, Růžička, Hendrich, Král, Pertold, Trnka, Hála, Mukařovský, Szyjkowski, Lesný, Salač, Nejedlý, Ryba, Vočadlo, Matějček, Rypka.

Minister Nejedlý über sich und die Sowjetunion

(Rede vor dem Professorenkollegium der Philosophischen Fakultät der Karlsuniversität am 15. 5. 1945)

ZUSAMMENFASSUNG

Der Beitrag bringt eine Edition der Rede des Ministers für Schulwesen Zdeněk Nejedlý vor dem Professorenkollegium der Philosophischen Fakultät der Karlsuniversität anlässlich seiner ersten ordentlichen Sitzung am 15. 5. 1945. Minister Nejedlý war als ordentliches Mitglied dieses Kollegiums eingeladen worden, was aufgrund seiner Funktion für die Fakultät von außerordentlicher Wichtigkeit war. In seiner Rede spiegeln sich in konzentrierter Form die damalige Stimmung, die Gedanken und Ziele jener politischen Kreise wider, die er selbst repräsentierte. Als Mitglied der kommunistischen Partei verschwieg er seinen Kollegen nicht, das Schulwesen und dessen Ressort umbauen zu wollen, sich an der Sowjetunion zu orientieren, machte keinen Hehl aus seinen chauvinistischen Gedanken und seinen großmännischen Vorstellungen von der Außenpolitik. Die Rede reflektiert auf authentische Weise des Ministers Diktion und Selbstherrlichkeit und ist ein schönes Dokument für die Lage kurz nach der Befreiung des Landes.

Die Rede Nejedlýs ist Teil des Sitzungsprotokolls des Professorenkollegiums der Philosophischen Fakultät der Karlsuniversität (Archiv UK, fond FF, k. 7). Sie war von der zeitgenössischen Presse weder veröffentlicht noch irgendwie erwähnt worden. In der Literatur war sie bekannt, konnte für die Forschung aber bisher nicht ausgeschöpft werden. Ihrer Veröffentlichung in obigem Beitrag ist eine Kopie der Anwesenheitsliste der entsprechenden Kollegiumssitzung beigegeben.

**REZIGNACE KARLA ENGLIŠE NA FUNKCI REKTORA UK
26. ÚNORA 1948**

BLANKA ZILYNSKÁ

V nedávno publikovaných *Dějínách Univerzity Karlovy IV* (Praha 1998, s. 264-283) byla věnována rozsáhlá pasáž třetímu poválečnému rektorovi UK prof. Karlu Englišovi. Autor příslušné kapitoly Z. Poustka se zabýval danou problematikou také v samostatném článku *Englišův rektorský rok*, který přednesl na konferenci pořádané Ústavem pro českou literaturu AV ČR ve dnech 11.-13. 6. 1997 a otiskl ve sborníku *Rok 1947* (česká literatura, kultura a společnost v období 1945-1948), Praha 1998, s. 177-185. Na oba příspěvky reagoval J. Čechura vystoupením na konferenci Věda v Československu 1945-1953, konané 18.-19. listopadu 1998. Jeho referát byl otištěn ve stejnojmenném sborníku, který vydalo nakladatelství Karolinum v roce 1999, s. 255-273.

Oba autoři se rozcházejí především v otázce chronologie jednotlivých kroků prof. Engliše v době únorové krize roku 1948. Jako příspěvek k řešení tohoto problému a k hodnocení pohnutek jeho činů upozorňujeme na dokumenty, uložené v Archivu UK, fond Akademický senát, kart. 192, sign. J 1/59. Složka obsahuje:

1. koncept dopisu Engliše ministrovi školství. Je psán vlastní rukou odstupujícího rektora a datován 26. února 1948. V příloze otiskujeme jeho fotokopii, která by měla definitivně rozřešit spor o dataci tohoto dopisu. Jeho text znal již F. Vencovský, citovaný u Čechury. Oba otiskují (bez data) jeho znění, lišící se od konceptu jen nepatrně a nepodstatně.

2. lékařskou zprávu prof. MUDr. Antonína Vančury z 9. 3. 1948;

3. zprávu prof. Cyrila Horáčka o situaci K. Engliše, bez data (asi září 1948),* důvěrné, k čís. FP 2588/47/48, text následuje:

„Vylíčení právního a faktického stavu věci
univ. prof. Dra Karla Engliše.

Připisem zmocněnce Akčního výboru NF v ministerstvu školství a osvěty pro vysoké školy ze dne 25. února 1948 číslo sine, podepsán Fr. Lón, bylo vyhověno žádosti Akčního výboru NF na právnické fakultě, aby až do dalšího opatření zbaven byl výkonu funkce (vedle prof. Buška, Vošty a Matějky) prof. JUDr. Karel Engliš.

* Datum post quem je v textu zmíněný 15. červenec 1948, z kontextu plyne, že nebyl ještě zahájen zápis do ZS 1948/49.

Ohlédnutí za 650. výročím Univerzity Karlovy

O POČÁTCÍCH PRÁCE NA VELKÝCH DĚJINÁCH UK

FRANTIŠEK KAVKA

Potřeba nějakým způsobem oživit zájem o sepsání dějin naší *Almae matris* byla pocítěna již za rektorátu Miroslava Katětova v roce 1956, kdy k tomu účelu byla jmenována zvláštní komise. Bylo v povaze věci, že významnou úlohu v přípravách na rozsáhlejší univerzitní dějiny měla sehrát tehdejší filozoficko-historická fakulta. Její děkan Mirko Očadlík se myšlenky chopil s celým svým temperamentem a na vědeckých radách, kterých jsem se účastnil jako proděkan pro dálkové studium, opětovně vyzýval jednotlivé ordináře, aby začali pracovat na historii svých oborů. Sám šel příkladem vstříc pojednáním o vývoji dějin hudby na fakultě.¹ Někdy na jaře roku 1958 jsem se nabídl zpracovat dějiny filozofické fakulty od roku 1882. Děkan to vřele uvítal a vyzval členy vědecké rady, aby mi byli v práci nápomocni.

Začal jsem pravidelně docházet do univerzitního archivu spravovaného profesorem Václavem Vojtíškem a pročítat zprávy ze zasedání profesorského sboru a osobní spisy. Jak mne to vůbec, docenta středověku a raného novověku, napadlo? Prvotní můj motiv byl oprostít se nějak od dosavadní jednostrannosti svého badatelského zaměření. Obdivoval jsem se již dříve Josefu Pekařovi, že dovedl přednášet i o 19. století. Navíc jsem v této době ukončil řadu studií o hospodářských a společenských poměrech českých měst v 16. století a začít s něčím úplně jiným bylo lákavé.

V heuristice k fakultním dějinám jsem pokračoval i za zhoršených pracovních podmínek. Po rezignaci Mirko Očadlíka jsem se stal na celý studijní rok 1958/59 děkanem fakulty a času pro bádání radikálně ubylo. Za jedné z návštěv univerzitního archivu mne profesor Vojtíšek seznámil s tím, že prosadil zřízení Ústavu dějin UK při univerzitním archivu, a chválil, že se tomuto oboru chci věnovat. Ostatně velmi záhy jsem se nechtěně musil seznámit s důležitou událostí nejstarších univerzitních dějin. Bylo mi uloženo proslovit slavnostní přednášku v Karolinu v lednu roku 1959 k výročí vydání Kutnohorského dekretu a připravit příspěvek pro vědeckou konferenci o této problematice.

V návalu dalších úkolů jsem se příliš nestaral o to, jak probíhají jednání o novém ústavu. Jen z doslechu jsem se dovídal, že mezi rektorem Jaroslavem Procházkou a profesorem Vojtíškem došlo během roku 1959 k vážným neshodám ve věci ústavu, jehož měl být ředitelem, a že Václav Vojtíšek, který v září toho roku odešel do penze (bylo

¹ M. Očadlík, K počátkům hudební vědy na Karlově universitě (A. V. Ambros na pražské universitě), AUC-PhH 1958, sv. II (Sborník prací k počtě 75. narozenin akademika Václava Vojtíška), s. 131-146.

mu 76 let), na ředitelství rezignoval. Kdo mne navrhl na jeho místo, nevím. Když se na mne s tímto návrhem obrátil vedoucí katedry československých dějin profesor Václav Husa, kterému bylo uloženo to se mnou projednat, byl jsem překvapen. Pedagogickou práci jsem nechtěl opustit, vždyť proto jsem roku 1953 neodešel do Historického ústavu ČSAV, jak mi bylo nabízeno, a zvolil dráhu vysokoškolského učitele. Souhlas s podmínkou, že půjde o činnost externí, jsem nakonec dal. K 1. prosinci roku 1959 jsem byl rektorem jmenován ředitelem nového ústavu a současně i archivářem UK. Paradoxně jsem současně ukončil práci na dějinách filozofické fakulty, neboť mne čekaly úkoly závažnější.

Základní ideou ústavu bylo vytvořit předpoklady pro to, aby jeden z nejpamátnejších evropských univerzitních archivů byl soustavně zpracováván, lépe využíván k badatelské práci o dějinách UK a tuto činnost svou vlastní ediční činností spoluvytvářel a organizoval. Od počátku tedy měl dva úseky činnosti navzájem se prolínající, archivní a badatelský, opírající se i o velkou knihovnu rovněž profesorem Vojtíškem vybudovanou. Při svém založení měl ústav dva vědecké asistenty - Karla Kučery a Miroslava Truce - a administrativní pracovníci paní Marii Tulachovou. Bez této trojice chopivší se přímo s nadšením nových úkolů byl bych stěží obstál. Zbavil jsem se sice zátěže děkanství na opět sloučené filozofické fakultě (od studijního roku 1959/60 byl po dvě léta děkanem filozof Miloš Kaláb), nicméně ředitelské funkci jsem mohl věnovat jen přiměřeně množství sil. V přednáškách na katedře jsem žádné úlevy neměl a navíc jsem musel připravit do tisku svou knihu o Bílé hoře.

Nebudu se zde zabývat činností archivu, pro niž jsem záhy našel posilu v Josefu Hanzalovi, ale soustředím se na badatelský program ústavu, jehož konečným cílem byla - vedle dějin studentského hnutí - příprava několikavazkových dějin UK. Zřízení ústavu bylo zcela mimořádným činem a nemá ani dodnes ve světě jemu odpovídající obdobu. Mimořádné bylo i to, že ústav byl současně vybaven novým univerzitním časopisem, pravidelně jednou a záhy dvakrát ročně vydávaným *Sborníkem příspěvků* (později jen *Příspěvky*) k dějinám *University Karlovy (Acta Universitatis Carolinae - Historia Universitatis Carolinae Pragensis)*. Ani takovýto časopis nemá dosud obdoby. Bylo tedy především třeba připravit první ročník do tisku. Podařilo se to v neuvěřitelně krátké době, takže mohl být s řadou významných příspěvků vydán ještě s vrocením do roku 1960. Byla to především zásluha Karla Kučery, který byl tajemníkem záhy ustavené redakční rady po všech deset ročníků (I.-X/1) vydaných za mého předsednictví. V redakční radě zasedali F. Červinka, V. Kašík, L. Nový, L. Sinkulová a V. Vaněček, do roku 1965 ještě V. Husa (číslo X/2 po mém odvolání a rozpuštění redakční rady vydal příští její předseda profesor Václav Vaněček až v roce 1971). Není třeba zdůrazňovat, že bez tohoto časopisu a jeho náplně bylo nemyslitelné odpovědně připravovat nové dějiny UK.

V tom byl mým hlavním pomocníkem vedle Karla Kučery i Miroslav Truc. V krátké době na základě svých starších prací připravili do tisku *Průvodce po archivu UK* (1961). Tak byla zahájena ediční řada *Sbírka pramenů a příruček k dějinám UK*, která o rok předešla další řadu - *Práce z dějin UK*. Zahájil jsem ji vydáním knihy Františka Červinky *Boje a směry českého studentstva na sklonku minulého a na počátku našeho století* (1962). S poslední řadou pramenných edic bylo zatím nutno až do roku 1968 počkat.

V roce 1960 zdaleka nebylo jasné nejen u nás, ale ani v zahraničí, jak mají univerzitní dějiny být pojaty. Jasné bylo jen to, že dosavadní práce svým těžištěm ve správním vývoji, v českém dějepisectví pak navíc jistým starožitnicko-oslavným pojetím, nevyhovují. Věděli jsme, že nemůžeme pokračovat v duchu Václava Vojtíška, jakkoli jsme si jeho díla vážili. V odborné zahraniční veřejnosti zájem o univerzitní dějiny rostl každým rokem tak, že Mezinárodní komitét historických věd (CISH) rozhodl, aby na XI. kongresu ve Stockholmu v srpnu roku 1960 byla této otázce věnována zvláštní sekce. Díky profesorovi Václavu Husovi jsem byl dodatečně zařazen do čs. delegace, abych se práce v sekci mohl účastnit.

Podkladem jejího jednání byl referát profesora ženevské univerzity Svena Stellinga-Michauda, který rekapituloval posledních dvacet pět let bádání o středověkých a renesančních univerzitách. Výchozí datum přehledu nebylo zvoleno náhodně: v roce 1936 vyšlo nové vydání třísazkové standardní práce H. Rashdalla,² doplněné o novější bibliografii. Obsáhlý Stelling-Michaudův referát (v kongresových *Rapports I.* má přes padesát stran!) poukázal na silné tendence odpoutat se od vyježděných kolejí a klást otázky, které by objasnily skutečný význam univerzit ve vývoji věd a v jejich společenské funkci. Autor se za toto směřování plně postavil. Referát vyzněl v požadavek užší mezinárodní spolupráce a v návrh na vypracování mezinárodní bibliografie k dějinám univerzit. Mezery ve znalosti literatury postihly i samotný profesorův referát tam, kde šlo o práce ve slovanských jazycích či v maďarštině. Chudě dopadla krakovská univerzita, ale i univerzita pražská, navíc považovaná za univerzitu říšskou.

Toto pojetí jsem se pokusil napravit v diskusi, spolu s přítomným právním historikem Jiřím Kejřem. Velký dojem a přímo závist vyvolalo mé sdělení o založení speciálního Ústavu pro dějiny UK a vydávání jeho časopisu. Zkušenosti ze stockolmského kongresu i navázání osobních kontaktů se zahraničními odborníky byly velmi cenné pro práci našeho ústavu. Vedly mne k přesvědčení, že je třeba vydat v době co nejkratší v některém světovém jazyce alespoň nástin dějin naší univerzity s patřičnou bibliografií. Můj návrh byl akceptován jen částečně: zřetele propagační zatlačily do pozadí účel vědecký - bibliografie odpadla. Nicméně alespoň v této podobě vyšly ve francouzštině a angličtině stostránkové první „malé dějiny“ UK (1963).

Byly to v podstatě rozšířené teze, na nichž jsme začali pracovat velmi záhy. Rozeslali jsme je na fakulty k připomínkám a po jejich zapracování předložili širší diskusi. Její zeň nebyla velká, zejména pokud šlo o postižení vývoje vědy na univerzitě. I na fakultách, s výjimkou fakulty lékařské, se raději obírali otázkami organizačními. Bylo jasné, že břemeno z autorského týmu, který jsem brzy utvořil, nikdo nesejme. Důležité bylo rozhodnutí nezaměřit se na organizaci fakultních dějin, z nichž by se teprve přistoupilo k syntéze, jak jsem se nejdříve domníval, neboť konec takovéto cesty byl v nedohlednu. Rozhodli jsme se k sepsání přípravného, jednosvazkového díla, které by se mohlo stát jak iniciátorem dalšího rozpracování do více svazků, tak povzbudit zájem o dějiny fakultní. Neméně důležité bylo rozhodnutí se sepsáním takového díla přes všechna rizika „bílých míst“ neotálet.

² Dále nerozvedené citace možno dohledat in: M. Melanová - M. Svatoš, *Bibliografie k dějinám pražské univerzity do roku 1622 (1775-1975)*, Praha 1979.

Ideu „středních dějin“ jako praktické přechodné etapy odpovídající i malému počtu autorů, jsem prosadil hned v počátcích. Bylo zřejmé, že vedle interních sil ústavu, tj. Karla Kučery a Miroslava Truce, bude nutné vyhledat také autory externí. V tomto výběru jsem měl štěstí. Vzhledem ke svým povinnostem učitelským i badatelským jsem se sám mohl uvázat ke zpracování jen malého úseku - počátků univerzity do roku 1409, úseku sice nikoli bez problémů, nicméně v oněch obrysech, jaké vyžadovaly stručné dějiny, dostatečně prozkoumaného. Tak jsem se vlastně teprve nyní seznámil důkladně s osobností Karla IV. a dospěl k poznání, že je nutno revidovat jeho obraz, jak jej pojal František Graus v akademickém *Přehledu*.³ Svou představu jsem publikoval v časopisu *Dějiny a současnost*,⁴ otištění v *Československém časopisu historickém* pochopitelně s ohledem na vydavatele nepřicházelo v úvahu.

Nepodlehli jsem naléhání Karla Kučery a Miroslava Truce, abych se ujal i úseku husitství. Pro tento i následující úsek dějin UK jsem získal Františka Šmahela, tehdy ředitele muzea v Litvínově, který mne upoutal již na fakultě. Odborně byl tehdy zakotven v době poděbradské, ale tušil jsem, že její hlubší poznání jej povede k husitství a tím i k univerzitě. Chtěl jsem mu také usnadnit zahájení vědecké kariéry a získat jej, jak poměry dovolí, jako vědeckého pracovníka našeho ústavu. Jak je známo, rozhodl se pro nabídku výhodnější, což jsem mu nijak nezazlíval, a roku 1963 vstoupil do Historického ústavu ČSAV. Šmahelovou spoluprací s Miroslavem Trucem bylo překlenuto období 16. a 17. století, jemuž se Truc již dříve odborně věnoval, Karlem Kučerou bylo pak postaráno o další dějiny do roku 1882. Svízelné bylo najít autora dalšího dějinného úseku. I zde jsem měl šťastnou ruku, když jsem získal tehdy člena katedry čs. dějin Jana Havránka, který o něco později přešel kmenově jako vědecký pracovník do našeho ústavu.

Autorský tým jsem svolával vzhledem ke svému jinému zaneprázdnění nikoli příliš často, ale pravidelně. Někdy jsme se scházeli v neformálních prostředích, jako u mne na chatě v Mirošovicích, na chatě paní Tulachové na Slapech či v bytě Františka Šmahela v Litvínově. Jednotlivé kapitoly jsme probírali společně a řešili jejich úskalí, zamýšleli se nad podněty pro jejich doplnění, zejména pro období 19. a 20. století, kde zejména Karel Kučera exceloval svou fenomenální znalostí pamětí a korespondencí z univerzitního zákulisí. Mnoho přemýšlení dalo, jak se vyrovnat s politicky choulostivými partiemi nejnovějších dějin. Byla to práce radostná a dodnes na ni rád vzpomínám. Někdy na počátku roku 1963 se začaly scházet do mých rukou první verze jednotlivých kapitol a nastala mi již méně radostná vlastní redakční práce. Nebyla bez komplikací, protože autoři si často své texty vyžadovali zpět k přepracování a doplnění a bylo obtížné vymáhat je k vrácení.

V tom vynikali pánové Truc a Kučera, kteří mne děsili svým perfekcionismem v této fázi již nežádoucím. Jednou jsem je dokonce dal zavřít přes neděli v ústavu, když si stěžovali, že nemají dost klidu. Tolik se jim to zalíbilo, že potom dokonce mnohokrát v ústavu přespávali. Rukopis byl konečně odevzdán 30. září 1963 do tisku, tedy po necelých čtyřech letech trvání ústavu, a vydán někdy na podzim příštího roku. Nevím kým a zda byl posuzován, změny nebyly požadovány žádné.

³ Přehled československých dějin I. Do roku 1848. Maketa, Praha, ČSAV 1958.

⁴ F. Kavka, Karel IV. a jeho doba, DaS 5, 1963, č. 11-12, s. 5-12.

Stručné dějiny Univerzity Karlovy byly nepochybně velkým pokrokem v našem univerzitním dějepisce, jak je patrné zejména nyní s odstupem 35 let, a dosáhly tehdy maxima toho, co se do té doby poznalo a o čem se mohlo psát. V řadě otázek byla formulována nová a dodnes platná stanoviska, celá období byla postavena do nového světla. Pokud jde o závěrečnou kapitolu, platí o ní známá slova: „*nesudte nás podle toho, co jsme napsali, ale podle toho, co jsme napsati mohli*“. Jejich toliko česká (později i ruská) verze znesnadňovala jejich ohlas v zahraničí. Proto jsem usiloval o anglický překlad a doplnění poznámkovým aparátem, ale na uskutečnění nebyl již čas.

Popudem k aktivitě bylo i rozhodnutí předsednictva CISH z roku 1962 zřídit pro dějiny univerzit speciální komisi. K jejímu ustavení u příležitosti jubilea krakovské univerzity došlo v květnu roku 1964. Jejím předsedou se stal Sven Stelling-Michaud, tajemníkem profesor Sorbony Jacques le Goff, členy pak zástupci zemí majících významnou univerzitní tradici. Tak jsem se stal jejím členem za Československo i já (později přibyl i František Šmahel a v roce 1990 mne vystřídal Michal Svatoš). Komise zasedala pravidelně u příležitosti po pětiletí se opakujících mezinárodních kongresů a jednou v mezidobí. Na krakovském zasedání jsem dal popud k tomu, aby zvláštní pozornost byla věnována středoevropským univerzitám vzhledem k jejich vzniku za zvláštní kulturně-historické situace. Návrh byl přijat a přednesené referáty o vzniku univerzit v Praze, Krakově a Pětikostelí (Pécs) byly později vydány v Ženevě (1967).

Vydání *Stručných dějin UK* nijak nepřerušilo přípravu dalšího, vicesvazkového vydání. Dospěl jsem k názoru, že i ono musí být připraveno interními pracovníky ústavu. Podarilo se mi zvýšit jejich počet, a to i v souvislosti s tím, že bylo nutno rozšířit ediční činnost. Jako dosud její těžiště leželo v neúnavném shánění článků a recenzí pro naše *Příspěvky*, kde nadále osvědčoval vynalézavost Karel Kučera. Několikrát jsem dal otisknout i studie badatelů nacházejících se v klatbě, jako byl právník profesor Boháček či církevní historik profesor Kadlec. Vyneslo mi to výtky páně rektorovy - zřejmě na něčí upozornění - z malé bdělosti a ostražitosti. Pokračovalo se v naplňování dalších edičních řad. V *Pracích z dějin UK* vyšly objemné Kazbundovy dějiny stolice historie, Segertův první díl dějin orientalistiky, Kettnerovy dějiny geologických věd,⁵ Kadlecův Vojtěch Raňků z Ježova a byly připraveny Kejřovy Kvodlibety. Z *Příruček* byl vydán Hanzalův *Inventární seznam všestudentského archivu* a kolektivní dvojdílné *Disertace*.⁶ Došlo však také na vydávání pramenů - matriky lékařské fakulty z let 1657-1783 (K. Kučera - M. Truc) a alba jezuitské akademie z let 1573-1617 (M. Truc).⁷

Pokud jde o vicesvazkové dějiny, počítal jsem s tím, že jednotliví autoři kapitol *Stručných dějin* se stanou redaktory příslušných svazků a vyberou si spolupracovníky. Rozhodl jsem se připravit první svazek (univerzita do roku 1409) a k tomu účelu jsem

⁵ Z uvedených titulů mimo Bibliografii UK stojí pouze: K. Kazbunda, *Stolice dějin na pražské universitě 1-3*, Praha UK 1964-1968, *Práce z dějin UK* sv. 2, 3, 6; R. Kettner, *Geologické vědy na vysokých školách pražských*, Praha UK 1967, *Práce z dějin UK* sv. 5.

⁶ J. Hanzal, *Všestudentský archiv 1849-1953. Inventární seznam*, Praha UK 1965; *Disertace pražské university 1882-1953 I.* (česká univerzita), sestavila M. Tulachová, předml. J. Havránek a K. Kučera, Praha UK 1965, II. (německá univerzita), sest. M. Výborná, uspoř. J. Havránek a K. Kučera, Praha UK 1965, oba svazky jako *Sbírka pramenů a příruček k děj. UK* 3.

⁷ *Matricula facultatis medicae Universitatis Pragensis 1657-1783*, ed. K. Kučera - M. Truc, Praha UK 1968, *Monumenta historica Universitatis Carolinae Pragensis* tomus I.; druhá edice viz *Bibliografie UK* č. 19.

publikoval některé studie. Šlo o statistickou studii o mistrech-regentech artistické fakulty z let 1367-1420 (1966), o organizaci studia na téže fakultě (1967) a o statutu a studijním řádu teologické fakulty, pro niž jsem využil krátkého pobytu v archivu vídeňské univerzity (1971).⁸ S Janem Havránkem jsem připravil výběrovou bibliografii o pražské univerzitě za léta 1935-1969 pro *Bibliographie internationale de l'histoire des universités*. Její první díl týkající se univerzit ve Španělsku, v Lovani, Kodani a v Praze vyšel v Ženevě teprve v roce 1973.

V této době však již v souvislosti s nástupem tzv. normalizace politických poměrů jako důsledku porážky reformního hnutí roku 1968 okupací sovětských vojsk skončila má činnost v ústavu i ústav sám. U příležitosti jubilea padesáti let trvání republiky jsem z pověření rektorátu sepsal brožuru *Univerzita Karlova a padesát let Československa* (byla vydána v nákladu 900 kusů jako účelový tisk v roce 1968). Vyjádřil jsem se v ní velmi kriticky k poúnorovému vývoji a k jeho deformacím, které vyvrcholily za rektorátu Jaroslava Procházky (1957-1966). Po zvratu poměrů i na univerzitě, provedeném novým rektorem Bedřichem Švestkou (1970-1976), podrobil tento na shromáždění univerzity v květnu roku 1970 mou knížku zdrcující kritice (aniž jmenoval autora) jakožto typický výplod kontrarevoluce.

Na počátku července byl archiv a ústav za nepřítomnosti jeho pracovníků (stalo se tak v noci) obsazen příslušníky Státní bezpečnosti a na téměř týden uzavřen. Jak jsem se dověděl při následném výslechu v Bartolomějské ulici, bylo prý podezření, že se ztratil tajný spisový materiál (za takový byla ministerstvem vnitra prohlášena agenda studentských spolků z roku 1968). Zda vskutku něco takového bylo zjištěno, jsem se nikdy nedozvěděl. Navíc bylo prý zjištěno nedbalé zacházení s cennými archiváliemi. To tvrdil jediný razii přítomný svědek, univerzitní kvestor Evžen Hnátek, který ovšem nebyl žádným archivním odborníkem. Stačilo to k tomu, aby mi rektor Švestka oznámil své rozhodnutí - zrušení ústavu a moje odvolání z funkce externího ředitele. Sděлил mi také, že bude naléhat na to, abych odešel i z fakulty (i k tomu došlo 1. prosince 1970).

Zrušení ústavu a odchod většiny jeho pracovníků do jiných povolání znamenal přerušování příprav velkých dějin na dobu, o níž nikdo tehdy nevěděl, kdy skončí. Jak a za jakých podmínek se v nich pokračovalo, je už jiná kapitola, která si žádá i jiného autora.

⁸ Viz Bibliografie UK, č. 8, 988, 1260, 1261.

JUBILEJNÍ ROK UNIVERZITY KARLOVY

MARIE ŠTEMBERKOVÁ

Je to takový zajímavý společenský úkaz: když se slaví nějaké významné jubileum - státu, města, instituce či osobnosti, vždy se musí v programu vyskytovat nejméně jedna vědecká konference. Důraz spočívá na slově „nejméně“; podaří-li se uspořádat vědeckých konferencí více, tím větší uspokojení naplní mysl organizátorů. Vysvětlit příčiny tohoto společenského úkazu není snadné, domnívám se pouze, že vědecké konference mají představovat jakýsi protipól k patetickému toku oslavných projevů a článků v denním tisku. To, co oficiální řečníci na banketech a při kladení věnců do nebe vychválí, střízliví vědci vzápětí pěkně „rozcupují“, takže zákonitě se tu vynoří otázka: Je vůbec důvod k nějakým oslavám?

Nechme otázku třet ve vzduchu a vraťme se v duchu do počátku dubna 1998, kdy měly „vypuknout“ hlavní oslavy 650. výročí založení Univerzity Karlovy. V jejich předvečer (3.-6. dubna 1998) se v historických a reprezentačních sálech Karolina sešli účastníci konference nazvané *Role univerzity na prahu 21. století*. A jelikož vědecká konference je útvar skládající se většinou ze sekcí, proběhlo také toto setkání v sekcích, a sice dvou - všeobecné a historické.

Nad organizací historické části konference, nazvané *Pražská univerzita v evropském kontextu*, bděl Ústav dějin UK - Archiv UK. Všichni referenti podle očekávání pozitivně dbali o to, aby se širší kontext z jejich výkladů nevytratil. Medievalisty (F. Šmahela, M. Svatoše, J. Vergera, I. Hlaváčka, R. Ch. Schwingese) zajímal především vztah pražské *almae matris* k univerzitám v Boloni a Paříži, úloha knih a knihoven, jakož i způsoby, jakými se středověcí univerzitáni dokázali bavit - ne samým Aristotelem živ byl tehdejší vzdělanec.

V bloku věnovaném dějinám 16. a 17. století byl tiše přítomen sv. Ignác z Loyoly a jeho *Societas Jesu*; referenti (J. Pešek, R. A. Müller, I. Čornejová, K. Mühlberger) sledovali totiž náboženské rozštěpení evropského křesťanstva a jeho odraz v životě pražských vysokých škol. Nikoli již školy jediné, poněvadž rozkol pronikl do takové hloubky, že „strany protivné“ považovaly za nemožné vyučovat a vzdělávat se pod jednou střechou. A přece, i v těchto stoletích, jimž bylo cizí dnešní pojetí tolerance, dokázali intelektuálové odlišného vyznání nalézt v mnohém společnou řeč.

V dalším tematickém celku, časově zahrnujícím konec 18., celé 19. a počátek 20. století, ustoupil do pozadí náboženský zápal a na jeho místo se prodral nacionalismus. Referující historikové (J. Havránek, L. Szögi, W. Höflechner, J. Dybiec) se vyrovnávali

s jeho projevy na univerzitách v Praze, rakouských zemích, Uhrách a Krakově, jakož i se státními zásahy do vysokoškolského systému v řečeném období.

„Nejtragičtější nakonec“, tak bychom mohli charakterizovat poslední den zasedání, k němuž se účastníci scházeli ještě pod dojmem nedělního koncertu České filharmonie pod taktovkou Vladimira Ashkenazyho. Hudba Petra Ebena, Alberta Roussela a Antonína Dvořáka ostře kontrastovala s tematickými bloky věnovanými nacismu a komunismu. V příspěvcích zpracovaných často na základě teprve nedávno zpřístupněných dokumentů a svědectví ukázali referenti (A. Míšková, P. Svobodný, N. Hammerstein, B. Zilynská, Z. Pousta, B. Rusinek), do jak obludných podob deformovaly totalitní režimy akademický život v Čechách, Německu a Polsku.

V rámci konference jednala také Mezinárodní komise pro dějiny univerzit v čele s viceprezidentem Notkerem Hammersteinem. Všeobecná sekce se zatím v Malé aule zabývala spíše přítomností univerzit a jejich výhledy do třetího tisíciletí; podle toho také vypadal slovník většiny příspěvků. Slova „práh“, „křižovatka“ a „most“ se v nich objevovala velice často. Konec jednání konference nebyl signálem k všeobecnému rozchodu (případně rozjezdu), protože vlastní oslavy právě začínaly. Většina účastníků proto v podvečer 6. dubna zamířila do katedrály svatého Víta na ekumenickou bohoslužbu, následující den pak byla přítomna slavnostnímu zasedání ve Vladislavském sále za účasti prezidenta republiky. Oslavy vyvrcholily udělením čestných doktorátů a jubilejních medailí Univerzity Karlovy ve dnech 8. a 9. dubna ve Velké aule Karolina.

Není vůbec myslitelné vyjmenovat všechny vědecké konference z nejrůznějších oborů, jimiž na sebe v průběhu jubilejního roku upozorňovalo všech šestnáct fakult. Jednu však nelze opominout - mezinárodní sympozium *Univerzita a její studenti*, konané pod patronací Severina Dauma a Jaroslava Pánka na Právnické fakultě UK ve dnech 9.-12. září 1998. Hovořilo se na něm o kultuře, civilizaci, svobodě, odpovědnosti, etice, náboženství, právu, justici - a také o tom, co mají s těmito pojmy a hodnotami společného současní univerzitní studenti a absolventi. Z účastníků sympozia jmenuji alespoň právníka H.-J. Sonnenbergera, teologa T. Halíka, historiky F. Seibta a E. Hobsbawma.

Jubilejní rok Univerzity Karlovy se nevyznačoval pouze rozvodněným tokem řečí oslavných a kritických, nýbrž byl zavlažován i tokem řeči hudební. Sedmidílný cyklus koncertů soudobé hudby nabídl vnímavým posluchačům průřez evropskou tvorbou středověku raného i vrcholného, renesance, baroka, klasicismu, romantismu a 20. století. Koncerty takto promyšleně pojaté nezůstaly pouhým ozdobným přívěskem oslav, vždyť hudba k pražskému akademickému životu patřila od samého počátku. Hudební teorie - *musica* - byla v rámci takzvaného *quadrivia* (čtyřcestí) součástí výuky na středověké artistické fakultě.

Charakterizovala jsem konferenci jako společenský úkaz neodmyslitelně spjatý s oslavami jubilea. Existuje ještě jeden takový téměř fatální úkaz - výstava. Ve věku televize a dalších vizuálních médií není přece možné, aby při takové příležitosti neměli lidé „na co koukat“. Alespoň jedna výstava musí být uspořádána; podaří-li se jich uskutečnit více, tím větší uspokojení naplní mysl organizátorů. V případě univerzitních oslav se nemusel hledat patřičný prostor pro exponáty, poněvadž poslední rekonstrukce zpřístupnila sklepní prostory Karolina. Byla v nich umístěna stálá expozice o vývoji naší *almae matris* od jejího založení až po události, na něž se zatím ještě nedíváme s ča-

sovým odstupem. Ve čtyřech etapách ji doprovázely výstavy dočasné, v nichž se představily jednotlivé fakulty sdružené do skupin podle oborů.

Výstava *Klementinské matematické muzeum* v místnosti někdejšího „fíšku“ byla připomínkou kuriozity, která v 18. století přitahovala návštěvníky Prahy. Jelikož tenkrát bylo matematické muzeum umístěno v areálu Klementina, je samozřejmé, že se o jeho otevření a další existenci zasloužil jezuitský řád. Lidé vrcholícího baroka a počínajícího osvícenství se na rozdíl od nás nepozastavovali nad tím, že matematické muzeum obsahuje spoustu předmětů s matematikou nijak nesouvisejících.

Výstava o studiu irských studentů na lékařské fakultě v 17. a 18. století upozornila na jeden paradox evropských dějin: zatímco po prohraném stavovském povstání přechali do exilu čeští protestanti, z Irska pro změnu utíkali na kontinent katolíci. Lékařské fakultě v Praze však náboženská perzekuce ve vzdáleném Irsku prospěla, protože tak postupně získala do svého profesorského sboru výrazné osobnosti. Vernisáži výstavy 25. září 1998 předcházelo udělení čestného doktorátu UK klasickému filologovi z Trinity College v Dublinu Thomasu N. Mitchellovi, který se hlavních dubnových oslav nemohl zúčastnit.

Medaile a pamětní mince patří k dalším jubilejním úkazům, bez nichž by slavné výročí chutnalo asi jako pečeně bez koření. V průběhu roku univerzita a její fakulty významovaly medaili jubilejní (návrh Jiřího Harcuby) a pamětní (návrh Jozefa Soukupa), ale nechyběl ani pohled do minulosti, jak se po této stránce činili naši předkové. Historický průřez nabídla výstava medailí s tematikou Karla IV. a Univerzity Karlovy, k níž zapůjčil exponáty ze své sbírky Milan Baše.

Veškerý jubilejní ruch na Univerzitě Karlově od začátku až do konce roku 1998 shrnuje *Kronika oslav, listopad 1997 - prosinec 1998* (Praha, Univerzita Karlova - nakladatelství Karolinum 1999), kterou sestavil autorský kolektiv pod vedením Michaely Zindelové.

Čím tento přehled zakončit? Chceme-li parafrázovat slova starozákonního Kazatele, je čas práce a čas slavení. Univerzitní oslavy byly mohutné a především dlouhé - jistě, v době všeobecného „zviditelňování“ (často dotěrného a bezostyšného) nechce být *alma mater* příslovečnou panenkou sedající v koutě. Vedení univerzity zejména (třikrát podtrženo!) a samozřejmě i všichni řadoví členové akademické obce by si však měli uvědomit, že společenský kredit vysoká škola nezískává velkolepě uspořádanými oslavami, nýbrž každodenní soustavou, průběžnou, nic nezanedbávající prací, při níž do hlavy nestoupá šampaňské a v ústech se nesbíhají sliny na pikantní jednohubky a obložené mísy.

MISTŘI A STUDENTI KARLOVY UNIVERZITY VE STŘEDOVĚKU A JEJICH DÍLO V DOBOVÉM KONTEXTU.

Výstava konaná v Zrcadlové kapli Klementina ve dnech 15. 10.-1. 11. 1998. Stejnomený katalog výstavy připravil Zdeněk Uhlíř. Vydala Národní knihovna ČR, Praha 1998, 99 s., 2 s. obr. příl.

STANISLAV PETR

650. výročí založení Karlovy univerzity v roce 1998 přineslo vedle řady oslavných akcí a konferencí i několik příležitostných výstav. Osobitým způsobem přispěla k tomuto výročí i Národní knihovna ČR, která v Zrcadlové kapli Klementina uspořádala výstavu rukopisů s texty vzniklými ze vzdělanostního působení mistrů a studentů pražské univerzity v prvním století její existence.

Výstavu zahájil 15. října 1998 ředitel NK Vojtěch Balík a úvodní slovo pronesl Michal Svatoš, vedoucí Ústavu dějin Univerzity Karlovy. Výběr exponátů rozdělených do jedenácti tematických okruhů měl poskytnout divákovi určitou představu o duchovním prostředí v univerzitních kolejích a posluchárnách a o šíření vzdělanosti do dalších oblastí tehdejší společnosti.

Úvodní okruh byl věnován univerzitní rétorice, druhé disciplíně trivie. Řečnictví se svou volnějším formou vázalo spíše k určitým událostem univerzitního života, k nimž byly vybrány i rukopisné ukázky, ať již šlo o anonymní řeč k volbě rektora (1385) Mikuláše z Meppen (sign. V F 13), nebo o dvě rekomendační řeči děkana artistické fakulty Jana z Mýta při inepci Vavřince z Březové v roce 1394 (sign. X C 3) a při inepci neznámého mistra (sign. VIII E 5). Dalšími dvěma ukázkami byly rekomendační řeč rektora Mikuláše z Litomyšle k licenciátům svobodných umění (sign. X E 24) a rekomendační řeč děkana artistické fakulty Václava z Chrudimi či z Chocně (1468) při determinaci bakalářů Jana z Volyně a Jana ze Stříbra (sign. XIV G 20).

Rétorice blízké bylo univerzitní kazatelství, i když konkrétní znalosti o něm máme převážně zprostředkované. Lze však předpokládat kazatelské působení univerzitních mistrů v pražských kostelech a kaplích. Vedle běžného církevního kazatelství, o němž nám však přímé doklady chybí a jež předpokládá sbírky kázání pronášených na příslušnou perikopu o nedělích (*de tempore*) nebo svátcích (*de sanctis*) v průběhu církevního roku, existovala i kázání, která autor označuje jako irregulární.

O této kazatelské činnosti univerzitních mistrů již doklady existují a dochovaná kázání lze v podstatě rozdělit na synodní a na pohřební nebo výroční. Obě skupiny byly i námětem ukázek představených ve druhém tematickém okruhu. Byla to například synodní kázání Petra ze Stupna, přednesená na arcibiskupském dvoře (sign. IV H 7), Štěpána z Kolína (sign. VIII F 2), Matouše z Krakova o napravení mravů a kléru, proslo-

vené v Praze 18. 10. 1389 (sign. I B 35), a kázání Štěpána Pálče, pronesené na Pražském hradě v předvečer svátku Nanebevzetí P. Marie roku 1407 (sign. I C 12). Do druhé skupiny pohřebních kázání náleží kázání M. Jana Husa, pronesené 1. prosince roku 1404 u příležitosti 26. výročí úmrtí císaře Karla IV. (sign. X H 7, XI E 3).

Třetí skupina, nazvaná Artistické učební pomůcky a komentáře, přinesla výklady k Aristotelovým dílům, především k *Etice* a *Fyzice*, popř. *Metafyzice*. Zvládnutí Aristotelových textů představovalo povinné penzum pro absolventy artistické fakulty, kteří chtěli pokračovat v dalším studiu, především na fakultě teologické a lékařské. Vystavené rukopisy ukázaly komentáře k Aristotelově *Fyzice* od Stanislava ze Znojma (sign. X F 11) a *quaestiones* k osmi knihám Fyziky od Jindřicha Tottina z Oyty (sign. III D 9). Vystaveny byly i lekturey k Metafyzice od rektora (1407) pražské univerzity Petra Weghuma z Przemyslavi a lektura na Summu Jindřicha z Německa k Nikomachově *etice* od děkana artistické fakulty Matěje z Lehnice (sign. X F 15). Pozornost věnovaná praktické filozofii, zejména etické, byla patrná i z ukázky interlineárních glos Petra z Mladoňovic k deseti knihám Aristotelovy *Etiky* (sign. V A 20). Poslední ukázkou tohoto okruhu byl rukopis sign. VIII G 30, obsahující výklady Jenka Václavova z Prahy k Aristotelovým spisům *De caelo et mundo*, *De generatione et corruptione*, *De anima* a *dicta* k Aristotelově *Politice*.

Dokladem teologického chápání biblického textu byly kursologické výklady, které přednášel každý bakalář a jež byly i povinným stupněm v jeho další kariéře. Těchto výkladů se v pramenech dochovalo velké množství. V ukázkách představených v dalším okruhu výstavy byly výklady známých hodnostářů pražské univerzity, Jindřicha Tottina z Oyty na Markovo evangelium (sign. IV B 7), Jindřicha z Bitterfeldu na *Píseň písní* (sign. V F 14), Mikuláše z Rakovníka (rektora v roce 1379) a Jana z Mýta (rektora v roce 1395) na *Žaltář* (sign. VI C 11, III B 13), Ondřeje z Brodu na Pavlovy listy (sign. IX E 12), Štěpána Pálče na Pavlův list k Římanům (sign. X F 1) a Husovy výklady na obecné epištoly (sign. III C 3).

Práce s biblí nespočívala jen v bakalářských kursologických výkladech jednotlivých knih, ale často se výklady týkaly i těch textů, které se osamostatnily jako modlitby (*Otče náš*, *Zdravas Maria*), nebo se staly jistým morálním kodexem každého křesťana (*Desatero*). Častým tématem výkladů byly i události spojené s Kristovým umučením. V ukázkách se objevily výklady Jindřicha z Langensteinu na modlitbu *Ave Maria* (sign. VIII F 10), Jana Marienwerdera *De passione Christi* (sign. X A 2), ale i výklady na *Desatero* vzniklé mimo pražskou univerzitu, jejichž autory byli vídeňský profesor Mikuláš Dinkelsbühl (sign. I B 30) a augustinián Jindřich z Friemaru (sign. I G 9).

Dalším důkazem zvládnutí povinného učebního penza pro bakaláře teologické fakulty byly výklady čtyř knih *Sentencií* Petra Lombarda. Bakaláři, zvaní *sentenciáři*, v nich měli přesvědčit, že se seznámili s teologickým učením předcházejícím obdobím vrcholné scholastiky. Ve vystavených ukázkách se svými výklady knih *Sentencií* představili přední profesori pražského vysokého učení Jindřich Tottin z Oyty (sign. X F 26) a Stanislav ze Znojma (sign. IV H 27). Od některých *sentenciářů* se dochovaly úplné komentáře, často však jsou k dispozici pouze výtahy nebo kvestie, jako tomu bylo v ukázkách z textů Konráda Soltau (sign. I D 23), Alberta Engelschalka ze

Straubingu (sign. IV B 14) či děkana (1369) artistické fakulty, dominikána Mikuláše Bicipita (sign. IX A 4), nebo Mikuláše z Litomyšle (sign. VIII F 20). S výklady Lombardových *Sentencií* souvisí i výklady apoštolského vyznání víry, z nichž nejčastěji dochované pochází z pera profesora (1384) Jana Marienwerdera (sign. I B 14).

Další okruh vystavených exponátů, nazvaný Mezi teologií a jurisprudencí, byl věnován traktátům o odúmrtích. Spor o odúmrtě rozdělil pražskou akademickou obec v posledních desetiletích 14. a na počátku 15. století. Zastáncem odúmrtí byl především Vojtěch Raňkův z Ježova, naopak jejich odpůrcem byl právník Kuneš z Třebovle. Jeho traktát proti Vojtěchovi Raňkovu z Ježova *De devolucionibus non recipiendis* (sign. VI C 21) byl i jednou z ukázek tohoto tematického okruhu. Proti odúmrtím byla zaměřena i ukázka anonymní kvestie (sign. V H 13), přednesená na kvodlibetu Prokopa z Kladruhu roku 1417. O tom, že otázka odúmrtí byla ve své době neobyčejně aktuální, svědčí i skutečnost, že se dostala též do kázání a legend. Dokladem toho byly i ukázky ze svatováclavských legend *Oriente iam sole* (sign. I C 25) a *Ut annuncietur* (sign. VIII A 3).

S Aristotelovou představou o štěstí a blaženosti, vyloženou v jeho *Etice*, souvisí i představa štěstí jako cíle pozemského směřování člověka, jak ji interpretovala morální teologie. Otázka štěstí a blaženosti je častým tématem kázání, jako např. v kázání na svátek Všech svatých Jakuba de Voragine (sign. IV B 5) nebo v Milíčově postili *Gratia Dei* (sign. XII B 9), které byly vystaveny mezi ukázkami tohoto okruhu. Otázka blahoslavenství zazněla jak v Husově výkladu na Lombardovy knihy *Sentencií* (sign. IV B 21, IV G 24), tak i v jeho kvestii o opravdovém štěstí (sign. X H 17), pronesené v kvodlibetu Matěje z Knína roku 1409. Další ukázky tohoto okruhu představovaly traktáty o štěstí Stanislava ze Znojma (sign. V F 25) a o osmi blaženostech Mikuláše z Dinkelsbühlu (sign. XIV D 10).

Obdobné téma obsahoval i další okruh, nazvaný Andělé a duše blažených, čas a budoucnost. Téma světa přítomného a budoucího a otázku Boží přítomnosti ve světě řešil text kvestie připisované neprávem Štěpánu Pálčovi (sign. IX E 11), přednesené ve zmíněném kvodlibetu Matěje z Knína. Otázka budoucnosti se objevuje i v kvestii Mikuláše z Milíčína (sign. X H 18). Pojetí duše a těla vedlo k zpracování tohoto tématu v dalších otázkách, z nich jednu, zdali chápavý rozum (*intellectus*) je člověk sám (sign. V H 13), zpracoval v kvestii Jakoubek ze Stříbra.

Církevní schizma, jež nastalo ve 2. polovině 14. století a přetrvávalo až do 2. desetiletí 15. století, vyvolalo bouřlivou polemiku mezi univerzitními mistry i v tehdejší společnosti. Významu tohoto jevu odpovídají i četné dochované texty, jejichž výběr reprezentoval tento tematický okruh. Před rokem 1390, tedy v době, kdy působil jako kazatel v Týnském chrámu Matouš z Krakova, vzniklo jeho *Rationale divinorum operum* (sign. XII D 16). Arcibiskupovi Janovi z Jenštejna byla určena *Determinatio quaestionis* Jana Brakela o řádné volbě papeže Urbana IV. (sign. XIV D 19). Kolem roku 1400 vznikl traktát *De vero et falso* Stanislava ze Znojma (sign. VIII G 23) a z roku 1408 pochází traktát Jana Falkenberga *De renuntiatione papae* (sign. X D 10), zaměřený proti papeži Řehořovi XII. Proti Janu Falkenbergovi vystoupil Mařík Rvačka ve své *Defensio papae Gregorii XII.* (sign. XII F 30). V dalších ukázkách byly představeny traktáty o schismatu Jindřicha z Langensteinu (sign. XIV C 16), obrana kostnického koncilu v argumentaci profesora teologie Jana Hildessena *Quod sacro concilio non est detra-*

hendum (sign. IV G 13) a konečně dva traktáty Petra Payna *De necessitate absoluta eventium* (sign. V F 9) a *De praedestinatione* (sign. V G 15).

Předposlední představovaný okruh byl tematicky věnován eucharistii a pokání. Na otázku eucharistie, jedné ze svátostí, zejména pak četnosti přijímání a podávání kalicha laikům a dětem, reagovaly tehdejší společenské vrstvy neobyčejně živě. Eucharistické téma husitského období v Čechách bylo předmětem bádání již několika generací našich i zahraničních badatelů. Vystavené ukázky postihly danou problematiku v traktátech Jindřicha z Bitterfeldu *De institutione sacramenti Eucharistiae* (sign. III C 15), Jana ze Stříbra *Inhibitiones sacramenti Eucharistiae* (sign. VIII A 25) a v dialogu Matouše z Krakova *De frequenti communione* (sign. III G 19). Známá je rovněž kvestie Jakoubka ze Stříbra o přijímání dětí (sign. VIII E 7). Reakce katolického reformismu na otázky eucharistie zdůrazňováním pokání byla demonstrována příručkou pro zpovědníky *Confessionale* Štěpána z Kolína (sign. I G 14). Polemiku s husitstvím pak představoval traktát biskupa Jana Hoffmana ze Svídnice *De sacramento Eucharistiae adversus communionem sub utraque* (sign. IX D 10), vzniklý již za jeho působení na lipské univerzitě.

Husitská revoluce přinesla omezení činnosti pražské univerzity na jedinou, artistickou fakultu. Neochromila však její působení natolik, aby ji odsoudila k pouhému přežívání. Již v 50. letech 15. století nastalo oživení přednášek s tématy obsahujícími myšlenkové proudy běžné na jiných evropských univerzitách. Bylo to především učení Jana Versora, jehož prostřednictvím se české prostředí seznamovalo s tomismem. Ukázky posledního okruhu představily Versorovy výklady k Aristotelově *Metafyzice* (sign. I F 25) a přírodní filozofii (sign. I E 38). Další dva rukopisy přinesly výklady rektora a kancléře univerzity Maříka z Benešova na Buridanovy kvestie ke knihám Aristotelovy *Fyziky* (sign. V F 5) a jeho *Disputata logicalia* (sign. V H 14).

Návštěvník výstavy si díky představeným exponátům, které v takové šíři daného tématu nebyly veřejnosti představeny minimálně od velké archivní výstavy v roce 1958, mohl učinit plastickou představu o pražské univerzitní produkci ve středověku. Jediné, co jsem mezi ukázkami postrádal, byla produkce pražské lékařské fakulty. Katalog, který k výstavě vzorně připravil její autor, zástupce vedoucího rukopisného oddělení Národní knihovny Zdeněk Uhlíř, uspokojil myslím i náročného diváka. Jeho příspěvky k jednotlivým tematickým okruhům jsou zároveň jakýmsi úvodem do mnohotvárné literární produkce vzešlé z univerzitního prostředí. Pro vážnějšího badatele přináší katalog v poznámkovém aparátu odkazy na edice a literaturu, a to nejen vydanou, ale též přístupnou na internetových stránkách. Autor sám v úvodu naznačil možné další cesty, jimiž by se studium pramenů vzniklých v prostředí pražské univerzity mohlo ubírat, a sama výstava měla ke zvýšení zájmu o tuto problematiku přispět. Je tedy jen škoda, že komerční zájem o využití Zrcadlové kaple Klementina omezil její trvání na pouhých čtrnáct dní.

Recenze a referáty

**Gary B. Cohen, Education
and Middle-Class Society
in Imperial Austria 1848-1918,**

Purdue University Press, West Lafayette 1996, 386 str.

Respektovaný americký badatel, který své bohemistické, respektive přímo pragensiální výzkumy 70. let rozšířil v následujícím desetiletí na celé Předlitavsko a parciálně i Uhry, předložil syntetickou práci, v níž podnětně komparativním způsobem sledoval vazby proměn vzdělávací politiky a sociálního postavení středních vrstev v širším střeoevropském prostoru v době, kdy se „*přístup k vyššímu vzdělání stal kritickým faktorem pro sociální mobilitu v moderních společnostech*“.¹ Cenné je tu propojení originálních Cohenových, na pramenech založených výzkumů s bohatou literaturou k sociálním kontextům vzdělávací expanze, respektive výzkumu proměn sociální funkce vyššího vzdělání v „dlouhém“ 19. století - zejména od přelomu 50. a 60. let - v různých částech Předlitavska a přetvářejícího se Německa. Cohen přitom překročil rovinu pouhého výzkumu sociálního původu studentů a formování vzdělaných elit sledované doby a předsevzal si blíže osvětlit také otázky proměny hodnotových orientací v procesu moderní akademické profesionalizace, problematiku sociální zkušenosti vysokoškolské mládeže a formálního i neformálního uspokojení jejich „kariérních“ očekávání, spojených s dosažením vyšších úrovní vzdělání.

Prvá kapitola knihy je věnována vývoji vzdělání v Rakousku „stagnačních a krizových“ let 1790-1848 a postavení vzdělávací politiky v širším rámci modernizačních reforem či restauračních kroků až do konce 70. let. Rakouská polovina monarchie v oné době ve vzdělávacím ohledu stagnovala: počet gymnázií se mezi léty 1817-1847 prakticky nezměnil a studentů přibylo jen o 10 %. V oblasti univerzitního vzdělání směřovaly státní reformy přímo k redukci rozsahu vzdělání i počtu studentů. Modernizace přišla až roku 1848 v rámci Sommarugovy, resp. od roku 1850 Thunovy reformy, provedené podle pruského vzoru. Zásadní zvrát ve frekvenci středních a vysokých škol však nastal až od roku 1867, kdy vládu v říši převzali němečtí liberálové (ovšem ti samí, kdo roku 1863 anulovali rozhodnutí českého zemského sněmu o povinném středoškolském studiu obou zemských řečí). Konzervativní vlády, které nastoupily, od roku 1879 naopak usilovaly o zablokování dalšího edukativního rozvoje.

Druhá kapitola, nadepsaná „expanze vzdělávací sítě“, sleduje institucionální vývoj a početní růst středního školství, respektive celou vzdělávací expanzi 50.-70. let. Cohen

¹ Z bohaté Cohenovy bibliografie připomeňme alespoň jeho disertaci *The Politics of Ethnic Survival: Germans in Prague 1861-1914*, Princeton 1981, a z dílčích studií pak *Ideals and Reality in the Austrian Universities 1850-1914*, in: Michael S. Roth (ed.), *Rediscovering History: Politics, Culture and the Psyche*, Stanford 1994, s. 83-101.

připomíná, že na počátku 20. století se Předlitavsko dostalo - s ohledem na počet středoškoláků a vysokoškoláků v dorůstající populaci - na jedno z předních míst v Evropě. Počet studentů gymnázií a reálék vzrostl mezi léty 1851 a 1910 pětapůlkrát, tedy asi třikrát rychleji než narůstala předlitavská populace. Rakouský růst vzdělané populace byl - přes opakované brzdicí pokusy ústřední vlády - snad dokonce rychlejší než - vzorový - pruský. Školství celé německy mluvící střední Evropy se k sobě přitom jak systémo- vě a obsahově, tak i v sociálních kritériích výrazně blížilo.

Zásadní kvantitativní zlom přinesla střednímu školství - ještě více reálkám než gymnáziím - léta 1895-1910. Pro české země a Dolní Rakousy to platilo více než pro jiné části monarchie. Náskok před Pruskem se projevil i v časnějším a velkorysejším rozvoji českého a následně rakouského dívčího školství. Co do počtu studentů i rozsahu investic předstihlo Předlitavsko v této době též vyšší pruské technické školství. Pro Předlitavsko byla přitom typická v evropském kontextu enormně vysoká koncentrace akademického školství do menšího počtu center s rychle rostoucími vysokými školami o velkém počtu studentů. Důkladné Cohenovy komparace vývoje německého a rakouského středního a vysokého školství patří k velmi cenným pasážím knihy.

Třetí kapitola sleduje sociálně vzdělávací politiku na přelomu století. Cohen tu mj. zmiňuje snahy rakouských i českých konzervativních politiků (např. Karel Mattuš ještě 1899) o zbrždění rozvoje vyššího školství („*za stávajících poměrů je třeba každé vydání na ustavení nových středních škol považovat za neekonomický ryzi luxus.*“). Otevřeně se - v českých i německých konzervativních, ale i v liberálních a částečně též realistických kruzích - artikulovala potřeba zamezit vzdělávání dětí z rolnických a řemeslnických vrstev. Oficiálně byla v této souvislosti proklamována hrůza z produkce akademického proletariátu. V tomto směru a úsilí si byl rakouskočeský establishment blízky s pruským. Ministra Gautsche tak roku 1888 znepokojovalo, že zatímco byla ve „vzdělaneckých“ oborech zaměstnána pouhá 2% předlitavské mužské populace, na gymnáziích a reálkách studovala více než 4% maskulinních teenagerů a frekvence rakouských univerzit vzrostla za první polovinu 80. let o 60%. Řešení hledal Gautsch v zostření přijímacích zkoušek na střední školy, ve zvýšení náročnosti maturit a dokonce snad i v omezení svobodného výběru vysokých škol pro studenty z českých zemí. Tlak zemských sněmů a parlamentních stran na uvolnění vzdělávací politiky však v téže době sílil. Mocněla i publicistická debata o potřebné reformě středního školství. Především však sílilo sebevědomí středostavovských občanů - plátců daní, kteří spojovali s akademickým vzděláním představu úspěšné kariéry pro své syny. Společnost přelomu století ostatně potřebovala daleko více vysokoškolsky vzdělaných expertů než dříve. To si však zatím většina rozhodujících státních i stranických funkcionářů neuvědomovala.

Ve čtvrté kapitole se Cohen zaměřil na popis proměn národních a náboženských struktur rakouského středoškolského i vysokoškolského studentstva zkoumané doby: „*Etnická a náboženská skladba studentů v rakouském středním a vysokém školství se rychle měnila v tom smyslu, že v rámci velkých národních skupin rostlo zastoupení Čechů a Poláků, v rámci náboženských menšin pak židů a protestantů, zatímco podíl německy mluvících katolíků na celku studentstva postupně klesal.*“ (s. 128) Rakouská gymnázia a návazně i univerzity byly socioekonomicky otevřenější než jejich německé vzory, dbající více na sebeobnovu uzavřených elit. Mimořádně intenzivní, byť přece

o něco slabší než v Prusku, byl pak zejména vzdělávací nástup židovské populace v českých zemích.

Zajímavá jsou Cohenova zjištění o velmi odlišných národních specifikách vzdělávacích orientací a v návaznosti na to o nadregionální roli některých vysokých škol. Situace se nadto rychle proměňovala: Na počátku století v české (ale například i jihoslovan- ské) populaci rychleji než v samém Rakousku stoupal zájem o studia na technice, zatímco například v ukrajinském haličském etniku zůstával tradiční zájem o církevní, státně správní a justiční kariéry. Zájem o individuální vyšší vzdělání jako prostředek sociálního vzestupu byl podle Cohena typický pro rakouské židy, protestanty a Čechy (s. 165).

Následující kapitola byla věnována sociálnímu členění studentstva a vlivu vzdělání na sociální vzestup jednotlivých skupin. Ve srovnání s německým bylo rakouské akademické školství sociálně přívětivější, bylo udělováno více výjimek z kolejného a - podle Cohenova názoru, opřeneho o dobové statistické zprávy - zejména obě pražské univerzity platily za sociálně vstřícnější než například Vídeň. Na druhé straně studovalo asi o polovinu méně studentů rakouských univerzit než jejich německých současníků se stipendijní podporou (20% vůči 30-40%). Na rakouských univerzitách studovalo nevelké procento (4-9 %) dělnických synů. V Německu tato sociální vrstva na univerzitách však chyběla prakticky zcela. Sociální pootevírání se rakouských univerzit bylo důsledkem postupného nárůstu počtu slovanských a hlavně českých (primárně katolických, v menší míře i židovských) studentů. Zájem česky mluvících rolnických obyvatel českých zemí o studium byl přitom podle Cohenových zjištění podstatně vyšší než u jejich německy mluvících rodáků nebo sousedů z alpských zemí. Obecně nejvíce zastoupenou a populačně vysoce nadreprezentovanou vrstvou mezi studenty rakouských univerzit byli synové malých a středních podnikatelů. V tomto smyslu bylo rakouské vysoké školství podstatně progresivnější než pruské. Rakouské školství expandovalo od konce 19. století jak po všech stránkách rychleji než pruské, tak podstatně svižněji, než jaké bylo tempo rozvoje ekonomických a sociálních charakteristik českých a alpských zemí.

Poslední kapitola pak zkoumá význam středního a vysokého školství pro utváření politické kultury rakouské společnosti, pro mezigenerační předávání hodnotových modelů v sociální a politické oblasti a šíře pro vytváření moderních politických struktur v Rakousku. Konkrétně tu Cohen na českém případě sleduje význam rozvoje vyššího vzdělání pro konstituování moderního politického národa. Autor opakovaně upozorňuje na vysoký (u právníků až třípětinový) podíl studentů, kteří nedokončili svá studia až k diplomu, kteří však přece utvářeli politickou a společenskou kulturu země. Bylo to mj. způsobeno i významnou rolí studentských spolků (hlavně buršenshaftů, ale i českých, radikálně nacionálních spolků) mezi studentstvem přelomu století a rostoucí názorovou diferenciací mezi liberální generací 60.-70. let a studenty decenií okolo roku 1900. Jazyková diferenciacie rakouských vysokých škol hrála v tomto směru významnou roli.

Poněkud nepřehledný závěr knihy pak přináší mezinárodní srovnání vztahu státu, společnosti a vzdělání v pozdním 19. a na počátku 20. století. Cohen připomíná, že ohromná expanze středního a vysokého vzdělání během padesátiletí před rokem 1914 je největší proměnou evropské vzdělanosti v dějinách kontinentu, protože s sebou při-

nesla i institucionální a obsahovou, sociální a mentální proměnu chápání pojmu akademického vzdělání. Rozvoj vzdělanosti přitom v Rakousku neprobíhal synchronně s demografickým a ekonomickým vývojem soustátí. (V tomto ohledu si Cohen poněkud protičeří na s. 250 a 251.)

Problémem informačně neobyčejně bohaté Cohenovy práce, která završuje dvě desetiletí jeho intenzivní badatelské činnosti, je značná nepřehlednost výkladu a zvláště jistá nevyváženost části interpretačních soudů, vycházejících z autorem předložených výzkumů. Čtenář si nadto není zcela jist, zda autor skutečně dostal všem metodickým předsevzetím, která si vytyčil v úvodu knihy. Je nadto zřejmé, že Cohen musel původně daleko rozsáhlejší text pro knižní vydání krátit a že v rámci škrťů vzala patrně za své i část vysvětlujícího komentáře. Čtenář tak například marně pátrá po vysvětlení, jak je možné, že nejvyšší počet univerzitních studentů v přepočtu na 1000 obyvatel, respektive na 1000 devatenáctiletých až dvaadvacetiletých osob vykazovala v roce 1879/80 ze všech předlitavských zemí nikoliv autorem opakovaně vyzdvižovaná centra akademické vzdělanosti: Dolní Rakousy, Čechy a Morava, nýbrž relativně zaostalé Tyroly a Vorarlberg, respektive hned za nimi Bukovina, která se roku 1909/10 v tomto směru dokonce stala absolutním vítězem (těsně sledována Haličí).² Autor přitom již v úvodu knihy i na dalších místech doložil, že „*alpské a české země v mnoha ohledech představovaly hospodářskou a sociální jednotu. Vzdělávací instituce Dolních Rakous a českých zemí hrály disproporčně významnou roli též při formování moderních vzdělaných elit pro celou rakouskou polovinu monarchie. Sama Vídeň hostila spolu s českým hlavním městem Prahou po celou druhou polovinu 19. století více než polovinu všeho rakouského univerzitního a technického studentstva.*“ (s. 9, 83) Na jiném místě pak tvrdí, že v oblasti vyššího vzdělání dosáhli nejvyššího přepočteného zastoupení Češi, Poláci a Italové (s. 168). Zde tedy jde nejspíše o interpretační slabiny dobových statistik, z nichž Cohen čerpal a které, bohužel, nepodrobil náležitě kritice.

To samé platí například o tabulkách a výkladech o národnostní a religijní skladbě předlitavského studentstva, kde autorovi vychází, že v (předlitavské ?) maďarsky mluvící populaci bylo čtyři až pětkrát více studentů než v populaci germanofonní.³

To jsou „úlety“ (nadto nejednou nekorelující s vlastním výkladovým textem), k nimž mohlo dojít v důsledku specifické struktury některých velmi malých, profesionálně specifických, populačně atypických menšin, v nichž právě studentská populace hrála relativně dominantní roli. I zde však může jít o důsledky chyb statistik. V každém případě by si takové anomálie zasloužily přinejmenším důkladné vysvětlení a organické včlenění do celku výkladu.

Čtenář Cohenovy knihy zůstane ovšem poněkud překvapen i na dalších místech, kde již nelze nesouhlas tabulek nebo grafů s textem vyložit právě uvedeným způsobem: v 5. kapitole autor mj. zkoumá sociální stratifikaci studentstva pražské a vídeňské techniky, a to s dominantním zájmem o vývoj podílu **nové nižší střední třídy**, významné a typické pro rakouské vysoké školy (zejména ve srovnání s Pruskem). Jeho vlastní grafy však - na rozdíl od výkladu - ukazují, že po celou zkoumanou dobu zůstávala rozhodující skupinou mládež ze **staré nižší střední třídy**, jejíž procentuální podíl na celku

² Srovnej s. 78 n., 144 n. a oproti tomu s. 168 nebo s. 202-207.

³ Srovnej s. 141 a 148 n.

studentstva dokonce v úhrnu (zásluhou německého etnika) stoupal.⁴ Daleko větší pozornost by zasloužila též otázka, jak se do proměn sociální struktury studentstva promítala národně politická strategie jednotlivých jazykových společenství, resp. jak působily specifické strategie a kariérní očekávání středních vrstev.

Podobné problémy s výkladem zjištěných jevů ovšem v knize nalezneme častěji a nejen v tabulkách. Například v neobyčejně zajímavé a cenné kapitole o rakouské státní vzdělávací politice 50.-70. let, kde Cohen sleduje střídající se fáze státní podpory rozvoji školství a naopak vládních pokusů o brždění expanze středního a vysokého školství, není vždy jasné, kdy autor přičítá brzdící snahy reálné nouzi státního rozpočtu, kdy dobovým (nejednou ale velmi účelovým) sociálním teoriím o potřebě udržovat jen omezené množství vzdělavců⁵ a kdy hovoří o cílevědomé, v podstatě německo nacionální, edukačně segregační politice.⁶

Nepokládám též za relevantní uvažovat pro zkoumané období (a to v podstatě ani po roce 1897) mladou populaci studentů a studentek jako jeden celek, protože proporcionalní feminizace vzdělání (a nikoliv jen neochotná akceptance jednotlivých studentských odvážlivkyň) začíná ve střední Evropě nejdříve až o generaci později. Percentuální podíl dívek v mase studentstva byl před rokem 1914 přece jen minimální.

Cohenova kniha prakticky vůbec nevzala na vědomí české výzkumy, publikované po roce 1989 a též obecněji se opírá o literaturu staršího období:⁷ na 30 stranách soupisu užití literatury najdeme jen 17 položek, publikovaných od roku 1990. Například velká část západoevropsko - americké diskuse o inteligenci a moderních profesionálech (jíž se Cohen přece sám zúčastnil) tak nutně zůstala stranou autorovy pozornosti. Nevyužitá zůstala prakticky celá - rozsáhlá - polská produkce ke zkoumanému tématu.

Cohenově knize lze vytkat mnohé, přesto však znamená epochu ve výzkumu sociálních dějin středního a akademického vzdělání ve střední Evropě. Je to dílo cenné masou vytěženého materiálu, řadou postřehů, nápadů, především však průkopnickou komparací rakouské a německé situace, respektive zasazením českého vývoje do širšího rámce. Až v něm náležitě vyniká mimořádně vysoká úroveň a dynamický rozvoj českého vyššího a vysokého vzdělání, případně modelová hodnota unikátní české socio-kulturní situace. Bylo by nesmírně užitečné, kdyby tato kniha mohla být časem zpřístupněna i širší české čtenářské veřejnosti.

Jiří Pešek

⁴ Srovnej s. 191-193, zejména graf číslo 9.

⁵ Zde stojí za připomenutí Cohenem uváděná Masarykova parlamentní filipika z roku 1891 proti vyššímu vzdělávání českých sedláckých synů. Srovnej s. 209.

⁶ Srovnej ss. 90-93.

⁷ I přes obdivuhodnou šíři autorova rozhledu lze však připomenout, že např. nepřihlédl k dnes již klasické knize Fritze K. Ringera, *The Decline of German Mandarins. The German Academic Community 1890-1933*, Harvard University Press 1969 (německy roku 1987).

Universitas. Revue Masarykovy univerzity v Brně.

Brněnský univerzitní časopis *Universitas* má již dlouholetou tradici. Po listopadu 1989 renovoval svůj vzhled i obsah a stal se jedním z nejcitlivějších periodik vydávaných vysokými školami. Tradici má i rubrika *Z univerzitního archivu*, které chci věnovat pozornost. Zaslouží si ji zvláště od roku 1993, kdy její náplň začali obstarávat brněnští univerzitní archiváři Jiřina Kalendovská a Jiří Pulec. Jejich příspěvky se koncentrovaly na několik okruhů z dějin brněnské univerzity. Nebudu vyčítávat beze zbytku všechny články této rubriky, ale zmíním alespoň nejzajímavější celky.

Nejstarší námi sledovaný ročník přinesl tři epizody z historie právnické fakulty za okupace.¹ Osudy této fakulty dokreslily další dva příspěvky, věnované jejímu údělu v letech po osvobození až do roku 1950, kdy byla zrušena, a dále pokusům o její obnovu od 60. let.²

Meziválečným univerzitním dějinám byl věnován ročník 1994, který připomněl okolnosti vzniku brněnské univerzity³ - zainteresovanost Karlovy univerzity a brněnské techniky na zřízení druhé české univerzity, problematické peripetie pokusů o redukci MU ve dvacátých a třicátých letech v souvislosti s nedostatkem financí na její provoz, a konečně spolupráci brněnských vysokých škol v meziválečném období. Ta se rozvíjela ve více rovinách, počínaje od výpomoci při prostorové tísní, přes budování společných ústavů a jiných projektů a společnou spolkovou činnost až k oblasti sociální péče o studenty, extenzi popularizujících vědu apod.

Za nejcennější považuji cyklus článků k poválečným dějinám brněnské univerzity, který se objevoval v brněnském akademickém časopise od prvního čísla roku 1996 a k němuž můžeme počítat i dva příspěvky z roku 1995. Cyklus postihuje skutečnosti, které se projeví na všech československých vysokých školách té doby. Pojmenovává, vysvětluje a hodnotí jevy, kterými byly usnadněny, když ne přímo připraveny pouňorové komunistické reformy vysokých škol, sleduje i samotné pouňorové zásahy a jejich personální i právní následky.

Autoři seznamují čtenáře s problémy znovuotevření Masarykovy univerzity v létě roku 1945, věnují se podrobně záluždnostem poválečné zaměstnanecké očisty a působení Čestného soudu pro studenty, hledají kořeny myšlenky regulace počtu přijímaných zájemců o studium na vysokých školách. Problematiku vzniku nových škol po válce nastiňují na případu brněnské Vysoké školy sociální. Dále přecházejí k událostem února 1948, líčí vznik akčních výborů a čistky na univerzitě jak v rámci počátečního působení akčních výborů, tak o něco později v souvislosti se studijními prověrkami. Právní stránku věci dokreslují i dva užitečné přehledy historie akademických titulů, které bylo možno získat před reformou studia a po ní, zvláště po roce 1953.⁴

¹ Universitas 1993: K historii obrazu Prométhea (č. 1), Právnická fakulta za války (č. 3), Bar Gestapa (č. 4). Druhé číslo obsahovalo stař Eduard Babák a lékařská fakulta.

² Právnická fakulta v letech 1945-1950, Universitas 1997, č. 4; Obnovení Právnické fakulty MU, Universitas 1998, č. 3.

³ Karlova univerzita v hnutí za druhou českou univerzitu (č. 1), Brněnská česká technika a vznik MU (č. 2), Pokusy o rušení fakult MU v meziválečném období (č. 3), Spolupráce brněnských škol v meziválečném období (č. 4).

V brněnském prostředí není reflexe těchto faktů zcela nová. Dějiny brněnské univerzity z roku 1969 se dotkly těchto skutečností v až překvapivě šíři a v relativně objektivním tónu. Také časopis *Universitas* přinesl již dříve, v letech 1974-1975, dokumenty k dění na brněnské univerzitě v rozbouraném období 1938-1945.⁵ Změna doby si však žádá opětne otevření těchto otázek, doplnění faktografie i nová hodnocení. Oboje lze v příspěvcích Kalendovské a Pulce najít přehledně zpracované a precizně formulované. Tyto popularizačně laděné články mají svůj pendant ve větší studii opatřené vědeckým aparátem a publikované v *Časopise Slezského zemského muzea*.⁶

Poslední ročníky časopisu *Universitas* přinesly i další zajímavé příspěvky k dějinám brněnské univerzity.⁷ Mimo archivní rubriku se objevují medailonky významných osobností Masarykovy univerzity, příspěvky pamětníků a přetisk delších pasáží z pamětí, například I. A. Bláhy. Není však možno v rámci tohoto referátu upozornit na všechno. Zájemci si jistě rádi sami vyhledají, co je zaujme.

Na závěr je možno konstatovat, že brněnské univerzitní periodikum plní velmi zodpovědně svůj popularizační úkol na poli historie vysokého školství u nás a díky příspěvkům pracovníků univerzitního archivu i dalších jejich badatelů přináší i mnohé novinky, překonávající dosavadní tabu v poválečných dějinách.

B. Zilynská

⁴ V r. 1996 vyšly příspěvky: Masarykova univerzita v létě 1945 (č. 1), Poválečná zaměstnanecká očista na MU (č. 2), Čestný soud (č. 3), Akční výbory a pouňorová studentská očista na MU (č. 4); v r. 1997 následovala „Demokratizace“ na MU (č. 1), Absolutorium univerzity a akademické tituly - nereformované studium (č. 2), Akademické tituly a vědecké hodnosti po r. 1953 (č. 3). Z r. 1995 zaznamenejme příspěvek Vysoká škola sociální v Brně (č. 1) a Počátky regulace počtu studentů na VŠ (č. 4).

⁵ F. Jordán a kol., Dějiny univerzity v Brně, Brno 1969, od s. 231; I. Hrabětová - F. X. Halas, Dokumenty hořovů I-VI, Universitas 1974, č. 5-6, 1975, č. 1-4, k tomu recenze J. Havránka, AUC-HUCP XVII/2, 1977, s. 136-7.

⁶ J. Pulec - J. Kalendovská, Masarykova univerzita v letech 1948-1949, Časopis Slezského zemského muzea, sér. B, č. 45, 1996, s. 69-95. Srv. dále tiž, Založení a vývoj Masarykovy univerzity, Časopis Matice moravské 113, 1994, s. 332-345.

⁷ J. Pulec - J. Kalendovská, Druhá rektorská volba A. Nováka, Universitas 1998, č. 4; dva příspěvky o spolku mediků v Brně od autorů P. Palečka (1997, č. 3) a V. Borovce (1998, č. 1).

František X. Halas - František Jordán, Dokumenty k dějinám Masarykovy univerzity v Brně I-II, Brno 1994-1995, 442 + 354 s.

Dvousvazková edice dokumentů k vývoji univerzitní myšlenky na Moravě v druhé polovině 19. století a k dějinám brněnské univerzity do roku 1939 je užitečnou sbírkou pramenného materiálu, který může sloužit jak k prvotnímu poučení čtenářů, tak k další analytické práci profesionálních historiků. Byl shromážděn v souvislosti se zpracováváním dějin Masarykovy univerzity, které byly publikovány v roce 1969,¹ a edičně byl připraven již v roce 1974 (předmluva podepsaná F. Jordánem je datována 8. 2. 1974). Masarykovo jméno v názvu univerzity, která v té době nesla nuceně jméno jiné, byť také slavné (J. E. Purkyně), se stalo jednou z příčin, že edice musela počkat celých dvacet let, než mohla být za přispění Jiřiny Štouračové konečně vydána. Zrod díla tedy nebyl bez potíží, ale podařilo se uskutečnit projekt zajímavý, který může být chloubou brněnské univerzity.

Edice má charakter výběrový, co se týče tematiky i množství dokumentů. Zaměřuje se na postižení geneze úsilí o obnovu univerzity na Moravě po zrušení vysoké školy v Olomouci (1855), sleduje jeho proměnu po roce 1889 v boj o druhou českou univerzitu, a konečně ilustruje peripetie vzniku a rozvoje Masarykovy univerzity za první republiky. I zde se však soustřeďuje především na „vnější“ dějiny této školy, na zápas o udržení její celistvosti proti snahám o redukci některých fakult v letech 1923-25 a 1933-34.

Dokumenty jsou proto členěny do tří celků. První je věnován období 1859-85 a zahrnuje různé projevy a petice, vycházející jak z míst úředních (zemský výbor v Brně, městské obce), tak od významných osobností (J. E. Purkyně, poslanec Ant. Mezník, T. G. Masaryk) i z kruhů akademické mládeže (celkem 13 textů).

Druhý celek pokrývá leta 1889-1919 a zachycuje podporu české univerzity v Praze snahám o univerzitu na Moravě, projevy studentské, veřejné petice, návrhy poslanců i ohlasy jednání říšské rady. V této části se již muselo výrazně uplatnit hledisko výběru podle kvality dokumentu, neboť množství petic se počítalo na tisíce. Do druhého oddílu edice byl vybrán 101 dokument.

Třetí část edice je uvedena zákonem o založení Masarykovy univerzity v Brně z 28. 1. 1919 a dále pak sleduje vnitřní budování školy, její stavební rozvoj, ale také vnější vlivy spojené s hospodářskou krizí v zemi a snahami o úspory v oblasti školství, které vedly k návrhům na redukci fakult a soustřeďování jednotlivých druhů vysokoškolské výuky vždy jen v některém městě. Proti těmto tendencím se zvedla dvakrát rozsáhlá kampaň, dokumentovaná v edici dost široce, která redukci zabránila. Svazek uzavírá několik textů vyjadřujících postoje brněnského akademického prostředí k Mnichovu. Třetí oddíl edice zabírá celý druhý svazek a obsahuje 127 dokumentů.

Publikace tedy není „diplomatář“ Masarykovy univerzity, materiál úřední provenience² MU je otištěn jen částečně pro dokumentování sledovaných skutečností. Vedle ar-

chivu samotné školy byl využit také archiv Karlovy univerzity, státní archivy a tisk i publicistika. Většina textů je otištěna v plném znění, kde bylo nutno krátit, jsou tyto zásahy vyznačeny. Každá jednotka edice má své číslo, název, záhlavní regist a pod textem následuje citace pramene a většinou dost rozsáhlá poznámka, obsahující věcné vysvětlivky a doplňky, odkazy na literaturu a příbuzné dokumenty nebo souvislosti. Publikace je vybavena shrnutím ve třech jazycích a rejstříkem jmenným i místním. Uživatel by mohl postrádat jedinou část obvyklého vybavení odborných publikací - seznam literatury, excerpovaného tisku apod.

B. Zilynská

¹ F. Jordán a kol., Dějiny university v Brně, Brno 1969, 429 s. + obr. příloha; O. Borůvka - F. Hejl - J. Macůrek - J. Sajner, Universitas Brunensis 1919-1969, Brno 1969, 422 s.

² V této souvislosti je možno upozornit na starší Soupis materiálů k dějinám brněnské university, uložených v Ústředním státním archivu v Praze ve fondu bývalého Ministerstva školství a národní osvěty [na přebalu: Soupis dokumentů k dějinám UJEP z fondu MŠANO], zpracovaný také F. X. Halasem, vydaný Kabinetem pro dějiny UJEP v Brně r. 1973.

Půlstoletí Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně

Pod výše uvedeným názvem¹ byl vydán sborník, který připomíná 50. výročí založení PdF MU. Tato poměrně útlá knížka většího formátu a příjemného vzhledu (fotografie budov a insignií na přebalu jsou jedinými ilustracemi svazku) má tradiční skladbu obsahu. Publikaci otvírají projevy akademických funkcionářů Masarykovy univerzity a její pedagogické fakulty. Děkan PdF MU doc. O. Říha podává stručný přehled historie fakulty² se zaměřením na změny výukových kompetencí školy v jednotlivých fázích jejího vývoje a vypočítává její úkoly do budoucna.

Historii fakulty je věnován také příspěvek redaktora svazku Františka Čapky (s. 11-16), který je až na některé formulační úpravy převzat z obdobné publikace vydané před deseti lety.³ Výročí tedy nebylo využito k badatelským aktivitám, nýbrž jen k rekapitulaci známých fakt, která kdysi přinesla stať Jaroslava Kopáče.⁴ Čapka opakuje některá tradiční hodnocení, například týkající se potřeby redukce počtu seminářů po roce 1948.

Při srovnání s vývojem pedagogické fakulty pražské vynikne rozdílnost vývoje obou zařízení po roce 1953. V Praze došlo v podstatě jen k osamostatnění fakulty v podobě Vysoké školy pedagogické, která převzala většinu učitelského sboru a jejíž činnost bývá dosti kladně hodnocena. V Brně redukce fakulty na pouhou Vyšší pedagogickou školu a početné odchody vyučujících na jiná pracoviště způsobily pokles úrovně i prestiže školy. Nicméně životaschopné prvky se vždy derou na povrch, a tak i takto okleštěná VPS dokázala rozvinout péči o dálkové studium a zabezpečovala je dokonce i pro Vysokou školu pedagogickou v Olomouci.

Nejnovější období z historie fakulty, leta 1989-1996, stručně načrtla Hana Dvořáková (s. 17-18). Připomněla organizační a zákonný rámec změn, které nastaly po listopadu 1989, a situaci dnešní fakulty, která prošla úspěšně akreditací v letech 1994-5.

Obsahově nejzávažnější, i když rozsahem nepatrnou částí sborníku jsou čtyři vzpomínky pamětníků na počátky fakulty a složitá období jejího vývoje (s. 109-122). Jiří Rambousek vypráví otevřeně, ale velmi věcně o dění na fakultě v letech 1968-1971. Další tři autoři pak vzpomínají na prvá desetiletí rozvoje některých oborů: Igor Zhoř na osobnosti spojené s výukou výtvarné výchovy (Doubrava, Makovský, Milén, Laci-na), Vladimír Kovařík na vysokoškolský sport a lidi kolem něho, a konečně Ladislav Blatný na poměry v oblasti pedagogiky a psychologie, na O. Chlupa a B. Uhra. Závažnost a konkrétnost těchto výpovědí kontrastuje s povrchností historického zpracování dějin fakulty a vyhýbavým hodnocením přelomových období, jak je prezentováno F. Čapkou.

Nejrozsáhlejší partii sborníku tvoří kapitoly o jednotlivých katedrách, ústavech, odděleních a knihovně (s. 21-108). Jsou sestaveny podle jednotného schématu, které za-

hrnuje informace o historii i současnosti těchto jednotek a výběrovou bibliografii vyučujících. Dějepisné partie většinou nezabíhají do hloubky, výklad se soustřeďuje na vzestupnou vývojovou linii a krizové jevy jsou reflektovány jen povrchně.

Užitečnou součástí sborníku jsou seznamy současných členů vědecké rady a akademického senátu (s. 19-20) a abecední seznam pracovníků fakulty k 30. 6. 1996 (s. 123-132). Dokumentační hodnotu celého svazku zvyšují tabulky a grafy sledující počty studentů a absolventů fakulty v letech 1967-1996, zpracované Jaroslavem Beránkem. Zřízení fakulty v roce 1946 ilustruje pět dobových písemností, otištěných na s. 145-154. Publikace je vybavena německým a anglickým resumé.

Sborník brněnské pedagogické fakulty lze označit za standární výroční publikaci, která odráží skrze pohled na vlastní historii současný stav této vysokoškolské instituce, a tím i stupeň vzrávání našeho vysokého školství vůbec. Přináší vedle některých nových, zajímavých informací i řadu opakovaně tradovaných klišé.

B. Zilynská

¹ Půlstoletí Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Sestavili a redakčně zpracovali František Čapka a Ivan Němec. Vydalo nakladatelství Ando Publishing, Brno 1996, 167 s.

² Otištěno také v revue *Universitas* 1996, č. 3, s. 3-8.

³ 40 let pedagogické fakulty Univerzity J. E. Purkyně v Brně, Brno 1986, 118 s. (odp. red. J. Krajc, výk. red. F. Čapka), kde byla stať F. Čapky Z historie pedagogické fakulty otištěna na s. 15-23.

⁴ J. Kopáč, Dvacet let vysokoškolského vzdělání učitelstva v Brně, in: Dvacet let pedagogické fakulty Univerzity J. E. Purkyně v Brně, Brno 1966, s. 13-32.

Výroční publikace Palackého Univerzity v Olomouci

Univerzita v Olomouci měla velmi pohnuté dějiny. Založena byla v roce 1573 a existovala necelá tři století, která byla ještě přerušena kratším pobytem školy v Brně a dočasnou redukcí na lyceum. Od poloviny 19. století byla postupně rušena, až z celé univerzity zůstala jen bohoslovecká fakulta. Ta fungovala do uzavření vysokých škol nacisty a zahájila opět svoji činnost hned v roce 1945. O rok později se stala součástí nově vznikající, respektive obnovené univerzity, která dostala jméno Františka Palackého. Slavnostní otevření univerzity v Olomouci se konalo až v únoru roku 1947. Každé z těchto dat by mohlo být důvodem oslav vzniku univerzity v Olomouci. Snad právě proto bylo vydáno v souvislosti s relativně mladou olomouckou univerzitou nepoměrně více výročních publikací, než je tomu u jiných vysokých škol. V každém desetiletí její poválečné existence se objevil aspoň jeden sborník nebo jiná práce, odrážející nejen aktuální stav historiografické reflexe dějin olomoucké univerzity, ale také vnitropolitickou situaci, v jaké mohla univerzita rozvíjet svoji činnost.

Záhy po slavnostním otevření Univerzity Palackého byla vydána brožurka¹ popisující oslavu a zároveň v projevech jejích představitelů rekapitulující uplynulých deset měsíců činnosti. Působí velmi bezprostředně a není zatížena vnějšími politickými tlaky. Další sebereflexe olomouckých univerzitních kruhů pouhý rok po rozvinutí činnosti najdeme v časopise *Stráž Moravy* (roč. I, 1947, č. 1-7), kde se objevuje i první vypsání přípravných kroků, které vedly ke vzniku lékařské fakulty UPO.

Právě lékařská fakulta, která jako jediná z olomouckých fakult nebyla nucena přerušit kontinuitu svého působení od roku 1946 až do dnešních dnů, nejčastěji vydávala svědectví o své činnosti. Zasloužil se o to Ústav dějin lékařství Palackého univerzity, kde nad „ryzostí tradice“ fakulty bděl prof. MUDr. M. Matoušek.² Z jeho pera vyšel první desetiletý přehled historie fakulty, na nějž navázaly další pětileté zprávy.³

Univerzita jako celek dostala své pětistránkové místo v publikaci *Olomouc v novodobých dějinách (Sborník prací k 20. výročí osvobození Olomouce)*.⁴ M. Pospíchal tam podal stručný přehled příprav na otevření univerzity a počátků její činnosti, který se stal základem pro další historické souhrny.

Řadu samostatných sborníků Univerzity Palackého zahájily *Kapitoly z dějin olomoucké univerzity 1573-1973* pod redakcí Jana Navrátila (1973, 245 ss.).⁵ Svazek obsahoval oddíl věnovaný „staré univerzitě“, oddíl Univerzita Palackého, přílohy o budovách i knihovně, seznam osob a fotografie. Vedle shrnutí historie olomoucké univerzity od roku 1945 se objevily pasáže pojednávající o jednotlivých fakultách, katedrách

¹ Otevření Palackého univerzity v Olomouci 21. února 1947, Olomouc 1947, 45 s. a fotopříloha.

² O něm Pavel Urbášek, Několik poznámek k výzkumnému projektu Dějiny Univerzity Palackého v letech 1946-1989, *Historická Olomouc XI*, 1998, s. 184.

³ M. Matoušek, Deset let lékařské fakulty Palackého univerzity v Olomouci 1946-1956, *Acta UPO* 8, 1956, s. 5-27; Lékařská fakulta Palackého univerzity v Olomouci 1956-60, Olomouc 1961 (příspěvky J. Hrbka, M. Matouška a vzpomínka V. Vejdovského); Lékařská fakulta Palackého univerzity v Olomouci 1961-65, Olomouc 1966 (M. Matoušek - J. Lenfeld, Dvacet let LF UP, s. 5-18); J. Klapetek, K dějinám lékařské fakulty UP v Olomouci, *ČLČ* 110, 1971, s. 96-8, 158-61.

⁴ Vydal Místní národní výbor v Olomouci 1965, 139 s. a obrazová příloha. Univerzity se přímo týká stať Miloslava Pospíchala, *Obnovení olomoucké univerzity v roce 1946*, s. 88-92.

⁵ Recenze Jana Havránka in: *AUC-HUCP* 16, 1976, č. 2, s. 93-4.

a ústavech. Kvalita tohoto donedávna nejucelenějšího historického zpracování univerzitních dějin UPO vynikne zvláště ve srovnání s dalšími sborníky vydanými v letech 1976, 1981 a 1986.⁶

Rok 1996 zastihl Palackého univerzitu již v nové situaci, kdy mohla využít svého kulatého výročí k otevřenější bilanci činnosti, jejích výsledků a ran, které utřčila tato dosti těžce zkoušená akademická korporace záhy po svém obnovení i později. Ke svým padesátinám vydala univerzita několik publikací, které se staly obrazem tohoto bilancování.

Sborník *Padesát let. Z dějin obnovené univerzity*, Olomouc 1996, 347 s., navazuje svou strukturou na dřívější sborníky, přináší však i hodně nového. Svazek otvírá zamýšlení prvního polistopadového rektora Josefa Jařaba, který kriticky srovnává stav Palackého univerzity na startovní čáře v roce 1946 a 1990. Rád by se vrátil k představě prvního rektora J. L. Fischera o vybudování univerzity evropské úrovně, ale je si vědom, jak dalece byla zdevastována instituce, která je mu svěřena.

Dědictví staré univerzity jen krátce připomněla Libuše Hrabová a obnovení olomoucké univerzity v roce 1946 Miloslav Pospíchal. Následují statě o jednotlivých fakultách (podobně jako ve sborníku z roku 1973), doplněné o některé dříve nepublikovatelné skutečnosti, dokreslující zákulisi fungování univerzitního tělesa v politicky vypjatých okamžicích. Vzhledem k tomu, že sborník byl složen, zřejmě bez dalšího redigování, z příspěvků většího množství autorů, a to nejen školených historiků, vloudily se na jeho stránky i některé nesrovnalosti. Relativně mírný průběh pounorových čistek v Olomouci (ve srovnání s jinými univerzitními centry) vyvolal po letech u některých pamětníků jistou idealizaci představ o poměrech na Palackého univerzitě, vyskytly se i nepřesnosti ve fakticitě (akční výbor musel být ustaven na UPO stejně jako jinde hned v roce 1948 a nikoli s dvouletým zpožděním, jak soudí L. Neoral, s. 60).⁷

Novinkou ve skladbě sborníku jsou tři závěrečné kapitoly. Karel Konečný vytěžil ze svého tématu - zahraničních styků - více, než by mohl slibovat samotný název. Velmi plasticky mapuje souvislosti vývoje Palackého univerzity a celkové vnitropolitické situace v zemi. Možnost styků se zahraničím, jejich formy a náplň byly citlivým ukazatelem právě vládnoucích doktrín. Také Pavel Urbášek a Jan Vymětal vycházeli v kapitole o organizačním vývoji UPO z archivních materiálů. Získali z nich mnohé podrobnosti pro vývoj univerzity v Olomouci, ale i obecněji platné poznatky, které mohou pomoci při dalším zpracování nejnovějšího období v dějinách českých vysokých škol vůbec.

František Mezihorák, prorektor pověřený dohledem nad rehabilitacemi na Univerzitě Palackého, přispěl do sborníku nejen statistickým a jmenným přehledem rehabilitovaných, ale i úvahou nad etickým rozměrem celé akce a hodnocením jejího významu

⁶ Univerzita Palackého 1946-1976, Olomouc 1976, obsahuje vedle projevu rektora Gazárka jen fotokopie několika dokumentů o vzniku univerzity a fotografie z let 1946-76. Univerzita Palackého v Olomouci 1981, Sborník k 35. výročí UPO 1946-1981, Olomouc 1983, 191 s., je vrcholnou oslavou vítězného tažení KSČ akademickou půdou. 40 let Univerzity Palackého, hlav. red. J. Navrátil, Olomouc 1986, 94 s. a fotopříloha, vedle parafráze starších historických pasáží přináší statistické přílohy a informace k nejnovějším dějinám. Oproti sborníku z r. 1973 zvětluje „marxistické tradice“ olomouckého kulturního prostředí, a to i na úkor historické reality.

⁷ Srv. přesnější informaci založenou na pramenech in: Urbášek, Několik poznámek, l. c., s. 182.

pro ozdravení klimatu univerzitního prostředí. Konstatuje, že povinnost dát zadostiučinění postiženým byla splněna, chybí však analýza uplynulých 40 let, z níž by vyplynula konkrétní odpovědnost za způsobené škody, a dodejme, i za celkovou devastaci školství a vzdělanosti v českých zemích.

Tradiční součástí univerzitních sborníků bývá seznam učitelských a vědecko-výzkumných pracovníků, který nechybí ani v olomouckém svazku. Zahrnuje interní pracovníky od roku 1945 včetně rektorů a děkanů a zachycuje aktuální stav k 31. 12. 1995.

Univerzita Palackého tímto sborníkem velmi pokročila při zpracování své historie, ale jistě nejde o poslední slovo v hodnocení uplynulých 50 let. Zatím byl otevřen dialog, nebo spíše zahájena výpověď o nich. Na své „Dějiny“ podobné těm, které mají brněnská a pražská univerzita, musí však olomoucká univerzita ještě počkat.

Druhou publikací vydanou v obdobné úpravě jako uvedený sborník jsou *Zakladatelé a pokračovatelé. Památník osobností obnovené univerzity*, Olomouc 1996, 260 s. Sbírkou medailonů přináší stručné životopisy významných osobností Palackého univerzity, hodnocení jejich díla a přínosu. Struktura jednotlivých drobných textů nebyla předepsána, záleželo proto na autorech, jak příspěvek pojmu. Podařilo se tak vytvořit celek, jehož pestrost není na újmu jeho zajímavosti. Nejbarvitější partie představují dojmy a vzpomínky žáků nebo přátel.

Při bližším pročtení medailonů objevíme řadu podrobností k vnitřnímu životu univerzity a informace mnohdy ilustrativnější než strohý výklad v některých historických zpracováních týkajících se Palackého univerzity. Defiluje před námi řada lidských osudů, dojemných, obdivuhodných i úsměvných. Představeny jsou osobnosti zasluhující úctu pro své dílo, lidskou statečnost a důstojnost. Při četbě si uvědomíme, kolik sil bylo promarněno násilnými zásahy. Autoři zachytili také řadu neoficiálních aktivit - „dýchánky“, které byly zámlinkou necenzurovaného hovoru o vědě, kultuře apod. Vyrovnaně se zhostili hodnocení osobností, které podlely v padesátých letech oficiální ideologii a zadaly si i po stránce perzekučních kroků proti kolegům, nahlédly však později své chyby a staly se výrazným přínosem pro svůj obor. Památník ovšem nezahrnuje z pochopitelných důvodů hodnocení osob působících jednoznačně negativně, soustředěných jen na politickou činnost a vlastní kariéru.

Třetí publikací vydanou u příležitosti oslav 50. výročí obnovení univerzity v Olomouci je katalog výstavy barokních tezí a insignií, o němž pojednává samostatná recenze.⁸ Na tomto místě a v kontextu rekapitulace výročních tisků Palackého univerzity chci pouze připomenout, že dřívější sborníky věnované dějinám univerzity doplnila v roce 1980 kniha o univerzitních insigniích, kterou sepsali František Šantavý a Emil Hošek.⁹ Jejich práce byla zaměřena na organizační vývoj „staré univerzity“, její pečeti a insignie, které byly po zrušení univerzity předány z vůle panovníka jiným školám nebo rozprodány. Druhá část knihy pak přinášela popisy nových insignií a pečeti, zatímco organizační vývoj po r. 1945 byl zevrubně popsán až ve výše uvedené stati P. Urbáška a J. Vymětala. Zmíněný katalog je s ohledem na knihu Šantavého a Hoška stručný

⁸ Universitas Olomucensis 1573-1946-1996. (Katalog výstavy pořádané k 50. výročí obnovení Univerzity Palackého v Olomouci), Olomouc 1996. Srv. recenzi I. Čornejové v tomto svazku.

⁹ F. Šantavý - E. Hošek, Organizace, pečeti a insignie olomoucké univerzity v letech 1573-1973, Olomouc 1980.

v partii o současných insigniích, doplňuje však informace z okruhu olomouckých hmotných univerzitních památek o cennou kolekci tezí. Dá se tedy říci, že olomoucká výročí podnítila mnohé badatelské aktivity a mozaika znalostí jednotlivých oblastí univerzitního života se pomalu skládá, aby jednou dospěla ke své úplnosti.

V rámci oslav Palackého univerzity proběhlo také ve dnech 2. a 3. října 1996 jedno ze symposií Historická Olomouc, které bylo tentokrát věnováno dějinám olomoucké univerzity a vývoji vědeckých společností mimouniverzitního charakteru. Příspěvky z tohoto zasedání obsahuje XI. svazek sborníku *Historická Olomouc*, který se objevil s vročením 1998. Většina referátů byla zaměřena na starší období olomoucké vysoké školy, o nichž se zmíní samostatná recenze.¹⁰ Upozorním proto pouze na čtyři drobné příspěvky, které doplňují naše znalosti poválečné historie olomoucké alma mater. Milada Písková nás seznamuje s mikrokosmem jednoho města, v němž i přes všeobecné úsilí o prosazení tak významné věci, jako je zřízení univerzity, mohou vzniknout neshody a řevnivosti mezi zainteresovanými osobnostmi a institucemi, což oslabuje celkovou účinnost kulturního působení těchto zařízení.¹¹

Pavel Urbášek informoval¹² účastníky symposia, že pracuje spolu s Karlem Konečným v rámci univerzitního grantu na Dějinách Univerzity Palackého. Konstatoval, že pramenů, jejichž průzkumu se zatím věnovali, je dostatek, a dá se tedy očekávat, že jejich zpracování přinese mnohá překvapení. Ve věcné části referátu si všiml několika otázek, které jsou a ještě budou předmětem diskuse. Patří sem například vztah Masarykovy univerzity ke vznikající olomoucké, hodnocení pounorových a posrpnových čístek na UPO a role některých osob v nich, jak to dokládají rozporné názory na úlohu Jaromíra Hrbka v Olomouci. Urbášková zpráva stejně jako zamyšlení Františka Mezihoráka nad „normalizací“ a rehabilitací¹³ jsou výzvou k dalšímu poznávání nedávné minulosti, sbírání materiálu a jeho záchraně. Může se jednat jak o náhodné doklady v rukách soukromníků, tak i o paměť současníků,¹⁴ kteří pomalu odcházejí.

Blanka Zilynská

¹⁰ Srv. referát K. Bobkové v tomto svazku.

¹¹ Milada Písková, Vlastenecký spolek muzejní a obnovení univerzity v Olomouci, *Historická Olomouc* XI, 1998, s. 173-9.

¹² Viz pozn. 2 (str. 181-6).

¹³ František Mezihorák, „Normalizace“ očima rehabilitace na Univerzitě Palackého v Olomouci, *Historická Olomouc* XI, 1998, s. 191-212. Jiný otisk ve sborníku Padesát let zmíněn v textu. Zde navíc úvod a přílohy - přetisk zásad a pokynů k rehabilitacím, příkaz ministra Hrbka k sestavení zprávy o událostech na univerzitách v letech 1968-69 a statistika rehabilitací.

¹⁴ Jedna vzpomínka je ve sborníku také otištěna: Rudolf Chadrava, Ohlédnutí za uměnovědnými obory UP v letech padesátých, *Historická Olomouc* XI, 1998, s. 187-190.

Universitas Olomucensis 1573–1946–1996. (Katalog výstavy pořádané k 50. výročí obnovení Univerzity Palackého v Olomouci),

Univerzita Palackého Olomouc - Muzeum umění Olomouc, Olomouc 1996, 123 s.

V rámci oslav 50. výročí obnovení olomoucké univerzity se ve dnech 12. září - 6. října 1996 mohli zájemci potěšit krásnými rytinami barokních univerzitních tezí, které byly vystaveny spolu s univerzitními insigniemi v prostorách muzea umění. Při této příležitosti byl vydán pěkně vypravený katalog obsahující reprodukce všech exponátů.

Publikaci uvozuje květnatá zdravice rektora Josefa Jařaba, jejíž název *Udržovat symboliku při životě znamená zalévat kořeny významů* (s. 10-11) zdá se být v duchu vynikajícího amerického filmu *Byl jsem při tom*. Následující, už mnohem více věcná a sdělná stať Miloše Kouřila *Symboly prezentace i právní moci univerzity* (s. 12-24) je stručným, leč výstižným, přehledem osudů olomoucké akademie od založení po rok 1989. Zároveň autor sleduje i vývoj akademických obřadů a připomíná insignie užívané v té které době. Kouřil v textu nezapře, že jeho doménou a největší láskou je právě jezuitské období *almae matris* Olomucensis (1573-1773), jemuž věnuje největší pozornost.

Akcent položený právě na tuto epochu rozhodně není na škodu věci, neboť všechny vystavené grafické listy tezí pocházejí ze 17. a 18. století (nejstarší dochovaná teze je z roku 1640). O jejich výběr se postaral Milan Togner, který je rovněž autorem pojednání o vzniku a významu těchto grafických listů, jež sice byly běžným atributem barokních vysokých učení, leč vždy si uchovávaly místní specifika. Tak pro Olomouc je charakteristická především činnost malíře Antonína Martina Lublinského, který mezi lety 1665-1687 vytvořil nejméně jedenáct tezí a silně ovlivnil i své následovníky. Kromě vstupní úvahy *Barokní teze olomoucké univerzity* (s. 25-27) opatřil Togner všechny teze obsažené na výstavě podrobným umělecko-historickým popisem (s. 30-105).

Konečně komentář k prezentovaným insigniím - novým žezlům a řetězům rektora a jednotlivých fakult vzniklých až po obnovení po roce 1946 - připravil Ivo Hlobil (s. 107-123).

Z vlastní zkušenosti mohu potvrdit, že výstava konaná v roce 1996 v olomouckém Muzeu umění byla velmi pěknou, divácky atraktivní expozicí. Anotovaný katalog je pak trvalou připomínkou této zdařilé akce. Škoda jen, že zmíněná sličná kniha vytištěná kvalitně na křídovém papíře, se mi po intenzivnějším (avšak šetrném) používání z větší části proměnila po vypadnutí z vazby v soubor volně ložených listů.

Ivana Čornejová

Historická Olomouc XI. Sborník příspěvků ze sympozia, zaměřený k problematice dějin olomoucké univerzity,

Olomouc 1998, ed. Milan Togner a Roman Zaoral, 323 s.

Dosud poslední, jedenáctý svazek sborníku *Historická Olomouc*, který uspořádali Milan Togner a Roman Zaoral, přináší na 323 stranách celkem 31 příspěvek. Svazek obsahuje referáty, které zazněly v rámci sympozia *Historická Olomouc XI* ve dnech 2. a 3. října 1996 v Olomouci. Je členěn na dvě sekce: v první jsou otištěny referáty zaměřené na dějiny hostitelské univerzity. Tematické vymezení druhé, méně rozsáhlé sekce charakterizuje její název: *Vývoj vědeckých společností mimouniverzitního charakteru v evropském kontextu*. Již samotné téma dějin olomoucké univerzity je dosti široké, a proto i stati obsažené ve sborníku jsou poměrně různorodé. Ve své recenzi se soustředím na příspěvky věnované tzv. „staré univerzitě“ v Olomouci, jejího novodobého vývoje si všímá recenze B. Zilynské.

Články týkající se prvních dvou období vývoje olomoucké univerzity, tedy jezuitské akademie a její nástupkyně, postátněné univerzity, tvoří první velkou skupinu příspěvků otištěných ve sborníku. V úvodní studii nás Ivana Čornejová seznamuje s postavením a charakterem jezuitských univerzit v české provincii. Nastihuje rozdíly mezi pražským učením, které svými čtyřmi fakultami v sobě spojuje tradici staroslovaně *almae matris Carolinae* s prvky jezuitské akademie, a čistě jezuitskou univerzitou v Olomouci a stejně koncipovanou školou ve Vratislavi.

Pramenné základny využitelné pro studium olomoucké jezuitské univerzity se dotýká příspěvek Josefa Prucka. Autor se zabývá deníky, které vznikly péčí rektora jezuitské koleje zastávajícího též funkci rectora magnifica. Mezi záznamy tak najdeme vedle zpráv o životě koleje i cenné doklady o stavebním vývoji, vedení právnických kursů či o chodu univerzity vůbec. Velmi zajímavé informace o národnostním složení studentstva v letech 1576-1850 přináší článek László Szögiho. Podle matrik studovalo v daném období v Olomouci celkem 759 chlapců z Uher, a jak svědčí užívaná latinská označení, byli mezi nimi příslušníci různých národů (Slované - *sclavus, croatus, illirus*, Maďari - *ungarus*, a další pod pojmy *pannonus, transylvanus*).

Podíl příslušníků cizího národa - tentokrát Španělů - na formování podoby olomoucké univerzity se věnuje ve svém poněkud rozsáhlejším, bohatě poznámkovým aparátém vybaveném příspěvku Pavel Štěpánek. Autor se mj. dotýká i španělských kořenů a zázemí jezuitů jako zakladatelů olomoucké akademie, ať už v oblasti spirituality a školské koncepce či pěstování španělské novoscholastiky.

Pro studium olomoucké jezuitské akademie je neméně důležité poznání prostorového zajištění školy. Nejedná se jen o školní budovy, ale i o studentské konvikty. A právě budováním olomouckého konviktu se zabývali Leoš Mlčík a Karel Žurek. V příspěvku nastínili osudy konviktu a výstavbu jeho renesanční (dokončeno 1596) a později raněbarokní budovy (dokončeno 1674 resp. 1678).

Náplně a celkového zaměření výuky na jezuitské akademii se dotkli Eduard Petřů a Vladimír Malíšek. Na příkladu barokního básníka Jiřího Stanislava Hostinského E. Petřů znovu připomněl, že školská praxe období baroka byla pokračováním tradice humanistické, zejména ve svém zaměření na jazyk, literaturu, dějiny a realie antického,

zejména římského světa. J. Malíšek se zabývá tradicí pěstování exaktních věd v Olomouci, počínaje katedrální školou, přes jezuitskou akademii až po zřízení lycea. Připomíná především jednotlivé osobnosti, které se významně zapsaly do vývoje přírodních věd.

Velké postavy olomoucké univerzity, tentokrát v oborech humanitních, stály v centru pozornosti i dalších přispěvatelů. Helena Lorenzová se věnuje Robertu Zimmermannovi, zejména jeho cestě na olomouckou univerzitu, kde působil dva roky, aby roku 1852 odešel do Prahy. Josef Polišenský připomíná olomoucké působení historiků J. L. Knolla, K. J. Vietze a A. Gindelyho. Podrobnou biografickou studii věnovala Alena Kavčáková opomíjenému sochaři a designérovi Josefu Vineckému, který se po roce 1945 podílel na budování Ústavu výtvarné výchovy při Palackého univerzitě.

Příspěvky Václava Pumprly a Jany Burešové se věnují období z hlediska olomouckého vysokého školství velmi neradostnému - období po zrušení olomoucké univerzity a zápasům o její obnovení ve druhé polovině 19. stol. Každý z článků je psán z jiného úhlu pohledu. Pumprla hovoří z hlediska české většiny na Moravě, která usilovala o českou univerzitu, resp. česko-německou, která by v podstatě odpovídala pražské univerzitě po jejím rozdělení. J. Burešová mluví spíše za město reprezentované město radou, které nakonec svůj zápas o univerzitu prohrálo zřízením univerzity v Brně roku 1919. Rozdílnost pohledů může čtenář jasně sledovat například v hodnocení negativního postoje českých studentů ve Vídni a Praze ke zřízení univerzity v Olomouci (Pumprla s. 148, Burešová s. 156).

Zajímavým příspěvkem k poznání vzdělanostní úrovně obyvatel Olomouce je stať archeologa Josefa Bláhy. Autor se zabývá souborem 19 rydel (stilů) z 10.-17. století nalezených v posledních desetiletích při vykopávkách v centru města. Přináší popis nálezu a jejich obrazovou dokumentaci a pokouší se o zařazení jednotlivých předmětů do socio-topologického kontextu.

Jen částečně se dějin olomoucké univerzity týká článek Hany Myslivečkové, který se zabývá mimořádně cenným náhrobkem biskupa Viléma Prusinovského, který je v obahu omylem přejmenován na Stanislava.

Zcela specifický je pak příspěvek Dobroslava Líbala, který shrnuje význam sympozií Historická Olomouc pro poznání dějin města, a to zejména z hlediska dějin architektury a urbanismu. Anotovaný nenápadný sborník lze právem přiřadit k jeho vzpomínaným úspěšným předchůdcům.

Kateřina Bobková

**Dva příspěvky k dějinám české a slovenské právní vědy:
Právnicki na Univerzite Komenského v Bratislave
- 75 rokov činnosti právnickej fakulty UK, 1921-1996,
sestavili a upravili Peter Blaho a Eva Vlková, Bratislava 1996;
Antologie české právní vědy,
uspořádali Petra Skřejpková a Ladislav Soukup, Praha 1993.**

Výročí založení Univerzity Komenského v Bratislavě a 650. výročí Univerzity Karlovy podnítila rozsáhlejší bádání v oblasti dějin české a slovenské vědy, jehož výsledkem jsou mimo jiné i dvě publikace, které podstatně doplňují v uplynulých desetiletích v historické literatuře velmi opomíjenou problematiku dějin právní vědy, výuky i činnosti a významu jejich představitelů. Jestliže se můžeme pro první polovinu 20. století ještě při hledání alespoň základních informací o působení jednotlivých učitelů právnických fakult opírat o zasvěcené nekrology a pocty k životním výročím, pak platí pro druhou polovinu našeho století, že tyto prameny téměř neexistují nebo obsahují pouze všeobecné fráze a zamlčují nebo zkreslují zejména vědecké výsledky a činnost před rokem 1948. Přitom zůstává nespornou skutečností, že právní věda tradovaná na české právnické fakultě UK a později na slovenské právnické fakultě v Bratislavě měla evropský standard a její výsledky byly obecně uznávány.

První část (str. 19-148) publikace k 75. výročí zahájení činnosti právnické fakulty Univerzity Komenského je věnována jednotlivým úsekům jejího vývoje, které se překrývají zákonitě se známou periodizací politických dějin Československa až do jeho rozdělení. Autorem tohoto výkladu je právní historik Josef Beňa, který se zhostil úspěšně nikoliv jednoduchého úkolu. Cenný je zejména úplný výčet a stručná, ale zasvěcená analýza těch právních předpisů, které upravovaly vztah vysokých škol ke státu, resp. kompetence státní správy, postavení učitelského sboru a průběh výuky. Pro posouzení vývoje vysokého školství v bývalém Československu a snad i pro česko-slovenské vztahy v této oblasti mají rovněž význam informace o studentech a hlavně o profesorech, ale i o studijních programech a fakultních pracovištích. Za klad je tu třeba považovat i výběrovou bibliografii k dějinám bratislavské fakulty (str. 235-268), která obsahuje úctyhodných 316 titulů a byla zpracována doc. Peterem Blahem.

Dobrý přehled o úrovni profesorů jednotlivých oborů pak podává bibliografie profesorů fakulty (str. 151-231), se stručným výkladem o jejich učitelské a vědecké dráze a přehledem významnější publikační činnosti.

Anotovaná kniha tvoří zdařilý příspěvek nejen k dějinám výuky práva na Slovensku, ale i k dějinám vědy na území Československa a bude jistě důležitým pramenem informací při jejich dalším zpracování.

Almanach Ústavu právních dějin Univerzity Karlovy chce především upozornit na úroveň české právní vědy a na působení a názory jejích hlavních představitelů v přibližně stoletém období od poloviny 19. století do konce 1. poloviny 20. století. Kniha je členěna podle oborů přednášených na fakultě, které jsou uvedeny stručným výkladem s informacemi o jejich vývoji a personálním obsazení. Výběr téměř padesáti profesorů, z nichž celá řada působila na bratislavské a brněnské fakultě, byl proveden s citem a důrazem na jejich odborný přínos. Medailony jednotlivých osob obsahují pak stručně

zpracované životopisy s přehledem činnosti a hodnocením vědeckého díla, ke kterému je připojena výběrová bibliografie a ukázka z některého významnějšího díla. Zdánlivá nevyváženost mezi některými právními obory, například jen jeden zástupce mezinárodního a dva zástupci finančního práva, lze přičíst historicky podmíněnému menšímu akcentu na tyto obory ve výuce a při státních a rigorózních zkouškách.

Knihy si zaslouží pozornost nejen badatelů v oblasti dějin vědy, nýbrž je i příspěvkem k státoprávnímu a politickému myšlení české společnosti v uvedeném období a svědčí o politických potřebách této doby.

Karel Litsch

Trnavská univerzita 1635-1777. 1. Referáty zo seminára k 360. výročiu založenia 2. Príspevky z cirkevných dejín Slovenska,
zostavil Jozef Šimončíč, Trnavská univerzita Trnava 1996, 403 s.

Hned úvodem je třeba zdůraznit, že naši východní sousedé si byli významu slavné trnavské univerzity vždy dobře vědomi, její odkaz řádně ctili, a to i za minulého režimu, jenž ani u nás ani na Slovensku nebyl nikterak nakloněn řádu Tovaryšstva Ježíšova. Právě jezuité totiž stáli u kolébky „*almae matris Tyrnaviensis*“, která za svůj vznik vděčí dobré pověsti jezuitského školství a zakladatelskému úsilí kardinála Petra Pázmányho (či Pázmáně, jak se ve sborníku nejčastěji uvádí).

Anotovaný sborník vychází především z konference ke 360. výročí založení školy a zákonitě tak navazuje na soubor prací o deset let starších ze sympózia k „polokulatému“ 350. výročí vzniku zdejšího vysokého učení. Předdeslala jsem už, že Slovinci náležitě hodnotili dopad působení Trnavské univerzity na rozvoj vzdělanosti v zemi, ovšem přece jen je duch příspěvků přednesených v roce 1985 a v roce 1995 znatelně odlišný.

Zatímco v roce 1985 se řada autorů (byť ryze formálně) dovolávala oprávněnosti a nutnosti zhodnotit historii univerzity z hlediska marxistické filozofie, v roce 1995 převládá dovolávání se na věky přesahující odkaz zdejší akademie - duchovní odkaz katolické instituce. Neboli jak napsal v závěru svého příspěvku František Kočíš: „*Preto len s týmto vedecko-ideovým zámerom, no najmä s čistým srdcom vstupujeme na posvätnú pôdu našej univerzity, ktorá nesie názov, naplnený históriou, neúnavnou a vedeckou prácou, no najmä horlivosťou za dielo Božie: TRNAVSKÁ UNIVERZITA.*“ Uvedeným, poněkud kontroverzně postaveným konstatováním, vůbec nechci říct, že kvalita jednotlivých studií podléhá jen té či oné ideologii. Jak už to vesměs bývá, kvalita práce závisí hlavně na odborných schopnostech autora. Nicméně nelze popřít, že všechna díla mohou přispět ke složení barvitého obrazu dějin trnavského učení v letech 1635-1777. První datum přitom znamená rok založení věhlasného ústavu, následně pak zrušení za necitlivé reformy Josefa II.

Není možné zde na nevelkém prostoru vyjmenovat všechny příspěvky obsažené v anotované knize, lze jen zdůraznit, že seminář k výročí založení Trnavské univerzity v roce 1995 byl mezinárodní, že byly velmi záslužně v potaz vzaty paralely maďarské, rusínské, slovinské, rakouské, moravské i české. Takto mohla být pěkně doložena na jedné straně internacionální platnost schématu jezuitských vysokých učení, ale zároveň konstatována i jejich regionální specifika, či usnadněno sledování rozdílů (či shod) v rámci církve katolické a řecko-katolické (zde mám na mysli referát Cyrila Vasil'a S.J., *Predstaviteľia Mukačevského gréckokatolíckeho biskupstva v 17. a 18. storočí a Trnavská univerzita*, s. 91-112).

Za připomenutí jistě stojí kupříkladu srovnávací studie Miloše Kouřila *Olomoucká a Trnavská univerzita jako příklad kooperace* (s. 55-60), kde kromě jiného je doložen pobyt olomouckých studentů v Trnavě po obsazení moravského města Švédy v roce 1642.

Teatrology jistě potěší pěkný výklad Ladislava Čavojského *Divadlo na Trnavskej univerzite* (s. 133-140). Všichni, kdo se orientují v jezuitském školství, dobře vědí, jaké místo zaujímal ve výuce školní drama. Nemalá pozornost je věnována i trnavské

knížní produkci, za jiné tu uvedu alespoň práci Evy Frimmové *Rukopisy Trnavskej univerzity v Univerzitnej knižnici v Bratislave* (s. 149-158). Bez zajímavosti jistě není ani „okrajový“ diskusní příspěvek Jána Mičky *Filatelistický pohľad na Trnavskú univerzitu* (s. 243-248), kde shrnuje veškeré doložené doklady existence Trnavské univerzity na známkách počínaje maďarskou sérií v roce 1935, tedy při 300. výročí založení školy.

Druhou část anotovaného sborníku tvoří práce *Z církevných dejín Slovenska*. I když tady už opustíme půdu vysokého školství a nejvyššího vzdělávání, přece jenom bych si dovolila vyzdvihnout například stať Evy Jankovičové a Vendelína Jankoviče *Dejiny Bratstva, jeho ekonomická, spoločenská činnosť v Bratislave 1349-1608* (s. 249-280).

Dále mne zaujal také článek Júliusa Valacha *Piaristi na Slovensku* (s. 295-320), kde jsou líčeny osudy největších jezuitských konkurentů, včetně jejich existence v českých zemích. Za mimořádně kvalitní pokládám i příspěvek Márie Kohútové, který se týká náboženské situace v Záhoří v 17. století (s. 367-374) nebo Miloslavy Bodnárové *Reformácia vo východoslovenských kráľovských mestách v prvej polovici 16. storočia*.

Pokud nyní připomenu, že často citovaný trnavský sborník si zaslouží patřičnou úctu, a nezdůrazním, kde je možné jej získat, nebudu asi příliš hodnověrným zpravodajem. Žel však po rozdělení kdysi společného státu lze jenom dopsat na Trnavskou univerzitu, u nás v Čechách jsem zatím tento soubor příspěvků nikde neobjevila. Snad by se podobných záslužných činů mohlo ujmout alespoň Nakladatelství Akademia, protože se domnívám, že i po státní rozluce se Slovenskem naše starší dějiny mohou souznít více, než jsme si ochotni připustit.

Ivana Čornejová

Dvě konference o vědě v českých zemích ve 20. století

Studium dějin věd a techniky má v českých zemích značnou tradici a dosáhlo nesporných úspěchů, přitahuje zájem badatelů i v současnosti, o tom svědčí i ohlas, s jakým se setkal Archiv Akademie věd, když inicioval několikaletý projekt, předpokládající nové studium vývoje vědy - institucionální i jednotlivých oborů - v českých zemích ve 20. století. Garantem projektu se vedle Archivu Akademie věd ČR stal také Ústav dějin - Archiv Univerzity Karlovy, s nimiž spolupracuje Společnost pro dějiny věd a techniky.

Věda v českých zemích za druhé světové války byla tématem prvního vědeckého zasedání, které se konalo ve dnech 18.-19. listopadu 1997 v budově Akademie věd na Národní třídě. Po slavnostním zahájení předsedou Akademie věd ČR Rudolfem Zahradníkem vyslechli účastníci konference úvodní zamyšlení Antonína Kostlána *Obečné souvislosti rozvoje české vědy v letech 1939-45*. Jednalo se celkem v osmi sekcích, v první, nazvané: *Vysoké školy a další vědecké instituce* vystoupili Jan Havránek (za něj přečetl příspěvek Michal Svatoš), Jiřina Kalendovská, Alena Mikovcová, Martin Martinovský, Petr Šámal, Miroslav Roudný a Jiří Bečka.

Sekci *Biologické a lékařské vědy* zahájil Jan Janko, dále v ní vystoupili Zdeněk Kolečka a Ludmila Hlaváčková. Do bloku o chemických, fyzikálních a technických vědách byly zařazeny příspěvky Miloslava Ferlese, Václava Podaného, Emílie Těšínské a Ladislava Votruby. Do sekce *Společenské a humanitní vědy* byly zařazeny příspěvky Jiřího Dvořáka, Dagmar Blümlové, Víta Vlnase, Věry Malé a Marie Ryantové. Samostatný blok tvořila problematika *Dějepisectví* s příspěvky Josefa Blümla, Bohumila Jirouška, Jaroslava Boučka, Jaroslava Čechury a Eduarda Šimka. V sedmé sekci *Persekuce, rezistence a kolaborace* zazněly příspěvky Heleny Krejčové, Jana Kuklíka (s Janem Gebhartem), Václava Vrabce, Jiřího Jelena, Martina France a Anny Matalové. Referenti ze zahraničí, ale i domácí odborníci přednesli své referáty v německy vedené sekci *Německá a ukrajinská věda v českých zemích* (Alena Míšková, Joachim Bahlcke, Jiří Pešek, Petr Svobodný, Jana Mandlerová, Jindřich Schwippel a Bohdan Zilynskyj).

Z konference již vyšel zásluhou AAV ČR sborník v řadě Práce z dějin Akademie věd, série C, fasc. 3, Praha 1998 a nese stejný název jako sama konference. Byly do něj zařazeny i diskusní příspěvky (Alena Míšková, Zdeněk Šolle, Irena Seidlerová, Josef Polišenský a Vít Vlnas) a dokumenty, které na konferenci zaznít nemohly (Marta Bečková). Referáty zařazené do posledního bloku vyjdou v německé verzi v samostatné publikaci, také zásluhou Archivu Akademie věd.

Cennou součástí (která se navíc stává pravidlem) konferencí jsou setkání s pamětníky v příjemném prostředí vily Lanna. Na podzim 1997 byli pozváni Otto Wichterle, Jindřich Bačkovský, Josef Polišenský a Karel Berka. Také jejich vzpomínky byly do sborníku zařazeny.

Přesně o rok později, ve dnech 18.-19. listopadu 1998, se konala další z cyklu konferencí, zabývající se obdobím 1945-1953. Nikdy snad nebyla respektována v novodobých československých dějinách nezávislost vědeckého poznání tak málo, jako právě v této době. Politika a věda byly tak těsně propojeny jako dosud nikdy. A neplatilo to

jen o historiografii a dalších společenských vědách, jak o tom svědčí výmluvně třeba vývoj mičurinské biologie.

Garantem konference *Věda v Československu 1945-53* byl Ústav dějin - Archiv UK a jednání se uskutečnilo v budově Karolina. Po slavnostním zahájení rektorem UK Karlem Malým vystoupil s úvodním referátem Jan Havránek v sekci *Vysoké školy* (Stav a proměny vysokých škol v letech 1945-53). Na něj navázalo vystoupení Blanky Zilynské (Universitas, unitas, uniformitas. Uplatnění dobové vize „jednoty“ v univerzitním prostředí), Jiřiny Kalendovské (Poválečný vývoj vysokých škol na Moravě), Karla Konečného a Pavla Urbáška (Věda na obnovené olomoucké univerzitě), Magdaleny Tayerlové (Věda a vědecká výchova na ČVUT 1945-53), Jiřího Dvořáka (Jan Stocký a VŠSN ČVUT Praha 1945-49), Manfreda Heinemanna (Von der Volksuniversität zur sozialistischen Universität. Zur Praxis der kommunistischen Machtergreifung in Ostdeutschland 1945-53).

V odpoledním bloku *Vznik ČSAV a proměny vědeckých institucí* vystoupili Magdaléna Pokorná (Sjednocení proti jednotě. Diskuse o podobě nové akademie věd), Jiří Beran (Perspektivy a dobová i dějinná omezení ČSAV v době jejího vzniku), Daniela Brádlarová a Nataša Kmochová (Likvidační komise ČSAV. Přebírání majetku předchůdců ČSAV), Jana Mandlerová (Národohospodářský ústav při ČAVU v poválečném období), Václava Holubová (Bohemistika v Ústavu pro jazyk český v poválečném období). Příspěvek Miroslava Roudného (Ústav pro jazyk český v prvních letech po druhé světové válce) bude otištěn ve sborníku.

Slovenské a polské paralely byly tématem dalšího celku. Svě příspěvky v něm prezentovali Lýdia Kamencová (SAVU a jej vedecké programy), Jozef Klačka (Postavenie Umeleckej a vedeckej rady vo vede na Slovensku), Hanna Krajewska (Polsko-czeskie kontakty naukowe w swietle dokumentów). Pracovní jednání prvního dne konference zakončil Jiří Pokorný (Kultura v nové době. Kulturní komise ÚRO) a Milada Písková (Muzea jako zdroj vědeckého bádání po roce 1945).

V sekci *Věda a politika* byl následujícího dne reflektován dopad únorových událostí na další vývoj české vědy v referátech Johna Connellyho (The Dynamics of Higher Education. Politics in the Czech Lands), Jaroslava Čechury (Rektorský rok Karla Engliše), Vladimíry Hradecké (Kádrové čistky na pražských vysokých školách po únoru 1948), Michala Svatoše (Studentokracie na univerzitě - mýtus nebo skutečnost?) a Zdeňka Pousty (Věda mimo univerzitní posluchárny).

Společenským vědám byla věnována samostatná sekce, v níž zazněly referáty Jiřího Křesťana (Nejedlého projev „Slovo o české filosofii“ v historickém kontextu), Jiřího Bílka (Vojenská věda a vojensko-teoretické myšlení v letech 1945-53), Bohdana Zilynského (Od ukrajinské vědy v Čechách k české ukrajinistice) a Eduarda Šimka (Česká numismatika v prvých letech po druhé světové válce). Ze sekce společenských věd byl vyčleněn samostatný celek *Historiografie*, do něhož přispěli svými referáty Josef Petráň (Možnosti a meze historického hodnocení období 1948-53), Josef Polišenský (Poznámky o stavu historické vědy 1945-1953), Vratislav Vaníček (Gesta „Dei“ per Bohemos. Příspěvek k typologickému zařazení a politické roli iracionální koncepce výkladu českých dějin z přelomu 40. a 50. let 20. století), Josef Blüml (Šustovy vzpomínky), Jaroslav Bouček (Jan Slavík - historik proti diktatuře), Bohumil Jiroušek (His-

torický klub v letech 1945-55) a Antonín Kostlán (Proměny institucionálního zázemí historické vědy).

Se specifickým příspěvkem (s názornou projekcí) vystoupil Petr Kňava (Vědecký film v Československu 1945-53). Jednání konference uzavíral *blok o přírodních vědách*, v němž zazněl referát Jana Janko (Nástup „mičurinské biologie“ v českých zemích), Anny Matalové (Politizace biologie), Aleny Mikovcové (Dvouletý plán zemědělského a lesnického výzkumnictví a vysoké školy), Jiřího Jindry (Pokusy o diskreditaci teorie resonance v organické chemii), Václava Podaného (Poválečné osudy Jana Böhma), Karla Berky (Počátky systematické práce v oblasti logiky na příkladu O. Zicha) a Miroslava Rozsívála (Úloha fyzikálního výzkumu Škodových závodů v rozvoji naší poválečné fyziky). I tentokrát se tak pozornost referentů - kromě výše zmíněného latentně existujícího vztahu mezi politikou a vědou - soustředila na vývoj jednotlivých oborů, jejich institucionální zabezpečení a jeho proměny.

Prostor Modré posluchárny, kde se konference konala, umožnil i prezentaci výstavky dokumentů a publikací k dané problematice z fondů obou pořádajících institucí. Také na konferenci *Věda v Československu* v letech 1945-1953 měli účastníci i hosté příležitost sekat se - opět ve vile Lanna - s pamětníky, tentokrát s lékařem Ctíradem Johnem a Václavem Tošovským a fyzikem Čestmírem Šimáněm.

Výsledkem jednotlivých konferencí je tak nejen zhodnocení dosavadního výzkumu problematiky, svědectví o nových pramenných výzkumech, ale také upozornění na dosud nedostatečně prozkoumané sféry a v ideálním případě iniciování vzniku speciálních výzkumných projektů.

Pořadatelé připravují na další léta zasedání, zabývající se českou vědou v 50. letech (listopad 1999) a českou vědou za politické oblevy 60. let. Následovat by mělo jednání o české vědě v době normalizace a vývoj vědy po návratu k demokracii. Prozatím jde o pracovní názvy s předběžnou chronologií, ale i tak je zřejmé, že se tu rodí projekt analyzující stav i vývoj české vědy nejen na univerzitách a vysokých školách, ale i v dalších institucích, kde se věda pěstovala. A této posledně zmíněné oblasti byla dosavadní česká historiografie mnoho dlužná. Projekt přitahuje zájem lidí, jimž jsou dějiny věd blízké, a jejich prostřednictvím i zásluhou těchto jednání by mohlo vejít v širší povědomost, že věda a její vývoj je - či by mohla být - v mnohém klíčem k pochopení nejnovejších dějin.

Magdaléna Pokorná

Zprávy

Tomáš Krejčík, Pečeť v kultuře středověku

*Ostrava 1998, Ostravská univerzita - Nakladatelství Tilia, 365 stran
(1. sv. edice Universum)*

Původní česká příručka nauky o pečetích je jednou z novinek knižní záplavy posledního desetiletí, nepočítáme-li ovšem vysokoškolská skripta nebo pasáže v souhrnných monografiích pomocných věd historických typu *Vademecum pomocných věd historických*. A řekněme hned úvodem, že novinkou zdařilou. Autorem příručky je asistent Filozofické fakulty Ostravské univerzity Tomáš Krejčík, absolvent známé brněnské mediévistické školy a specialista na středověkou diplomatiku, numismatiku a sfragistiku, jenž tak předešel početnější a vybavenější tradiční pražská badatelská centra.

Krejčíkovo pojetí sfragistiky a pečetí jako historického pramene je vyjádřeno již vlastním titulem knihy. Autor chápe pečeť jako součást historie kultury - jako významný projev právního povědomí, jako genealogický a heraldický pramen, jako významnou součást písemné kultury, ale také jako doklad řemeslné zručnosti minulých dob, jako uměleckohistorický předmět a ukázkou proměn dobového uměleckého citění. Krejčík ukazuje, že pečeť je jedním z nejstarších kulturních předmětů, procházející celými dějinami prakticky od počátku civilizace. A naopak, pečeť žije dodnes nejen v oněch nezbytných symbolech každé byrokracie (razítkách a záhlavích dopisů), ale jako skutečný ověřující prostředek slavnostních dokumentů. Pečetí bezesporu nevzaly za své s koncem středověku nebo s pádem monarchie, a i když jsou dnes chápány jako cosi „staromilského“, má jejich znalost i praktické důvody: jen skutečný znalec může rozpoznat například podvrženou pečeť slavné univerzity na falzifikátu univerzitního diplomu. Proto je sympatické, že se Krejčíkova kniha obrací přístupnou formou a metodou k širšímu okruhu čtenářů, aniž by přitom slevovala z nároků na odbornou publikaci. Výklad o historii pečetí je doprovázen odborným poznámkovým aparátem, seznamem literatury a ilustrativním obrazovým doprovodem.

Krejčík postupuje v zásadě chronologicky, i když těžiště je pochopitelně ve středověké sfragistice. Předtím však je podán výklad o vzniku pečetí v předkřesťanském období, v biblických textech, kde se pečetí (např. v Apokalypse) dostává zcela nového významu, jenž žije dodnes i v české slovní zásobě (např. slovesné tvary „zpečetit“ ve smyslu stvrdit, potvrdit, uzavřít), až po pečeť jako symbol moci nebo úřadu a znamení osobní identity. Nezapomínejme, že ve stavovské společnosti bylo užívání pečetí právem, které nebylo dáno všem (středověká pečeť je vždy projevem určité privilegiovanosti).

Autor však nechápe pečeť pouze jako ověřovací prostředek právních dokumentů nebo doklad postavení pečetele, ale také jako předmět, který hrál v životě středověkého člověka významnou symbolickou roli. Pečeť byla symbolem stavovské příslušnos-

ti, již svou barvou, formou a látkou prozrazuje, kdo byl jejím nositelem, byla známým úřadu, pro většinu středověkých lidí jediným projevem panovnického majestátu, s nímž přišli za celý život do styku, a také viditelným ověřením pravosti ostatků světců. Ač to autor výslovně neříká, je možné za něho dopovědět, že pečeť je přímo jedním ze symbolů „negramotných“ staletí, nahrazující obrazem písemné sdělení pro písmo neznalou většinu. A je příznačné, že s rozšiřující se gramotností renesanční doby pečeť ztrácí svůj výlučný charakter, stává se osobním znamením, ztrácí na své „právní“ hodnotě a mění se v ozdobný doprovod písemnosti.

Krejčík charakterizuje jednotlivé okruhy pečetitelů: panovníky, šlechtu, města, církev, univerzity a židovskou komunitu a sleduje chronologický průběh užívání pečeti u jednotlivých sociálních vrstev (většinou vydavatelů listin a listů), specifické formy a typy pečeti, jimiž se vyznačují jednotlivé okruhy pečetitelů, barvu a látku pečeti. Zvláštní kapitoly jsou věnovány písmu a jazyku pečeti, které jsou vedle erbů jedním ze základních atributů pravosti ověřovaných listin, a soudobým popisům pečeti jako formě zachycení dobové reality. Svůj nemalý význam má fakt, že se autor neomezuje pouze na pečeti českých zemí, které jsou těžištěm textu, ale snaží se přinést na základě odborné literatury i srovnávací zahraniční materiál.

To můžeme dokumentovat na kapitole o univerzitních pečetích (*Znamení učenosti*, s. 254-271), kde výklad začíná u prvních italských a zaalpských univerzit, věnuje se však především pečetím univerzit pařížského typu (teologicko-filozofického zaměření), jimž ikonograficky dominovala Madona jako symbol (božské) moudrosti a sv. Kateřina jako patronka filozofů. Velice záhy se na univerzitních pečetích projevuje, že středověká obecná učená byla autonomními právními korporacemi, což bylo na pečetích vyjádřeno zpodobněním členů akademické obce se symboly výsad univerzitního cechu - písařským nebo čtecím pulpitem, knihou a akademickými insigniemi (taláry, žezly apod.). Pražskou univerzitní sfragistiku zastupuje nejstarší a nejznámější pečeť, resp. dochované pečetidlo, z poloviny 14. století. Krejčík zdůrazňuje ojedinelost postavy zakladatele univerzity na pražské univerzitní pečeti, přejímá starší umělecko-historické argumenty o benátsko-byzantských výtvarných a ikonografických vlivech a téměř pomíjí vlastní symboliku obrazu pečeti pole (fundátor předává zemskému patronovi sv. Václavovi univerzitu, ztělesněnou zakládací listinou, do ochrany). Detailní pozornost je věnována ostatním středoevropským univerzitám ve Vídni, Heidelbergu, Kolíně nad Rýnem, Erfurtu, Lipsku, Greifswaldu a Rostocku, částečně i krakovské a basilejské univerzitě a vysokým školám konfesijního období. Škoda, že se autor nevěnoval se stejnou důkladností dalším pražským univerzitním pečetím (rektorské, národa českého, koleje Karlovy ad.), které jsou významným pramenem pro univerzitní ikonografii „říšských“ univerzit. Srovnání by si zasloužily také pečeti jednotlivých univerzitních korporací (fakult, kolejí, univerzitních národů) a jejich dobové proměny, které poukazují na známé institucionální vztahy univerzitních center (Paříž - Kolín, Bologna - Padova nebo Praha - Lipsko), ale obecně i na podobu univerzitní (učenecké) ikonografie.

Michal Svatoš

Dva příspěvky k dějinám filozofické fakulty pražské univerzity v 17. století: Akta filozofické fakulty pražské univerzity. Acta facultatis philosophicae Universitatis Pragensis 1641-1655, 1664-1671.

K vydání připravil Karel Beránek,

Univerzita Karlova, Vydavatelství Karolinum, Praha 1994, 322 s.;

Karel Beránek, Mistři, bakaláři a studenti pražské filozofické fakulty.

Magistri baccalauri nec non studentes facultatis philosophicae Pragensis, 1640 - 1654,

Národní knihovna v Praze, Praha 1998, 339 s.

Karel Beránek, náš dozajista nejlepší znalec pramenů k dějinám pražské univerzity zejména v 17. a 18. století, zpřístupnil širší veřejnosti další důležité doklady o činnosti zdejší filozofické fakulty kolem poloviny 17. věku. Jeho dvě výše citované práce vznikly na podkladě významného rukopisu, jenž je nyní uložen ve Státním ústředním archivu v Praze ve fondu *Jesuitica* pod signaturou JS CVI/2/11 a nese název *Acta facultatis philosophicae*. V jezuitském archivu se kdysi nacházel ve skříni Panny Marie, kde se shromažďovaly doklady o pražské univerzitě. Beránek připomíná, že zmíněný rukopis měl původně pergamenové desky, ovšem v padesátých letech tohoto století byla kniha poškozena vytržením z původní vazby. Autor přistoupil k vydání důležitých materiálů vybaven nejen vzpomínutým výsostným přehledem o pramenech k historii naší vysoké školy, ale i posílen svými předchozími studii vztahujícími se k obdobnému tématu.¹

V chronologicky první edici, tedy samotných aktech filozofické fakulty, se dozvíme mnohé detaily ze života této fakulty. Beránek dokládá, že knihu založil jeden z nejvýznamnějších profesorů pražské filozofické a teologické fakulty Karel Grobendonec (či Grobendonek, Grobendonk nebo Grobendoneque), pocházející ze španělského Nizozemí (dnes Belgie), mnohonásobný děkan, posléze i rektor pražského vysokého učení. Jak dále Beránek dokládá, Karel Grobendonec při pořizování knihy velmi dbal na tehdejší znění statut a kromě toho i všechny své další nástupce nabádal, aby zmíněná statuta, či jejich pozdější redakce, bedlivě dodržovali.

V aktech filozofické fakulty se dočteme nejen o promováných adeptech, ale také zjistíme, co bylo předmětem obhajoby tézí, i jaké nepravosti byly vyšetřovány akademickým soudem. Tak například v roce 1644 si pražští Židé stěžovali na studenty, kteří jim činí bezpráví, konkrétně 9. března téhož roku je poznamenáno, jak někteří právníci rušili noční klid v židovském městě - ghettu. Je třeba poznamenat, že univerzitní soud - akademický magistrát - podobné excesy vždy bedlivě sledoval i odsuzoval, ale nikdy nezabránil jejich opakování.

¹ Za jiné zde připomeňme alespoň jeho významné články *Správa a kancelář pražské univerzity v době pobělohorské*, SAP 19/1, 1969, s. 189-240, či *Statuta university u sv. Klimenta v Praze*, AUC-HUCP 12, 1972, s. 209-236. Své dílčí poznatky pak Beránek zhodnotil zejména v syntéze *Dějiny Univerzity Karlovy II*, Praha 1996, v kapitolách *Teologická fakulta*, s. 69-98 a *Právnícká fakulta*, s. 137-164 (zde za textem i seznam nejdůležitější literatury a užitých pramenů). Lze si jen postesknout, že právě anotované Beránkovy práce nevyšly před vydáním *Dějin UK* (i když edice *Akt filozofické fakulty* má v roce 1994, vyšla se zpožděním až v roce 1997!).

Druhá materiálová studie Karla Beránka, vydaná tentokrát v Národní knihovně, zpřístupňuje odborné veřejnosti seznam mistrů, bakalářů a studentů filozofické fakulty pražské klementinské univerzity z období před unijním dekretem. Jako již dříve, například při „rekonstrukci“ matriky promováných absolventů filozofické fakulty karolinské pražské akademie předbělohorského období², sáhnul autor k biografickému zpracování dochovaných pramenů, jež mu umožnilo soustředění všech dostupných údajů o jednotlivé osobě. Základem soupisu byla úřední kniha filozofické fakulty, tzv. akta, do níž byli na začátku akademického roku zapisováni členové profesorského sboru, a seznamy promováných mistrů a bakalářů, včetně průběhu zkoušek, disputací a promocií. Ve druhé části rukopisu se nacházejí zápisy imatrikulovaných posluchačů tří tříd filozofické fakulty z let 1640 až 1653. Zápisy této části pokračují ještě krátce v pounijním období (1654-1655), v letech 1664-1670 pak na ně navázaly záznamy o promociích a disputacích a zprávy o účasti studentské legie při hájení Prahy roku 1648. Autor navíc ještě doplnil údaje z dalších soupisů pražské studentské legie (fond *Jesuitica*), dvou matrik filozofické fakulty z let 1654 až 1736, matriky lékařské fakulty (1657-1775), klementinských diářů z let 1621-1636 a 1647-1671, tištěných univerzitních intimací a údajů z odborné literatury.

K. Beránek koncipoval soupis studentů a absolventů filozofické fakulty jako abecední řadu 2070 latinsky psaných zápisů řazených podle příjmení (nejde tedy o edici v pravém slova smyslu). Osobní údaje jsou převzaty věrně z pramenů transliterací latinských zápisů, včetně všech textových variant a doplňků. Vedle příjmení, křestního jména, popřípadě kmotrovského jména, uvádějí akta zpravidla geografický původ imatrikulovaného (např. Boemus, Moravus, Silesius apod.), místo původu (např. Novodomensis), případně údaje o šlechtickém stavu nebo o řádové příslušnosti. Většina titulů, zvláště univerzitních, nebo často se opakujících označení osob nebo institucí je uváděna zkratkou, zpravidla převzatou přímo z původního pramene (bac., prof. ad.). Vznikly tak malé biogramy klementinských studentů, absolventů a učitelů, zaměřené na akademickou kariéru imatrikulovaných, jež se jistě stanou vítanou pomůckou každého badatele, který se zajímá o dějiny vzdělanosti nebo o osudy inteligence v českých zemích pobělohorského období, ale i zájemců o regionální dějepis nebo rodopisců. Jim vychází K. Beránek vstříc také odborným aparátem knihy: seznamy rektorů, vicerektorů, vicekancléřů, soupisy promováných bakalářů, mistrů, údajů o počtech studentů a seznamy nobilitovaných členů studentské legie. Kniha je navíc doplněna úvodní informací o průběhu výuky a promocií v Klementinu, místním rejstříkem a závěrečnou obrazovou přílohou.

V mnohém ohledu může badatel použít Beránkem zpřístupněný soupis jako náhradu univerzitní matriky promováných absolventů filozofické fakulty (M 21) zmiřené na sklonku dubna roku 1945 z pražského univerzitního archivu. Snad jen ten, kdo se intenzivně věnuje dějinám univerzit a jejich studentů, ocení, co mravenčího úsilí skýtá každý ze zápisů Beránkem zveřejněných. Jen skutečný znalec totiž ví, co práce dá shromáždění, ověřování a interpretace údajů o průběhu studia (bakalář-

ských zkouškách, zkouškách magisterských či doktorských atp.). Domníváme se, že kvality Beránkových prací není nutno příliš zdůrazňovat, ale že se o nich přesvědčí každý konkrétní uživatel. Karel Beránek totiž po celý svůj život odvádí zdánlivě nenápadnou, leč o to důležitější a podnětější práci. Závěrem bychom chtěli doufat, že se brzkého vydání dočká i další z Beránkových edic - nadmíru zajímavé zápisky klementinského patera rektora vztahující se k roku 1648, doplňující suché údaje univerzitních matrik o popis bouřlivých událostí konce třicetileté války v Praze.

Ivana Čornejová - Michal Svatoš

Rodrigo de Arriaga (1667), Philosoph und Theologe. Prag 25.-28. Juni 1996, Herausgegeben von Tereza Saxlová und Stanislav Sousedík, Karolinum Praha 1998, 232 s.

Sborník věnovaný jednomu z největších filozofů a teologů střední Evropy 17. století je plodem mezinárodní konference uskutečněné v Praze na sklonku června roku 1996 (ne tedy v roce 1976, jak mylně hlásá předmluva na s. 7 - obávám se oprávněně, že v roce 1976 by se konference o Arriagovi „z objektivních příčin“ nemohla konat). Arriagovského sympózia se po organizační stránce ujala Katolická teologická fakulta UK a Filozofický ústav AV ČR. Lze s uspokojením konstatovat, že recenzovaný sborník nejen přehledně mapuje peripetie Arriagova života a vědeckého díla, ale přináší i mnohé nové poznatky. Vzhledem k tomu, že účast na konferenci přijali německy mluvící kolegové, je anotovaný sborník vydáván v němčině.

Vstupní příspěvek Stanislava Sousedíka *Rodericus de Arriaga: Leben und Werk* (s. 101-112) přehledně registruje průběh života a odborného přínosu učence zrozeného ve Španělsku, jenž ovšem téměř celý svůj dospělý život spojil s Českým královstvím a jeho hlavním městem Prahou, kde působil na staroslavné, leč čerstvě rekatalizované univerzitě. Arriaga byl jako mladistvý jezuita povolán do Prahy na výzvu řádového generála k obnově katolického náboženství, aby se posléze stal přední intelektuální osobností hlavního města Českého království. Ačkoliv tedy významný učenec pobýval valnou část svého života v Praze, jeho stěžejní díla *Disputationes theologicae* a *Cursus philosophicus* byla vydána v Antverpách.

Kromě jiného pak Arriaga zasahoval i ve sporu s jansenisty. Právě kvůli němu bylo prý nutno navštívit Prahu, neboli podle dobového bonmotu „*vidět Prahu a slyšet Arriagu*“ („*Pragam videre, Arriagam audire*“). A vskutku - studenti Arriagu velmi ctí, i když, dle všeho, sám dával více přednost tichu studovny před ruchem akademického života a do osidel politických jednání se zlákat už vůbec nenechal.

Důkazem, že Stanislav Sousedík byl jedním z předních iniciátorů Arriagovské konference i bezesporu našim nejlepším znalcem barokní filozofie, je i fakt, že on sám přispěl do sborníku hned třemi příspěvky. Ten první o životě a díle R. Arriagy byl už připomenut, v pořadí druhý pak pojednává o jeho nauce o universáliích (*Arriagas Universalienlehre*, s. 41-50) a třetí o nauce o potenci a aktu, kde Arriaga nejvíce zdů-

² Bakaláři a mistři Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v letech 1586-1620, Praha 1988.

razňuje svůj nominalismus, jenž zásadně ovlivňoval celou jeho filozofii (*Die Lehre von Potenz und Akt*, s. 101-112).

Historiky ve sborníku jistě nejvíce zaujme referát Ulricha G. Leinsleho (působícího v Regensburgu, neboli v Řezně) o sporech o Arriagovo učení v premonstrátském klášteře v Drkolné (*Die Auseinandersetzung um Arriaga am Hausstudium der Prämonstratenserabtei Schlägl*, s. 197-218), který dává nahlédnout do učených kontroverzí mezi příslušníky různých církevních řádů, či příspěvek českého kunsthistorika Pavla Preisse zabývajícího se rozdíly mezi tomismem a molinismem (*Zum Prager Bilderstreit über das Problem des Thomismus und Molinismus. Addenda et corrigenda im Lichte der Dokumente*, s. 219-224). Kromě těchto studií pak velkou pozornost zaslouží také edice Arriagova elogia pořizená Richardem Maškem z Ceroniho sbírky v Moravském zemském archivu v Brně, kde lze sledovat Arriagovy osudy podle oficiálního pojetí jezuitského řádu (s. 19-40).

Sborník z konference o Arriagovi nepochybně obohatí naše znalosti o díle tohoto barokního filozofa, jímž se mohla naše alma mater honosit v 17. století. Rozhojní se tím naše poznání, jež českému čtenáři dotud předkládal především už několikrát s úctou zmíněný prof. Stanislav Sousedík, jenž naposledy přehledně zpřístupnil závěry svého výzkumu v souhrnné studii *Filosofie v českých zemích mezi středověkem a osvícenstvím* (nakl. Vyšehrad, Praha 1997, o Arriagovi se zde píše zejména na s. 100-138). Jenom mne trochu mrzí, že do sborníku nebyl zahrnut i můj příspěvek o pražské univerzitě v době působení Rodriga Arriagy. Vzpomínaného sympózia jsem se sice nemohla osobně zúčastnit, leč německé znění referátu jsem kdysi řádně odevzdala. Prosím však, aby tato závěrečná poznámka nebyla pojímána jako důkaz nenáležitě ukřivdnosti, sborník samozřejmě chápu jako velmi hodnotný a v podstatě naprosto ojedinělý příspěvek k poznání barokní filozofie v českých zemích.

Ivana Čornejová

Hedvika Kuchařová, Premonstrátská kolej Norbertinum v Praze (1637- 1785), Bibliotheca Strahoviensis 3, 1997, s. 15-58.

Dalším cenným dokladem, jak významné vědecké centrum existuje při knihovně kláštera premostrátů v Praze na Strahově, je vynikající studie Hedviky Kuchařové věnovaná osudům Norbertina, jednoho z nejdůležitějších středisek barokní vzdělanosti. Mladá autorka tu s erudicí, již by jí mohl závidět ne jeden starší badatel, na základě perfektní znalosti pramenů, literatury i dobových souvislostí, zachycuje dějiny koleje od prvopočátků až po smutný konec: zrušení za Josefa II. a přeměny budovy na kasárna.

Norbertinu nebyla posud zasvěcena žádná monografie, ač, jak Kuchařová hned úvodem připomíná, se dochovalo množství hodnotných pramenů. Spíše se o této koleji stručně zmiňují jen obecné práce o premonstrátském řádu, nebo v českém prostředí víme o Norbertinu více v souvislosti s arcibiskupským seminářem, s nímž by-

lo spolu s cisterckým Bernardinem po léta propojeno. A v tomto kontextu jsou také zmíněné instituce připomínány při sporech mezi kardinálem Harrachem a jezuitou ve třicátých a čtyřicátých letech 17. století o právo na nejvyšší veřejné (tedy obecné) učení v hlavním městě Českého království. Jak známo, arcibiskupský seminář ani nebyl spojen s pražskou univerzitou, ani se nestal dalším obecným učením, ale to mu nic neubírá na významu. Naopak právě v koexistenci s cisterkou a premonstrátskou kolejí, za souběžné, i když ne zcela nekonfliktní, účasti profesorů z jiných církevních řádů, zde mohlo docházet ke kýžené myšlenkové různorodosti a soutěži. Bohužel zde však chybělo právo veřejnosti, a tak jediným obecným učením v Čechách zůstala k nelibosti arcibiskupa i příslušníků tzv. starých řádů, mezi něž náležely i premonstráti a cisterciáci, Univerzita Karlo-Ferdinandova, na duchovních fakultách ovládaná výhradně jezuitou.

Budova Norbertina se začala stavět v roce 1637 v blízkosti Králova dvora na Starém Městě pražském u kostela sv. Benedikta, kde vyrostl i arcibiskupský seminář. V Norbertinu premonstrátsí studenti přebývali, na přednášky chodili do arcibiskupského semináře. Studovali podobně jako na duchovních fakultách univerzity filozofii a teologii, filozofie ovšem trvala pouhá dvě léta a teologie jenom tři. Doma v Norbertinu se konaly jen domácí přednášky a disputace. Kromě toho zde, byť jen krátký čas (do roku 1642), mělo své sídlo i arcibiskupské gymnázium.

Dlužno poznamenat, že dle všeho nejlepší úroveň měly zejména přednášky františkánských profesorů, kteří v semináři působili zhruba do roku 1692. Pak pro neshody opustili své katedry a výuky se ujali především učenci z řad premonstrátů a cisterciáků, ale, jak autorka zdůrazňuje, jejich přednášky zaostávaly za františkánskými a nepřekračovaly běžné školské niveau. Do Norbertina nepřicházeli studenti - tedy řádový dorost - jen ze Strahova, ale i z jiných klášterů v Čechách a na Moravě - připomeňme tu alespoň Teplou, Želiv, Hradisko u Olomouce či Louku u Znojma. Ačkoliv bylo Norbertinum řádovou kolejí a arcibiskupský seminář neměl právo veřejnosti, i sem docházeli laikové „zvenčí“, především šlechtičtí synkové, aby se zde vzdělávali v gymnaziálních třídách, neboli navštěvovali *humaniora*.

Od druhé poloviny 18. století zesiloval vliv státu i na řádová studia, jeho posledním a žel definitivním projevem bylo zrušení Norbertina, které neuniklo truchlivému osudu řady obdobných církevních institucí. Hedvika Kuchařová s jistým sarkasmem připomíná, že v roce 1786 navštívil Norbertinum sám Josef II. (jednalo se o první a také poslední panovníckou vizitaci koleje) a vyslovil potěšení, že opat předal kolej, kostel a přilehlé budovy „veřejným účelům“. Bořitele klášterů Josefa II. nic lepšího nenapadlo než odevzdat i zdejší areál armádě, posléze Leopold II. předal bývalé Norbertinum novoměstskému ústavu šlechtičen. Veškeré památky po Norbertinu zanikly roku 1928, kdy byly barokní budovy strženy, aby uvolnily místo modernímu paláci Kotva.

Kromě líčení historie samotného Norbertina věnuje autorka pozornost i Mariánskému bratrstvu zřízenému u kostela sv. Norberta a Benedikta a zdejší premostrátské knihovně a arcibiskupské tiskárně, která hned několikrát nalezla své místo přímo v premonstrátské koleji.

Na závěr chci zdůraznit, že obsáhlá studie Hedviky Kuchařové je nejen kvalitní po obsahové stránce, ale také se pěkně čte. Plasticky před námi vyvstávají dějiny významné instituce, která sehrála v historii české kultury a vzdělanosti nezanedbatelnou roli a po níž nám, kromě písemných svědectví, nezůstala žádná „hmatatelná“ stopa.

Ivana Čornejová

**Josef Hanzal, Ferdinand Kindermann von Schulstein (1740 - 1801),
školský reformátor a osvěcenský duchovní,**

Karmelitánské nakladatelství Kostelní Vydří 1998, 89 s.

V karmelitánském nakladatelství vychází v nedlouhé době po skvělé monografii zasvěcené Janu Tomáši Berghauerovi, děkanovi vyšehradské kapituly (žil v letech 1684-1760) z pera Valentina Urfuse další titul věnovaný význačnému prelátovi, tentokrát postbarokního období, Ferdinandovi Kindermannovi, muži, jenž zejména pro své zásluhy v oblasti školské získal predikát ze Schulsteinu.

Josef Hanzal se tu vrací k tématu svého vědeckého mládí, vždyť o Kindermannově „vzorné škole“ v Kaplici psal v Jihočeském sborníku historickém už v roce 1964. Hanzal se při sestavování nynější monografie mohl opřít nejen o své starší výzkumy, ale také o vcelku bohatou literaturu zabývající se osobností tohoto předního propagátora „nové“ školy.

Ferdinand Kindermann se narodil ve Šluknově, gymnázium absolvoval snad kdesi v Lužici či slezské Zahání a od roku 1760 studoval na pražské filozofické fakultě, kde na něj velmi zapůsobily především přednášky K. H. Seibta. Po zakončení teologie odešel Kindermann do Zaháně, kde pobýval tvůrce tereziánské školské reformy Johann Ignác Felbiger, od něhož mladý teolog hodlal načerpat co nejvíce zkušeností, neboť už za studií zatoužil zasvětit svůj život pedagogickému působení. Svůj záměr mohl začít realizovat ihned po návratu ze Slezska v roce 1772, když byl ustaven děkanem v Kaplici na panství hraběte Jana Nepomuka Buquoje, jenž usiloval, aby své statky povznesl jak ekonomicky tak kulturně. Proto umožnil Kindermannovi vybudování vzorové školy v už zmíněné Kaplici. Věhlas této instituce obrátil ke Kindermannovi pozornost centrálních úřadů, a tak byl v roce 1775, tedy k datu vydání nového školského zákona, povolán do zemské školní komise při guberniu v Praze, kde dostal na starost triviální školy.

Díky Kindermannovu úsilí se na těchto školách zlepšilo vyučování, vedle teoretických předmětů se děti vzdělávaly v různých praktických dovednostech. Vše, co Kindermann konal, se vždy podřizovalo osvěcenské tezi, že „*bohatství a přebytek státu i jednotlivých občanů vzniká pouze z vědění a pracovitosti, jimž je nutno učit člověka už ve škole.*“ Kromě jiného se Ferdinand Kindermann zasadil i o zvýšení platů učitelů, aby je motivoval k vyšším výkonům. Do dějin české pedagogiky se pak Kindermann zapsal zejména prosazením industriálních škol a vytvořením koncepce pro tyto ústavy.

Na osvětovou činnost Kindermann nezapomínal, ani když se stal děkanem a proboštem kapituly Všech svatých na Vyšehradě a posléze i biskupem litoměřickým, tedy jedním z nejpřednějších prelátů Českého království. Osvícenský pedagogicko-instruktivní tón zazníval i z jeho kázání.

V kontextu dnešní doby je nepochybně nejzajímavější V. kapitola Hanzalovy knihy, výmluvně nazvaná Kindermann - germanizátor? Otazník na konci titulu už napovídá konečnému vyznění - Hanzal zde přesvědčivě dokládá, že dřívější úsudky o Kindermannovi jako potlačovateli českého etnika nejsou správné. Naopak Kindermann dbal důsledně na to, aby v českých oblastech nepůsobili učitelé neznalí češtiny. Hanzal dále dovozuje, že Kindermann v otázce vztahu Čechů a Němců v monarchii vlastně předjal mnohé úsudky, které později proslavil Bernard Bolzano.

Hanzalova čtivě napsaná kniha seznámí čtenáře s životem i dílem dnes již pozapomenutého osvěcenského duchovního a šířitele pedagogické osvěty v nejširších vrstvách obyvatelstva. Jistou vadou na krásu cenné publikace je kusý a místy „nedotažený“ poznámkový aparát a k lepší přehlednosti by jistě přispěl i seznam literatury a pramenů, který postrádám.

Ivana Čornejová

**Petr Svobodný - Ludmila Hlaváčková, Pražské špitály a nemocnice,
Knihnice dějin a současnosti, Lidové noviny, Praha 1999, 179 s.**

Známý tandem badatelů o dějinách lékařství Svobodný - Hlaváčková zúročil své mnohaleté výzkumné úsilí v pěkné syntéze, tentokrát orientované na širší čtenářskou veřejnost. Hezky vypravená knížka (sličná grafická úprava Knihnice dějin a současnosti je již tradicí, za hodno pozor stojí i zachování vskutku lidové ceny 99,- Kč!) na nevelkém prostoru povětšinou poutavým stylem líčí dějiny pražských léčebných a charitativních zařízení od středověku až téměř po naši žhavou současnost. Dlužno hned na počátku poznamenat, že se autorům nenásilným způsobem podařilo do historie špitálů a nemocnic včlenit i obecnější dějiny medicíny a vylíčit druhy chorob, které Pražany v různých dobách sužovaly. Můžeme sledovat, jak dávná převaha hrozivých epidemií, ať už se jednalo o mor, černé neštovice, či později cholera přechází postupně v nové metly lidstva - tzv. choroby civilizační.

Pasáže o středověku a osvěceni 18. století jsou tu však spíše uvedením do problematiky, největší část tohoto fundovaného díla je zasvěcena 19. a 20. století, pochopitelně proto, že od počátku 19. věku narůstá počet dochovaných pramenů, ale především právě od sklonku 18. století narůstá prestiž medicíny i jejich představitelů a počínají se dotvářet jednotlivé dílčí lékařské obory tak, jak je známe doposud.

Nicméně ani kapitoly věnované starším dobám nejsou bez zajímavosti. Výklad se začíná od sporých zmínek mediálních pramenů o špitálech a obdobných zařízeních (nejstarší doložený špitál měl existovat od 10. století u Týna), aby se do epičtější šíře rozvinul pro dobu barokní. Zde už jsou také informace pramenů obsáhlejší a zároveň i péče

o nemocné se dostává na vyšší úroveň, k čemuž přispívá mj. i činnost pražské lékařské fakulty. Zvláštní pozornost je věnována nemocnici milosrdných bratří Na Františku. Dějiny tohoto ústavu pak můžeme v knize sledovat i v dobách novějších (ostatně toto léčebné zařízení funguje k větší či menší spokojenosti zejména obyvatel pražského centra doposud). Badatelsky velmi objevné je především sledování osudů Vlašského špitálu na Malé Straně.

V době josefínské péče o nemocné nabývá nových forem, mizí celá řada dřívějších církevních institucí a na jejich místo nastupuje stát. Bezesporu nejvýznamnějším počinem je vybudování všeobecné nemocnice (na nynějším Karlově náměstí), ústavu, který měl své obdoby ve všech zemích podunajské monarchie, ústavu, který se po následném přivtělení univerzitní klinické výuky stal prvořadým střediskem nejen péče o nemocné, ale i vědeckého výzkumu v oblasti medicínské.

Jak už jsem výše naznačila, v 19. století se lékařská péče dále vyvíjí, patřičného opatrování se dostává i duševně chorým či rodičkám, přičemž do nemocnic nesměřují už jenom ti nemajetní, ale i příslušníci vyšších vrstev, aby mezi školenými specialisty našli odbornou pomoc na nejvyšší úrovni. Rozvoj a rozkvět pražské nemocniční péče už bezprostředně souvisí se situací na lékařské fakultě pražské univerzity a to i včetně národnostních rozporů, které gradovaly při rozdělení Univerzity Karlo-Ferdinandovy na část německou a českou. Rozdělení univerzity v roce 1882 přineslo nejen rozvoj české vědy, ale současně způsobilo i vleklé nacionální třenic mezi klinikami a ústavu, které s definitivní platností ustaly až v roce 1945 po zrušení Německé univerzity a zrušení všech německých odborných ústavů.

Čtenáře nepochybně zaujme, že nová Republika československá po roce 1918 i v oblasti medicínské přejala většinu rakousko-uherských zákonů jako plně vyhovujících. Rovněž mladá republika i v jiných ohledech navázala na činnost svržené monarchie. V Praze se pokračovalo ve výstavbě vinohradské nemocnice, jejíž nejstarší pavilony vznikly už před rokem 1914 a navázalo se na plánované budování areálu na Bulovce. A konečně v posledních letech existence prvního samostatného československého státu se začala budovat také na svou dobu velice moderní vojenská nemocnice ve Střešovicích a započala se i výstavba „permanentního“ provizoria v Motole. Vedle toho v Krči vznikly tzv. Masarykovy domovy jako sociální ústav, který bylo možno ovšem operativně přeměnit na moderní nemocnici.

Při četbě svěžího díla Petra Svobodného a Ludmily Hlaváčkové mne jako laika v oboru dějin medicíny napadly četné vtíravé otázky. Kupříkladu kde stát, resp. obce či země od počátku 20. století (či často už ve věku předchozím) nalézaly potřebné investice pro výstavbu nových a na svou dobu velmi moderních léčebných ústavů? Dále mi tanula na mysli otázka, zda by se i naši současní organizátoři zdravotnictví nemohli poučit v dobách minulých. Zda by potom nemohli lépe rozlišovat mezi ústavu státními (ostatně za první republiky byla jedinou státní nemocnicí ta na Vinohradech), institucemi „nestátními“, leč ne soukromými (rozumíme-li soukromými osobami fyzické jedince) a soukromými sanatorii, vesměs orientovanými na nejbohatší vrstvy společnosti, tedy ústavu, jež nemohou očekávat pražádné státní dotace.

Tyto otázky ovšem bystře vyřešili autoři ve své závěrečné poznámce. Jejich resultát je bohužel velmi skeptický, leč bezpochyby pravdivý - i když se poučení z historie

samo nabízí, nikdo na ně nedbá a dle všeho v dohledné době dbát nebude. Oba autoři mají pro svou skepsi i nad jiné hmatatelný důkaz - letité a posud nevyřešené spory, zda budovat nové centrum pražské medicíny v Motole, nebo ponechat důležité kliniky ve středu Prahy na Karlově náměstí. Je až tragikomické, že tento nyní opět „aktuální“ problém je starý již téměř sedmdesát let...

Ivana Čornejová

V. Duránik - E. Sedláčková - M. Tichý, Z kroniky I. stomatologické kliniky Lékařské fakulty UK v Bratislavě, Bratislava 1997, 118 s.

Slovenským kolegům se podařilo v bratislavském nakladatelství JUGA vydat v edici *Z dějin medicíny a farmácie* řadu graficky pěkně upravených publikací z novověkých dějin. Tři mají společného autora - autorský tým z Oddělení dějin lékařství a zdravotnictví v Ústavu sociálního lékařství LF UK v Bratislavě - docentku Eulálii Sedláčkovou a profesora Miloše Tichého. Jako první jim vyšla roku 1996 monografie *Prof. MUDr. František Švec, Dr.Sc. Priekopník farmakológie a farmaceutického štúdia na Slovensku* (104 strany), týž rok další biografie *Prof. MUDr. Karol Matulay. Nestor slovenskej psychiatrie a neurológie* (128 stran). Třetí svazek edice vyšel roku 1997, společnou prací Vojtecha Duránika, Eulálie Sedláčkové a Miloše Tichého, pod názvem *Z kroniky I. stomatologické kliniky Lékařské fakulty UK v Bratislavě* (118 stran) a zatím poslední je další životopis z pera E. Sedláčkové a M. Tichého *Generál MUDr. Ján Paškan. Zakladateľ vojenského zdravotníctva na Slovensku* (152 stran).

Životopisy přestavitelů jednotlivých oborů slovenské lékařské vědy mají kromě přirozené obsahové formální jednotnosti (mládí budoucího vědce, jeho studia, odborný vývoj, dosažení met, které zároveň postavu trvale zapíší do dějin naší vědy, rodinný život, to vše samozřejmě v jedinečnosti jednotlivých osudů i tvorby, v závěru je pak uváděna bibliografie studované osobnosti, literatura a obrazová příloha) i stylovou jednotu zpracování, danou rukopisem obou autorů. Knihy jsou psány živým čtivým způsobem, aby při zachování nutné odborné terminologie jednotlivých specializací byly srozumitelné a atraktivní i pro laického čtenáře. Při čtení těchto biografí se příjemným způsobem seznámíme nejen s profilem jednoho pozoruhodného člověka a oboru, kterému vtiskl svou pečť, ale zároveň také s prostředím, kde vyrůstal a pracoval, jeho současníky, se vznikem, vývojem a fungováním škol, univerzit, lékařských organizací a zdravotnictví i společenského života vůbec na Slovensku v tomto na události a zvraty bohatém 20. století.

Kronika stomatologické kliniky se od těchto svazků liší tím, že jejím ústředním tématem není život člověka, ale život jedné instituce. Čtyřem kapitolám vévodí čtyři jména, čtyři osobnosti, které v určité etapě kliniku řídily: profesor Adolf Mach v dobách průkopnických počátků, profesor Ján Fridrichovský v letech války, docent Vincent Beseda při poválečné obnově a profesor Štefan Velgos, který formoval náplň a program

slovenské stomatologie do 80. let. Vedle nich jsou v každém období kliniky uvedeni ostatní pracovníci, rozvrh výuky, výsledky vědecké práce, přehledně a s některými zajímavými detailními a konkrétními údaji. Poslední pátá kapitola věnovaná podrobněji 70. a 80. letům končí stručnou zprávou o činnosti samostatného oddělení ortopedické stomatologie a působení tamějšího profesora Pavla Andrika.

Stomatologie se na Slovensku rozvíjela od vzniku Komenského univerzity v Bratislavě roku 1919, kdy společně s lékařskou fakultou byla budována ve fakultní nemocnici i zubní klinika. Později vznikala v Bratislavě, Košicích, Martině a jinde další stomatologická pedagogická pracoviště, která na práci I. kliniky navazovala a byla spojena personálně či stejným zájmem. Léčebný provoz na klinice začal začátkem roku 1920, v dubnu byl vydán zákon č. 303 Sb. z. a n. o zubním lékařství a zubní technice, z něhož i z dalších nařízení autoři ocitovali důležité pasáže. V kombinaci zajímavých citací a přehledů služebního obsazení pracoviště v jednotlivých letech, spojených vyprávěním a popisem práce a někdy i dramatických osudů lidí s klinikou spjatých, pokračuje přehled až do nedávné minulosti. Vyprávění končí v podstatě smrtí profesora Velgose v roce 1989.

Obrazovou přílohu následuje bibliografie nejvýznamnějších publikací pracovníků I. stomatologické kliniky do roku 1982.

Hana Mášová

Marek Laštovka - Barbora Laštovková - Tomáš Rataj - Jana Ratajová - Josef Třikač, Pražské spolky. Soupis pražských spolků na základě úředních evidencí z let 1895-1990,

Praha 1998, 840 s., fot. a graf. v textu. Documenta Pragensia Monographia 6.

Edice spolkového katastru Archivu hlavního města Prahy je významným počinem Scriptoria, spolku pro nekomerční vydávání odborné literatury, který ji vydal jako svou 2. samostatnou publikaci v rámci řady Documenta Pragensia Monographia, v níž jsou publikovány edice důležitých pramenů k městským dějinám z fondů pražského městského archivu. Šestý díl této řady tak dává k dispozici odborné i laické veřejnosti soupis pražských spolků z let 1895-1990 tak, jak byly evidovány příslušnými úřady, přičemž edice má mnohem větší časový dosah, neboť v roce 1895 byly do této evidence zaneseny i spolky, které měly v té době často již mnohaletou tradici. Edice obsahuje úvodní studii, ve které je definován pojem spolek a je sledován dějinný vývoj spolčování. Dále studie charakterizuje vývoj spolkové legislativy u nás od poloviny 18. století až po současně platný zákon O sdružování občanů z roku 1990 a kompetence úřadů na našem území ve spolkových záležitostech. Poté následuje charakteristika samotného pražského spolkového katastru a na základě jeho údajů pokus o celkovou studii vývoje spolkového života, která přináší prvotní zobecnění a některé informace získané počítačovým zpracováním. Součástí úvodu je kapitola věnovaná nejdůležitější literatuře spolkové problematiky. Úvodní studie má své německé resumé v překladu Tomáše Rataje.

Za úvodní studii následuje velice důležitá redakční a ediční poznámka, která vzhledem k velkému množství údajů obsažených v edici, umožňuje čtenáři orientaci v soupisu a vysvětluje symboly použité pro úsporu místa. Poznámka je paralelním českoněmeckým textem.

Základem edice je 18060 záznamů spolkového katastru rozdělených do 23 skupin podle typu spolku. 24. skupinu tvoří 16 zvláštních sdružení. Tyto záznamy spolkového katastru jsou pak doplněny připojenou evidencí 434 dobrovolných organizací, 16 dobrovolných organizací vedených na NVP a konečně evidencí mezinárodních sdružení, která obsahuje 52 organizací, převážně studentských svazů. Důležitým nástrojem edice je rejstřík, a to podle sídel spolků a rejstřík věcný.

Mezi nejstarší vzniklé spolky zachycené v soupisu spolkového katastru patří především učené společnosti a charitativní asociace, jejichž kořeny spočívaly již v dobách předosvícenských. K nim se po napoleonských válkách připojila sdružení studentská, která budou čtenáře našeho časopisu nejvíce zajímat, a během 1. poloviny 19. století řada hospodářských sdružení. Potřeba obecně reprezentačního spolčování vedla před rokem 1848 k zakládání měšťanských besed, které byly v tomto revolučním roce značně politicky aktivní a které poté přežily jen díky maximální apolitizaci. Nárůst vzniku různých spolků pak umožnilo až celkové uvolnění politického klimatu v šedesátých letech. Od té doby vzniká řada spolků tělovýchovných, odborných, osvětových, kulturních a jiných. Současně s nimi nebo s menším časovým posunem vznikají i jejich německé protějšky. Důležitým mezníkem bylo vydání spolkového zákona roku 1867, kdy se mohly legalizovat i mnohé doposud pouze neformální spolky, jako například studentské. Od osmdesátých let pak vzniká též řada spolků dělnických, od politických, či podpůrných až po tělovýchovné, v souvislosti s postupující emancipací a politizací těchto společenských vrstev. Zároveň vzniká i množství spolků sportovních, které však hrály i roli společenskou, rekreační a někdy i politickou. Intenzivní spolkový život té doby byl i v rámci Rakouska-Uherska mimořádný a lze předpokládat, že česká společnost tímto způsobem vytvářela náhradní veřejná fóra namísto chybějící účasti na řízení státu a obcí. Německý spolkový život byl chudší a často vznikal až jako reakce na odchod z řídících struktur jednotlivých obcí. Léta první světové války dosavadní konjunkturu spolkového života narušila spíše poklesem zakládání nových spolků než rušením existujících, i když některé z nich jako potenciálně nebezpečné byly rozpuštěny. Spolkový život byl ovšem značně paralyzován odchodem většiny mužské populace na frontu. Největší rozmach spolčování pak znamenalo období první republiky s jejím liberálním a demokratickým ovzduším. Rok 1939 a následná okupace znamenaly hluboký otřes ve společenském a spolkovém životě. Ušetřeny zůstaly snad jedině spolky bankovní, hasičské a loterijní. Zrušeny byly veškeré spolky židovské, ruské, ukrajinské, jihoslovanské, ale i mnoho spolků německých. Potlačeny byly spolky socialistické, tělovýchovné, mládežnické a odborové stejně jako zednářské lože nebo legionářská sdružení. Mnoho těchto spolků ovšem v roce 1945 obnovilo svou činnost, ale ne všechny, díky cílené snaze některé válečné změny v struktuře spolků ponechat. Proces vytváření oborových masových organizací s celostátním dosahem se prudce zrychlil po roce 1948. Různost spolkového života se tak dramaticky snížila, i když k zamýšlené úplné likvidaci spolků nakonec z praktických důvodů nedošlo. Po demokratizaci a zintenziv-

nění spolkové činnosti v šedesátých letech vrcholící rokem 1968 došlo k jejímu opětovnému potlačení. Veškerý občanský život se tak mohl realizovat pouze v rámci státem vytvářených struktur a organizací Národní fronty. Mimo stály pouze mezinárodní, z politických důvodů státem podporovaná, sdružení. A tak skutečný „boom“ zakládání spolkových organizací vypukl až po 17. listopadu 1989, kdy byla jednak obnovena řada původních zlikvidovaných organizací, jednak vzniklo množství zcela nových. Jako organizace bylo například zaevidováno i Občanské fórum.

Vydáním pražského spolkového katastru vznikla neocenitelná pomůcka, po které jistě sáhne každý, kdo se jakýmkoliv způsobem zabývá problematikou spolkového života u nás, a to jak v případě jednotlivých spolků, směrů a typů občanského sdružování, tak i při studiu celkových přehledů a komplexním zkoumání. Vzhledem k množství informací, jejich utřídění a vypovídací hodnotě ani cena publikace není nijak ohromující (233,- Kč).

Tomáš Jelínek

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 1999

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

Príspevky k dějinám Univerzity Karlovy

Tomus XXXIX. Fasciculus 1-2

Redakční rada:

prof. PhDr. Josef Petráň, CSc., předseda,

PhDr. Petr Svobodný, sekretář,

PhDr. Karel Beránek, prof. PhDr. Marie Bláhová, CSc., doc. PhDr. Ivana Čornejová, CSc.,

prof. PhDr. Jan Havránek, CSc., Mgr. Miluše Havránková, PhDr. Vilém Herold, CSc.,

prof. PhDr. Ivan Hlaváček, CSc., prof. PhDr. František Kavka, DrSc., doc. JUDr. Karel Litsch, CSc.,

prof. JUDr. Karel Malý, DrSc., doc. PhDr. Jiří Pešek, CSc., PhDr. Zdeněk Pousta, PhDr. Michal Svatoš, CSc.,

PhDr. Blanka Zilynská

Prorektor-editor: prof. MUDr. Pavel Klener, DrSc.

Uspořádali: PhDr. Petr Svobodný a PhDr. Blanka Zilynská

Resumé do němčiny přeložil Dr. phil. Wolf Oerter

Obálku navrhl Jaroslav Příbramský

Graficky upravila Kateřina Rezáčková

Vydala Univerzita Karlova v Praze

Nakladatelství Karolinum, Ovocný trh 3, 116 36 Praha 1

Praha 2000

Výtiskla tiskárna Nakladatelství Karolinum

Vydání 1.

Náklad 300 výtisků

ISSN 0323-0562

Adresa redakce: Ústav dějin UK – Archiv UK, Ovocný trh 5, 116 36 Praha 1